

Kommunal- og
moderniseringsdepartementet

Rapport

Regionale utviklingstrekk 2016

FORORD

Regionale utviklingstrekk 2015 inneholder oversikt over langsiktige samfunns-utviklingstrekk og egenskaper ved norske bo- og arbeidsmarkedsregioner som er viktige når det gjelder regionalpolitiske mål og strategier. Det er i år gjort en større revidering av rapportens oppbygging og tekst. Regionale utviklingstrekk utkom første gang i 2007.

Hensikten med rapporten er å ha oppdatert, tilrettelagt og lett tilgjengelig informasjon om de utvalgte utviklingstrekkene. Vi ønsker tilbakemeldinger fra brukere om mulige forbedringer. Kontaktpersoner er Hans Henrik Bull (tlf. 22 24 70 29, Hans-Henrik.Bull@kmd.dep.no) og Vidar Jensen (tlf. 22 24 70 15, vidar.jensen@kmd.dep.no).

Vi håper rapporten kan bidra til en god og faktaorientert debatt om regionalpolitikken.

God lesning!

Hallgeir Aalbu
Ekspedisjonssjef

INNHOOLD

1	Rapporten i korte trekk	10
1.1	Sammendrag	10
1.2	Oppbygging av rapporten	12
2	Geografi, regioner og datafangst	14
3	Demografi og befolkningsutvikling	18
3.1	Norge i Norden og Europa	18
3.2	Sentralisering og regional integrasjon.....	21
3.3	Grunnlaget for endring: Flytting, innvandring og fødselsoverskudd	24
3.4	Befolkningsveksten framover vil komme blant eldre og innvandrere	28
3.5	By og omland	30
4	Arbeidsmarked og kompetanse	40
4.1	Norge i Europa	40
4.2	Arbeidsledighet.....	43
4.3	Sysselsettingsnivå.....	47
4.4	Sysselsettingsvekst.....	49
4.5	Kompetanse og utdanningsnivå	50
5	Næringsutvikling og innovasjon	58
5.1	Strukturer og utviklingstrekk	58
5.2	FoU, innovasjon og nytableringer i regionene	74
6	Økonomisk vekst og verdiskaping	82
6.1	Regionale forskjeller i Norge og Europa	82
6.2	Verdiskaping og økonomisk vekst – forskjeller i Norge etter sentralitet.....	83
6.3	Regionale forskjeller i produktivitet	86
7	Sammenhengen mellom vekst i befolkning, arbeidsmarked og verdiskaping	94
7.1	Det analytiske rammeverket.....	94
7.2	Sammenhenger etter sentralitet	95
7.3	Sammenhenger på bo- og arbeidsmarkedsregionnivå	98
8	Vedlegg	102
	Vedlegg 1 Bo- og arbeidsmarkedsregioner etter landsdeler og sentralitet	102
	Vedlegg 2 Kart over bo- og arbeidsmarkedsregioner kategorisert etter sentralitet	104
	Vedlegg 3 Folkemengde i bo- og arbeidsmarkedsregionene per 1.1.2015 og i største tettsted per 1.1.2015.....	106
9	Referanser og litteratur	112

FIGURER

Figur 3.1	Befolkningstetthet per individuell km ² i Europa anno 2011	19
Figur 3.2	Prosentandel av den nordiske befolkning bosatt i tettsted. Utviklingslinjer 1800–2015.....	18
Figur 3.3	Grad av urbanisering i Europa etter klassifisering av LAU2-enheter (kommuner).....	20
Figur 3.4	Andel av befolkningen i LAU2-enheter (kommuner) etter grad av urbanisering	21
Figur 3.5	Folketallet 1.1.2005 og vekst i folketallet i BA-regioner 1.1.2005–1.1.2015.....	22
Figur 3.6	Befolkningsendring 1.1.2010–1.1.2015. BA-regioner. Pst.....	23
Figur 3.7	Befolkningsutvikling etter sentralitet per 1000 innbyggere 1966–2014. Med og uten innvandring fra 2003	24
Figur 3.8	Befolkningsutvikling etter sentralitet og vekstkomponent 1.1.2010–1.1.2015. Pst.....	25
Figur 3.9	Befolkningsutvikling i landsdeler etter vekstkomponent 1.1.2010–1.1.2015. Pst	25
Figur 3.10	Bruttorater for inn- og utvandring og innenlandsk flytting mellom BA-regioner per 1000 personer. Årlig gjennomsnitt 2010–2014	26
Figur 3.11	Netto innvandring 2005–2014 og netto innenlandsk flytting 2005–2014. BA-regioner etter sentralitet.....	27
Figur 3.12	Fødselsrate og dødsrate per 1000 personer i BA-regioner 2005–2014	27
Figur 3.13	Andel innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre (innvandrerbefolkningen) per. 1.1.2005 i pst. og prosentpoengs endring i innvandrerbefolkningen 1.1.2005–1.1.2015	28
Figur 3.14	Framskrevet befolkningsvekst etter sentralitet og alder 2014–2030. SSBs MMMM-alternativ	29
Figur 3.15	Framskrevet befolkningsvekst etter sentralitet og alder 2014–2030. SSBs MMM0-alternativ (uten innvandring)	29
Figur 3.16	Framskrevet vekst i befolkningen etter framskrivningsår (SSBs MMMM-alternativ) og faktisk årlig befolkningsvekst (2000–2014, beregnet for 2015).....	30
Figur 3.17	Inndeling av landet i BA-regioner, sentralitet og by/omland	31
Figur 3.18	Sysselsetting og pendling i by og omland i 4. kv. 2014. Absolutte tall	32
Figur 3.19	Endring i sysselsetting og pendling i by og omland i 4. kv. 2004–4. kv. 2014. Absolutte tall.....	33
Figur 3.20	Befolkningsutvikling i byer og omland etter flyttebevegelse, naturlig tilvekst og sentralitet 1.1.2010–1.1.2015. Pst.....	34
Figur 3.21	Befolkningsutvikling i byer og omland etter flyttebevegelse, naturlig tilvekst og sentralitet 1.1.1999–1.1.2004. Pst.....	34
Figur 3.22	Befolkningsvekst og antall ferdigstilte boliger, 2005–2014	35
Figur 3.23	Befolkningsvekst og antall ferdigstilte boliger etter sentralitet og by/omland, årlig gjennomsnitt 2005–2014	35
Figur 3.24	Type bolig i 2014 etter sentralitet og by/omland. Andeler	36
Figur 3.25	Bebyggelse areal etter sentralitet og by/omland. 2014. Kvadratkilometer.....	37
Figur 3.26	Utslipp til luft (1 000 tonn CO ₂ -ekvivalenter) etter fylke og kilde (aktivitet) . 2013	37
Figur 3.27	Utslipp til luft (1 000 tonn CO ₂ -ekvivalenter) fra lette kjøretøyer per 100 000 innbyggere. 2013.....	38
Figur 4.1	Arbeidsledighet i europeiske landsdeler (NUTS 2) i 2014 (blant befolkningen 15–74 år)	41
Figur 4.2	Sysselsettingsrate i europeiske landsdeler (NUTS 2) i 2014 (blant befolkningen 20–64 år).....	42
Figur 4.3	Registrert arbeidsledighet i BA-regioner etter landsdeler og sentralitet. Oktober 2015. Pst.....	44
Figur 4.4	Endring i registrert arbeidsledighet i prosentpoeng fra oktober 2014 til oktober 2015. BA-regioner.....	45
Figur 4.5	Antall helt ledige per måned i utvalgte landsdeler, 2013–2015.....	46

Figur 4.6	Endring i antall helt ledige fra oktober 2014 til oktober 2015 fordelt på yrkesgrupper og fylker (absolutte tall), og registrert ledighet per oktober 2015 fordelt på fylker (pst.).....	46
Figur 4.7	Sysselsatte i pst. av befolkningen (20–66) per 4. kv. 2014. BA-regioner	48
Figur 4.8	Vekst i sysselsetting etter arbeidssted etter sentralitet i perioden 1986–2014. Indeks, 1986 = 100..	49
Figur 4.9	Vekst i sysselsetting etter arbeidssted i BA-regionene etter landsdel og sentralitet 4. kv. 2004–4. kv. 2014. Pst.	50
Figur 4.10	Vekst i sysselsetting etter arbeidssted, 4. kv. 2004–4. kv. 2014 – BA-regioner. Pst.....	51
Figur 4.11	Prosentandel av befolkningen i alderen 25–64 år med høyere utdanning i europeiske regioner (NUTS 2), 2013	53
Figur 4.12	Prosentandel av befolkningen (16 år og over) med høyere utdanning i perioden 1970–1980 (stiplet) og 1980–2014 etter sentralitet	52
Figur 4.13	Utdanningsnivå (prosentandel av befolkningen 16 år og over med høyere utdanning) i BA-regioner i 1980 og vekst i utdanningsnivå 1980–2014.....	54
Figur 4.14	Andel sysselsatte med høyere utdanning 2014 og andel sysselsatte i privat og offentlig tjenesteyting 2014. Pst.	55
Figur 4.15	Prosentandel av sysselsatte med fagbrev i 2014. BA-regioner	56
Figur 5.1	Alle BA-regioner rangert etter vekstrater i sysselsettingen i privat sektor innen hvert sentralitetsnivå.....	68
Figur 5.2	Basisnæringsstrukturer i sentralitetsnivåene etter fordelingen av sysselsetting 4. kv. 2014	72
Figur 5.3	Relative endringer i sysselsatte 4. kv. 2009–4. kv. 2014 etter basisnæringer, øvrige næringer og offentlig/privat sektor	73
Figur 5.4	Vekstrater i sysselsettingen i basisnæringer og øvrige næringer 4. kv. 2009–4. kv. 2014 i alle bo- og arbeidsmarkedsregionene	73
Figur 6.1	Nivå og variasjon i brutto regionalprodukt per capita etter land, 2013. Beløp i 1000 Euro.....	82
Figur 6.2	Økonomisk vekst etter sentralitet – målt etter lønnssum etter arbeidssted	85
Figur 6.3	Gjennomsnittlig årlig vekst i verdiskaping i pst. 2004–2014 med lønnssummer etter arbeidsmarked som indikator mot størrelsen på arbeidsmarkedet.....	85
Figur 6.4	Produktivitet (lønn per arbeidstaker etter arbeidssted) etter sentralitet i 2014	87
Figur 6.5	Produktivitet 2014 målt som lønn per arbeidstaker etter arbeidssted i forhold til landsgjennomsnittet (ekskl. Oslo). BA-regioner.....	88
Figur 6.6	Regional arbeidskraftsproduktivitet 2004 og vekst i regional arbeidsproduktivitet etter sentralitet, 2004–2014. BA-regioner	89
Figur 6.7	Prosentvis spredning i kommunenes medianinntekt i forhold til fylkesmedianinntekt.....	90
Figur 6.8	Økonomisk vekst i pst. i næringsklasser av små og mellomstore byregioner, dekomponert etter produktivitetsvekst og sysselsettingsvekst, 2004–2014	91
Figur 6.9	Arbeidsproduktivitet i næringsklasser av små og mellomstore byregioner 2014 målt som lønn per arbeidstaker etter arbeidssted.....	92
Figur 7.1	Illustrasjon av det analytiske rammeverket.....	94
Figur 7.2	Gjennomsnittlig årlig vekst i pst. for befolkning, sysselsetting og økonomi fra 2004–2014, etter sentralitet	97
Figur 7.3	Vekst i befolkningen 2005–2015 og vekst i sysselsettingen 2004–2014. BA-regioner.....	99
Figur 7.4	Vekst i befolkningen 2005–2015 og produktivitet i 2004. BA-regioner.....	100
Figur 8.1	Kart over bo- og arbeidsmarkedsregioner kategorisert etter sentralitet	104

TABELLER

Tabell 2.1	Kategorisering av BA-regioner etter sentralitet.....	15
Tabell 2.2	Kategorisering av fylkene i en landsdelsinndeling	15
Tabell 2.3	Næringsklassifisering av små og mellomstore byregioner (BA)	16
Tabell 3.1	Befolkning per 1.1.2015 etter sentralitet og landsdel.....	22
Tabell 3.2	Befolkning per 1.1.2015 etter sentralitet, by/omland og landsdeler. Tall i 1 000 innbyggere	30
Tabell 3.3	Endring i sysselsetting etter bosted og arbeidssted etter sentralitet og by/omland 4. kv. 2004–4. kv. 2014. Pst.	33
Tabell 4.1	Endring i registrert arbeidsledighet i prosentpoeng fra oktober 2014 til oktober 2015 – etter sentralitet og landsdel	43
Tabell 4.2	Registrert arbeidsledighet i pst. i oktober 2015 – etter sentralitet og landsdel	44
Tabell 4.3	Sysselsatte etter bostedskommune i pst. av befolkningen (20–66 år) i 4. kv. 2014 etter sentralitet og landsdel.....	47
Tabell 4.4	Vekst i sysselsetting i etter arbeidssted, sentralitet og landsdel, 4. kv. 2004-4 kv. 2014. Pst.....	50
Tabell 4.5	Prosentandel av sysselsatte med høyere utdanning i 2014 etter sentralitet og landsdel	54
Tabell 4.6	Prosentandel av sysselsatte med fagbrev i 2014, etter sentralitet og landsdel	55
Tabell 5.1	Sysselsettingsandeler (pst.) og overrepresentasjon (blå celler) for hovednæringer og -sektorer etter sentralitet i 4. kv. 2014.....	59
Tabell 5.2	Landsdelenes næringsstrukturer og -spesialisering. Sysselsettingsandeler (pst.) og overrepresentasjon (blå celler) for hovednæringer og -sektorer i 4. kv. 2014	61
Tabell 5.3	Relative endringer i sysselsetting i ulike næringssektorer etter sentralitet, 4. kv. 2009–4. kv. 2014	62
Tabell 5.4	Absolutte endringer i sysselsetting i ulike næringssektorer etter sentralitet, 4. kv. 2009–4. kv. 2014	63
Tabell 5.5	Relative endringer i sysselsetting i ulike næringssektorer og landsdeler 4. kv. 2009–4. kv. 2014	65
Tabell 5.6	Absolutte endringer i sysselsetting i ulike næringssektorer og landsdeler 4. kv. 2009–4. kv. 2014	66
Tabell 5.7	Næringsklassifisering av små og mellomstore byregioner	69
Tabell 5.8	Relative endringer i sysselsetting i hovednæring og -sektorer i næringsklasser av små og mellomstore byregioner 4. kv. 2009–4. kv. 2014	70
Tabell 5.9	FoU og innovasjon i næringslivet etter sentralitet.....	74
Tabell 5.10	FoU og innovasjon i næringslivet i næringsklasser av små og mellomstore byregioner.....	76
Tabell 5.11	FoU og innovasjon i næringslivet etter landsdeler	76
Tabell 5.12	Innovasjonssamarbeid og geografisk rekkevidde på samarbeidene etter sentralitet	78
Tabell 5.13	Bedriftspopulasjoner, nyetableringer og endringer etter sentralitet, 2009–2014	79
Tabell 5.14	Nyetableringer og endringer i bedriftspopulasjonene 2009–2014 etter næringsklasser av små og mellomstore byregioner	80
Tabell 6.1	Bruttoprodukt etter landsdel, 2013.....	83
Tabell 6.2	Verdiskaping i 2014 etter sentralitet med lønnssummer som indikator.....	84
Tabell 6.3	Vekst i regional arbeidsproduktivitet etter sentralitet, 2004–2014	89
Tabell 6.4	Vekst i regional arbeidsproduktivitet fra 2004 til 2014 – BA-regioner med høyest og lavest verdi.....	90

Tabell 7.1	Sammenfatning av sentrale ressurs-, innovasjons- og vekstindikatorer etter sentralitet	96
Tabell 7.2	Regresjonsanalyse av produktivetsnivå i 2014 mot utdanningsnivå 2014 og sentralitet	99
Tabell 8.1	Bo- og arbeidsmarkedsregioner etter landsdeler og sentralitet	102
Tabell 8.2	Folkemengde i bo- og arbeidsmarkedsregionene per 1.1.2015 og i største tettsted per 1.1.2015.....	106

RAPPORTEN I KORTE TREKK

1.1 SAMMENDRAG

Høy innvandring bidrar til befolkningsvekst i hele landet

Norge har hatt en svært høy folketilvekst de siste åtte årene. Dette skyldes en sterk arbeidsrelatert innvandring, i stor grad fra de nye EU-landene i øst. Innvandringen er den befolkningskomponenten som i størst grad preger utviklingen i de enkelte regionene. Det har de siste ti årene vært en klar tendens til at de største byregionene har den høyeste befolkningsveksten, mens innvandringen har sikret befolkningsvekst også i mange småbyregioner og spredtbygde regioner.

Det er markerte forskjeller i bosettingsstrukturen mellom nord og sør. 74 pst. av landets befolkning bor i storbyregioner og mellomstore byregioner per 1.1.2015.¹ I Sør-Norge bor 79 pst. av befolkningen i storbyregioner og mellomstore byregioner, mens tilsvarende andel i Nord-Norge er 26 pst. I Nord-Norge betyr særlig småbyregionene mye. Her bor om lag 45 pst. av befolkningen.

Bedre infrastruktur og økt pendling fører til økt integrasjon mellom by og omland

I år analyserer vi for første gang også utviklingen i sentrum og omland i de enkelte byregiontypene. Byen er i nesten alle tilfellene større enn sitt omland i folketall. Bedre infrastruktur og økt pendling har dels ført til færre arbeidsmarkeder og dels økt den regionale integrasjonen internt i regionene. Det er betydelig innpendling til senterkommunene fra omlandet, men det er også betydelig pendling fra sentrum til omlandet. Tilsvarende er det også betydelig boligmotivert flytting fra sentrum til omlandet i de største byregionene. Denne har eksistert lenge for Hovedstadsregionens del, og har blitt mer

markant også for de andre storbyregionene i løpet av det siste tiåret.

Sysselsettingsveksten har vært sterkest i storbyregionene siste tiåret

I perioden 2004–2014 har sysselsettingen økt i alle deler av landet. Etter sentralitet har sysselsettingsveksten vært klart sterkest i storbyregionene. På landsdelsnivå er det Vestlandet som har hatt sterkest vekst. De fleste landsdeler har arbeidsmarkedsregioner med nedgang i sysselsettingen, mens åtte av de ti regionene med sterkest nedgang i sysselsettingen i siste tiårsperiode befinner seg i Nord-Norge.

Oljeprisfallet har gitt økt ledighet i olje-relaterte regioner

Tall for arbeidsledigheten i 2015 viser økt ledighet i områder og yrker med sterk tilknytning til oljeindustrien. Samtidig er det nedgang i ledighet i andre deler av landet. Til sammen har dette gitt en moderat økning i registrert arbeidsledighet for landet sett under ett, og ledighetsnivået i Norge er fortsatt lavt sammenliknet med det meste av Europa.

Mange regioner og bransjer opplevde knapphet på kvalifisert arbeidskraft før finanskrisen. Mye av sysselsettingsbehovet ble dekket av økt arbeidsinnvandring. Stigende etterspørsel etter arbeidskraft, forholdsvis lav arbeidsledighet, et høyt lønnsnivå i Norge sammenliknet med utlandet, og ikke minst utvidelsen av EØS-området i 2004, har bidratt til rekordhøy innvandring de siste årene, og da særlig fra Polen, Litauen og Sverige. Nettoinnvandringen i 2012 var den høyeste som noen gang er registrert i Norge. Tallet var noe lavere i 2013, men fortsatt svært høyt i historisk målestokk.

¹ Storbyregioner inkluderer Hovedstadsregionen, Stavanger-/Sandnesregionen, Bergensregionen og Trondheimsregionen. Se forøvrig omtale i kapittel 2 og rapportens vedlegg.

Sysselsettingsveksten skjer i høy grad i privat sektor

Næringsutviklingen er viktig for verdiskaping og arbeidsplasser i hele landet. Næringslivets egenskaper, utvikling og utfordringer varierer imidlertid betydelig i ulike regioner og landsdeler. Næringslivet har i årene mellom finanskrisen og oljeprisfallet stått for hele 2/3-deler av landets (netto-) sysselsettingsvekst (2009–14). Hoveddelen har kommet i privat tjenesteyting, men også en god del i bygg og anlegg, olje/gassektor samt teknologiindustri. Det er imidlertid kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyting (KIFT) som har stått for hoveddelen av tilveksten. Veksten i privat sektor øker med sentraliteten. Hele 80 pst. av (netto-) veksten i privat sektor har de senere årene kommet i de fire største byregionene, og resten i små og mellomstore byregioner. Det har vært nullvekst for gruppen småsenterregioner og spredtbygde regioner. Men det er en betydelig variasjon i vekstrater blant lokalsamfunn og regioner innenfor disse hovedgruppene. På landsdelsnivå er det det særlig Vestlandet og Østlandet som har hatt høye vekstrater i sysselsettingen i næringslivet (2009–14). I Innlandet og tildels Nord-Norge er vekstratene svakest. Etter oljeprisfallet har mønsteret endret seg noe, med særlig svekket vekstkraft på Vestlandet og sterkere vekst i deler av Nord-Norge.

Regionene med høyest utdanningsnivå har sterke vekst i sysselsettingen

De siste 30 årene har det vært en markant økning i andelen med høyere utdanning på alle sentralitetsnivåer. Forskjellene mellom regionene har likevel økt over tid ved at de regionene som hadde det høyeste utdanningsnivået samtidig har hatt den sterkeste veksten. Den geografiske spredningen i utdanningsnivå har sammenheng med etterspørselen etter høyere utdanning som blant annet vil variere ut i fra næringsstruktur. Vi finner at de arbeidsmarkedsregionene med høy andel sysselsatte innenfor tjenestesektoren har en høy andel

sysselsatte med høyere utdanning. Typisk er dette i mer sentrale områder. Prognoser fra Statistisk sentralbyrå indikerer at det i framtiden vil bli mangel på arbeidskraft med fagutdanning i Norge. Tall fra 2014 viser at det er småsenterregioner som har høyest andel sysselsatte med bestått fagbrev, mens storbyregionene og spesielt Hovedstadsregionen har en lav andel.

Vi finner innovative foretak i hele landet – men større innovasjonsinvesteringer og produktinnovasjoner i sentrale regioner

Næringslivets *FoU- og innovasjonskostnader* øker markant med økende sentralitet. Derimot er forskjellen i andelen innovative foretak mellom sentrale og mindre sentrale regioner liten. Men typen innovasjonsaktivitet og effekten av denne er forskjellig. Mens andel foretak med produkt- og markedsinnovasjoner øker markant med sentralitet, er andel foretak med prosessinnovasjoner omtrent lik, uavhengig av sentralitet. Produkt- og markedsinnovasjoner gir ofte grunnlag for vekst i sysselsettingen i etablerte bedrifter, mens prosessinnovasjoner oftere fører til redusert arbeidskraftbehov. Slik sett er det grunn til å regne med at de positive sysselsettingseffektene av disse innovasjonsformene i etablerte bedrifter øker noe med sentraliteten.

Høyere økonomisk vekst i større arbeidsmarkeder – men minkende regionale forskjeller i produktivitet

Den økonomiske veksten – målt ved lønnsinntekt etter arbeidssted og bosted – er høyere jo større arbeidsmarkedet er. Dette skyldes i stor grad at sysselsettingsveksten er høyere her. Produktivitet utviklingen har tidligere vist seg å øke med fallende sentralitet. Dette gjør at relative, regionale forskjeller i produktivitet, lønn og inntekt har blitt mindre over tid. Likevel observerer vi at inntektsforskjellene på individnivå har økt over tid. Hovedstadsregionen

har relativt lav produktivtetsvekst. De øvrige storbyregionene har derimot en nokså høy produktivtetsvekst.

Befolkningsvekst, sysselsettingsvekst og økonomisk vekst øker med sentralitet, men sammenhengen er ikke entydig

Utviklingen i eksportnæringer og statlig sektor (basisnæringer) har stått sentralt som forklaring på ulik utvikling mellom regioner. Utviklingen i basisnæringer i en region vil påvirke sysselsettingen både i disse basisnæringer og øvrige næringer. Denne sysselsettingsutviklingen påvirker igjen befolkningsutviklingen. På kort sikt er ikke denne sammenhengen entydig eller opplagt. Veksten øker med sentralitet, men sammenhengen mellom vekst og sentralitet er tydeligst når det gjelder befolkningsutviklingen, og minst tydelig når det gjelder den økonomiske veksten.

1.2 OPPBYGGING AV RAPPORTEN

Rapporten er bygd opp rundt fire områder med tilhørende indikatorer, som gir et bilde av samfunnsutviklingen i ulike deler av landet på noen utvalgte indikatorer. Utviklingen i sentrale indikatorer på de enkelte område ses i sammenheng i et eget kapittel.

1. Befolkningsutvikling og demografi

Under dette temaet i kapittel 3 ser vi bl.a. på bosettingsmønsteret i Norge sammenlignet med andre land. Vi redegjør for befolkningsutviklingen i sine ulike komponenter: naturlig tilvekst (fødselsoverskudd), innenlandsk flytting og innvandring. Innvandringens betydning er særlig vektlagt. I år analyserer vi for første gang også utviklingen i sentrum og omland i de enkelte byregiontypene.

2. Arbeidsmarked og kompetanse

Mulighet for arbeid er blant de viktigste faktorene for valg av bosted. I kapittel 4 presenteres utviklingen i sysselsettingen og arbeidsledigheten. I kapitlet presenteres også forskjeller i fordelingen av kompetanse, både målt som andel med høyere utdanning og andel med fagbrev.

3. Næringsutvikling og innovasjon

Næringsstrukturen og utviklingen av denne har stor betydning både for arbeidsmarked, bosetting og verdiskaping, og dermed for distrikts- og regionalpolitiske mål. Under dette temaet i kapittel 5 beskrives den regionale fordelingen av sysselsettingen i næringer etter bransjer.

Utviklingen i næringslivet varierer mellom regioner ut fra næringsstruktur, bedriftsetableringer, innovasjon og FoU. I kapitlet presenteres en del indikatorer for graden av entreprenørskap og innovasjon i næringslivet i ulike regioner.

4. Økonomisk vekst og verdiskaping

Økt verdiskaping er en sentral målsetting for regionalpolitikken. Under dette temaet i kapittel 6 beskrives utvikling i verdiskaping på regionalt nivå ved hjelp av lønnssummer. Økonomisk vekst kan også belyses ved sysselsettingsveksten, som er omtalt under arbeidsmarkedet. I dette kapitlet har vi også beskrevet produktivitet og produktivtetsutviklingen. Også her bruker vi lønnssummer.

5. Sammenhengen mellom vekst i befolkning, arbeidsmarked og verdiskaping

I det siste kapitlet (kapittel 7) redegjør vi for det analytiske rammeverket for analysene i rapporten, vi ser etter sammenhenger mellom de ulike utviklingstrekkene og vurderer hva som påvirker utviklingen i bo- og arbeidsmarkedsregionene.

2 GEOGRAFI, REGIONER OG DATAFANGST

I analysesammenheng bør en geografisk inndeling av landet være slik at den får frem relevante forskjeller og likheter, samtidig som den er enkel og relevant i en regionalpolitisk sammenheng.

Både i dagligtale og i ulike typer faglige utredninger blir begrepet "regioner" brukt om svært ulike størrelser. Det blir brukt både over (Østersjøregionen) og under (Østlandet) nasjonsnivå, og både om administrative enheter (fylker) og om sammenhengende områder med bestemte fellestrekk (arbeidsmarkedsregioner). Det er i hovedsak den siste betydningen av regionbegrepet vi bruker i denne rapporten.

Tabeller, kart og figurer i denne rapporten er som hovedregel basert på data på kommunenivå som aggregeres til 160 bo- og arbeidsmarkedsregioner (BA-regioner). Inndelingen i bo- og arbeidsmarkedsregioner bygger på Gundersen og Juvkam (2013). Den tar utgangspunkt i arbeidspendling, og gir rimelige grenser for størrelse og innhold i det arbeidsmarkedet som både personer og bedrifter reelt benytter seg av. BA-regionene er derfor interessante for analyser av regionale utviklingstrekk. I enkelte tilfeller brukes fylker pga. begrensninger i datatilgangen, særlig i internasjonale sammenligninger.

I tabellene og figurene benytter vi i all hovedsak en inndeling av BA-regionene i seks sentralitetsnivåer, jf. tabell 2.1. Dette er samme inndeling som i forrige rapport, bortsett fra at Hovedstadsregion er skilt ut som et eget sentralitetsnivå. Den mest sentrale kommunen i BA-regionen bestemmer regionens sentralitet. Kommunenes sentralitet fremkommer fra en indeks sammensatt av følgende variabler:

- antall personer bosatt i kommunen
- antall personer bosatt i hele det største tettstedet i kommunen
- antall personer som bor i tettstedet i den enkelte kommune

- antall arbeidsplasser i kommunen
- antall som pendler inn til kommunen
- hvilke tjenester som er tilgjengelige i kommunen
- hvilke offentlige institusjoner som finnes i kommunen
- sentralitet/reiseavstand til senterfunksjoner (SSBs sentralitetsindeks)

Sentralitetsinndelingen korresponderer forholdsvis godt med arbeidsmarkedets størrelse i BA-regionen (sysselsatte etter arbeidssted), og gir dermed også en indikasjon på betydningen av arbeidsmarkedets størrelse.²

Vi benytter også en inndeling av landet i sju landsdeler, jf. tabell 2.2. Vi bruker også her BA-regionene som byggesteiner. Det betyr at enkelte kommuner blir plassert i en annen landsdel enn fylket de tilhører. I vedlegg 1 viser vi hvilken sentralitet, landsdel og BA-region den enkelte kommune i landet er plassert i. Vedlegg 2 viser et kart over BA-regionene i Norge fordelt på sentralitet. I vedlegg 3 fremkommer folkemengden i BA-regionene og største tettsted i disse.

I rapporten har vi også sett nærmere på små og mellomstore byregioner spesielt, som en stor og variert regiongruppe av betydning for utviklingen i hele landet. Det er 47 slike regioner. Disse er klassifisert i seks undergrupper etter egenskaper ved næringsbasen, dvs. hva slags type basisnæringer som er overrepresentert i regionen (>10 pst. i regionen sammenliknet med landsbasis) og der basisnæring(e) i tillegg må ha en relativt høy sysselsettingsandel i regionen (dvs. blant topp-15 av små og mellomstore byregioner med høyest sysselsettingsandel i basisnæringen). Begrepet basisnæringer omfatter her næringer/sektorer som ge-

² Småsenterregionene Ulstein (13 000 sysselsatte) og Hallingdal (10 000 sysselsatte) er forholdsvis store i sin kategori. Enkelte av de nordnorske småbyregionene har forholdsvis få sysselsatte i sin kategori, som i stor grad skyldes et lite pendlingsomland. Byene fungerer likevel som handels- og servicesentrum for et større omland.

Tabell 2.1 Kategorisering av BA-regioner etter sentralitet

Sentralitet	Beskrivelse*	Antall regioner	Antall kommuner i regionene	Antall sysselsatte 2014
Hovedstads-region	Skilt ut som eget sentralitetsnivå fom årets rapport	1	30	743 000
Øvrige storbyregioner	Senter over 150 000 innbyggere, maks tilbud av tjenester og offentlige institusjoner	3	38	213 000 -145 000
Mellomstore byregioner	Senter mellom 19 000 og 150 000 innbyggere, middels til høyt tilbud av tjenester og offentlige institusjoner	16	87	75 000 -21 500
Småbyregioner	Senter mellom 3 500 og 25 000 innbyggere, middels tilbud av tjenester og offentlige institusjoner	31	103	20 000 -5 500
Småsenter-regioner	Senter mellom 700 og 6 000 innbyggere, middels til lavt tilbud av tjenester og offentlige institusjoner	43	95	13 000 -1 900
Spredtbygde områder	Senter under 3 900 innbyggere, lavt til svært lavt tilbud av tjenester og offentlige institusjoner	66	75	2 800 -100

* Beskrivelsen er basert på folketallet per 1.1.2012.

Kilde: Gundersen og Juvkam (2013). Bearbeidet av KMD.

Tabell 2.2 Kategorisering av fylkene i en landsdelsinndeling

Landsdel	Fylker	Kommuner plassert i annen landsdel enn fylkesinndeling
Øst-Viken	Østfold, Akershus og Oslo	Gran og Lunner (Oppland), Hurum og Røyken (Buskerud)
Innlandet	Hedmark og Oppland	
Vest-Viken	Buskerud, Vestfold og Telemark	Jevnaker (Oppland)
Sørlandet	Aust- og Vest-Agder	Lund (Rogaland)
Vestlandet	Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal	
Trøndelag	Sør- og Nord-Trøndelag	Os (Hedmark)
Nord-Norge	Nordland, Troms og Finnmark	

Kilde: Selstad et al. (2004).

Tabell 2.3 Næringsklassifisering av små og mellomstore byregioner (BA)

Næringsklasse	BA-regionene
1. Primærnærings- og foredlingsindustriregioner	Kongsvinger, Voss, Steinkjer, Namsos, Alstahaug, Sortland, Lenvik
2. Industriregioner (annet enn foredlingsindustri)	Arendal, Kristiansand, Kongsberg, Vefsn, Sandefjord/Larvik, Grenland
3. Allsidige næringsregioner	Halden, Askim/Eidsberg, Gjøvik, Mandal, Eigersund, Haugesund, Stord, Flora, Molde, Kristiansund, Ålesund, Orkdal, Fauske
4. Blandet statlig sektor og basisnæringsregioner	Rana, Elverum, Hamar, Sogndal, Førde, Levanger/Verdal, Sør-Varanger, Hammerfest, Ørsta/Volda, Tønsberg
5. Regioner med større statlig sektor	Lillehammer, Harstad, Narvik, Bodø, Tromsø
6. Andre regioner	Ringerike, Fredrikstad/Sarpsborg, Notodden, Moss, Drammen, Alta

Grunnlag: Panda og SSB. Klassifisering: KMD

nerelt henter hoveddelen av sine inntekter fra markeder eller kilder utenfor egen region. Her er primærnæringer, industri og statlig virksomhet regnet som basisnæringer, sammen med reiseliv, sjøfart og KIFT-næringene. De tre sistnevnte er imidlertid relativt sett små næringer i gruppen av små og mellomstore byregioner. På dette grunnlaget har vi plassert landets 47 små og mellomstore byregioner i seks næringsklasser jf. tabell 2.3. (Næringsklassene er nærmere beskrevet i tabell 5.7).

Dataene som benyttes i rapporten er i hovedsak hentet fra åpne kilder, primært fra SSB og Panda.³ Der hvor ikke referansen spesifiseres utover at kilden er SSB, er dataene hentet fra SSBs nettbaserte statistikkbank. Mye av bearbeidingen av

dataene har skjedd i departementet. Figurer, tabeller og kart i rapporten kan lastes ned fra regjeringen.no/kmd.

³ Panda er et økonomisk-demografisk modellsystem utviklet for bruk i regional analyse og overordnet planlegging i fylker og på lavere geografisk nivå. Panda omfatter både databaser og modeller. Se www.pandagruppen.no.

3

DEMOGRAFI OG BEFOLKNINGSUTVIKLING

Norge er et langstrakt land i Europas periferi. Norge skiller seg ut i en europeisk målestokk ved at mye av landarealet er fjell og vidder, og ved at det ofte er store avstander mellom arbeidsmarkedene. Samtidig bor en økende andel i tettbygde strøk. Innenfor denne rammen skal det føres en regionalpolitikk som bidrar til verdiskaping og som opprettholder hovedtrekkene i bosettingsmønsteret. I dette kapitlet ser vi derfor nærmere på et utvalg demografiske utviklingstrekk i Norge, først i en europeisk sammenheng, deretter i et regionalt perspektiv.

3.1 NORGE I NORDEN OG EUROPA

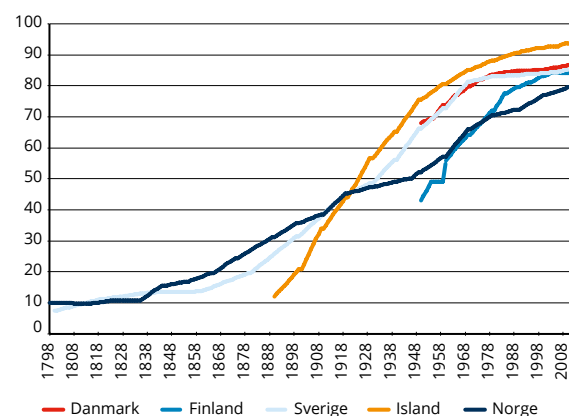
Lav befolkningstetthet i Norden...

Figur 3.1 illustrerer befolkningstettheten i Europa i 2011. Med unntak av Danmark og de sørlige områdene av Norge, Sverige og Finland, er store deler av det nordiske arealet nærmest folketomt sammenliknet med områdene lenger sør i Europa. Mot dette bakteppet ser man hvorfor regionalpolitikken i disse landene historisk har handlet om å kompensere for ulemper med blant annet lav tetthet og store avstander til større arbeidsmarkeder.

I dag bor drøyt 80 pst. av befolkningen i Norge i tettsteder. Figur 3.2 illustrerer utviklingen siden midten av 1800-tallet. I tillegg har vi inkludert utviklingen i Norden for tilgjengelige årganger. Urbaniseringen i Norge skjøt fart på 1800-tallet, og var i dette århundret blant de sterkeste i Europa (Myhre 2006). På 1900-tallet hadde Norge en noe avvikende urbaniseringsprosess sammenlignet med særlig Sverige, Danmark og Island. Urbaniseringen var spesielt lav i Norge i mellomkrigstiden. Dette utsatte Norges urbanisering, sammenlignet med våre naboland, med flere tiår. Sverige og Danmark nådde en tettstedsandel på godt over 80 pst. allerede på 1960-tallet. Vi ser at det er Finland som har hatt den største veksten i andelen av befolkningen bosatt i tettbygde strøk de siste femti årene. Norges urbanisering har i stedet vært mer avdempet i

etterkrigstiden, og Norge har den laveste urbaniseringsgraden i Norden.

Figur 3.2 Prosentandel av den nordiske befolkning bosatt i tettsted. Utviklingslinjer 1800–2015

Kilde: SSB, Statistics Iceland, Statistiska centralbyrån, Statistikcentralen, Danmarks Statistik og FN. Beregninger: KMD.

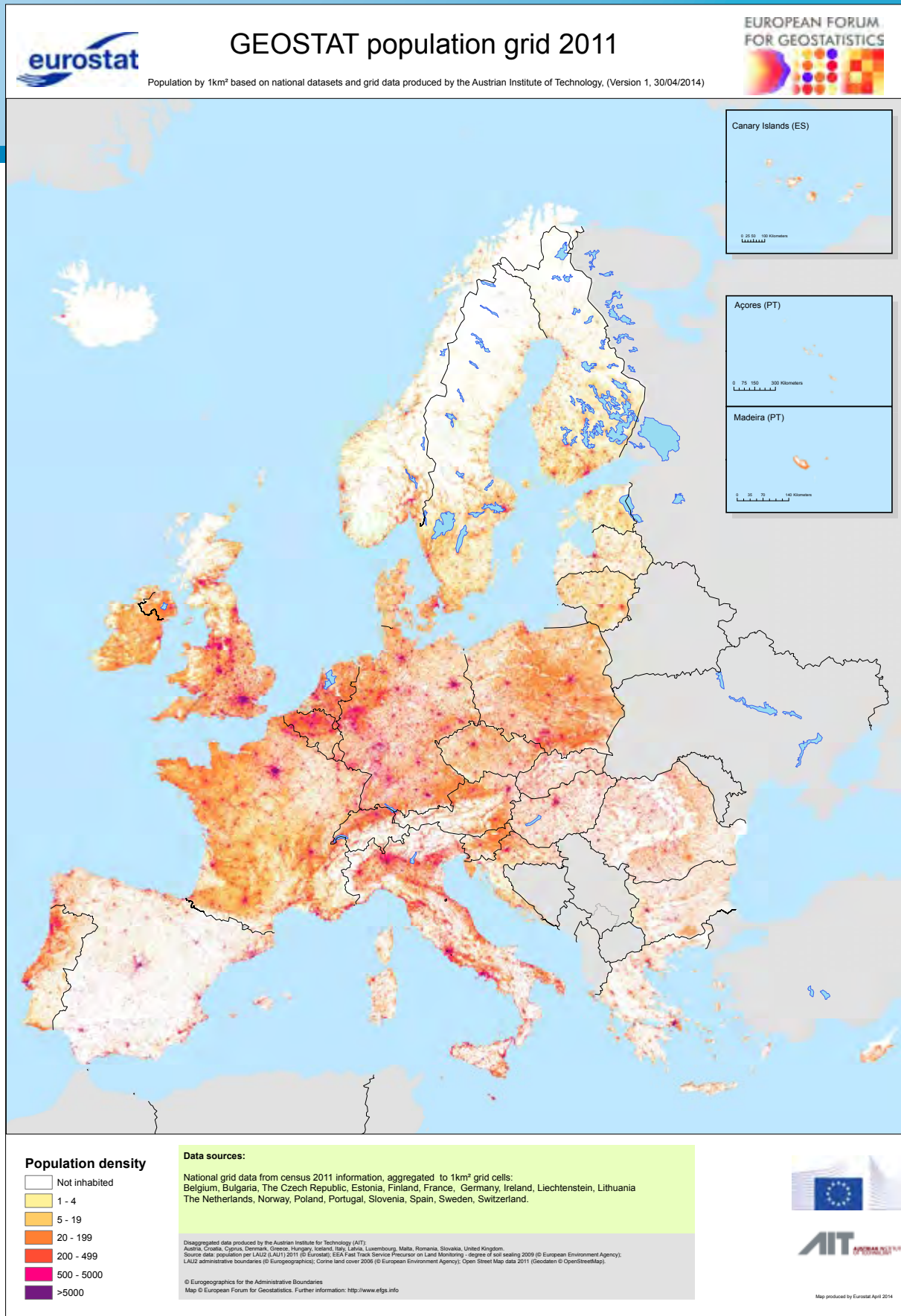
En kritikk mot tettstedsdefinisjonen som indikator for urbanisering er at den inkluderer veldig små tettsteder (alle tettsteder med mer enn 200 innbyggere). En ny definisjon av byer og rurale områder ble utviklet for EU-kommisjonen av Directorate-General for Regional and Urban Policy (DG Regio) i 2014. Definisjonen klassifiserer kommuner (LAU2-enheter) enten som storbyer/tett befolket, små og mellomstore byer og forsteder eller rurale områder (figur 3.3).⁴ Etter denne definisjonen bor 71 pst. av

⁴ Klassifiseringen av de ulike kategoriene er i utgangspunktet som følger:

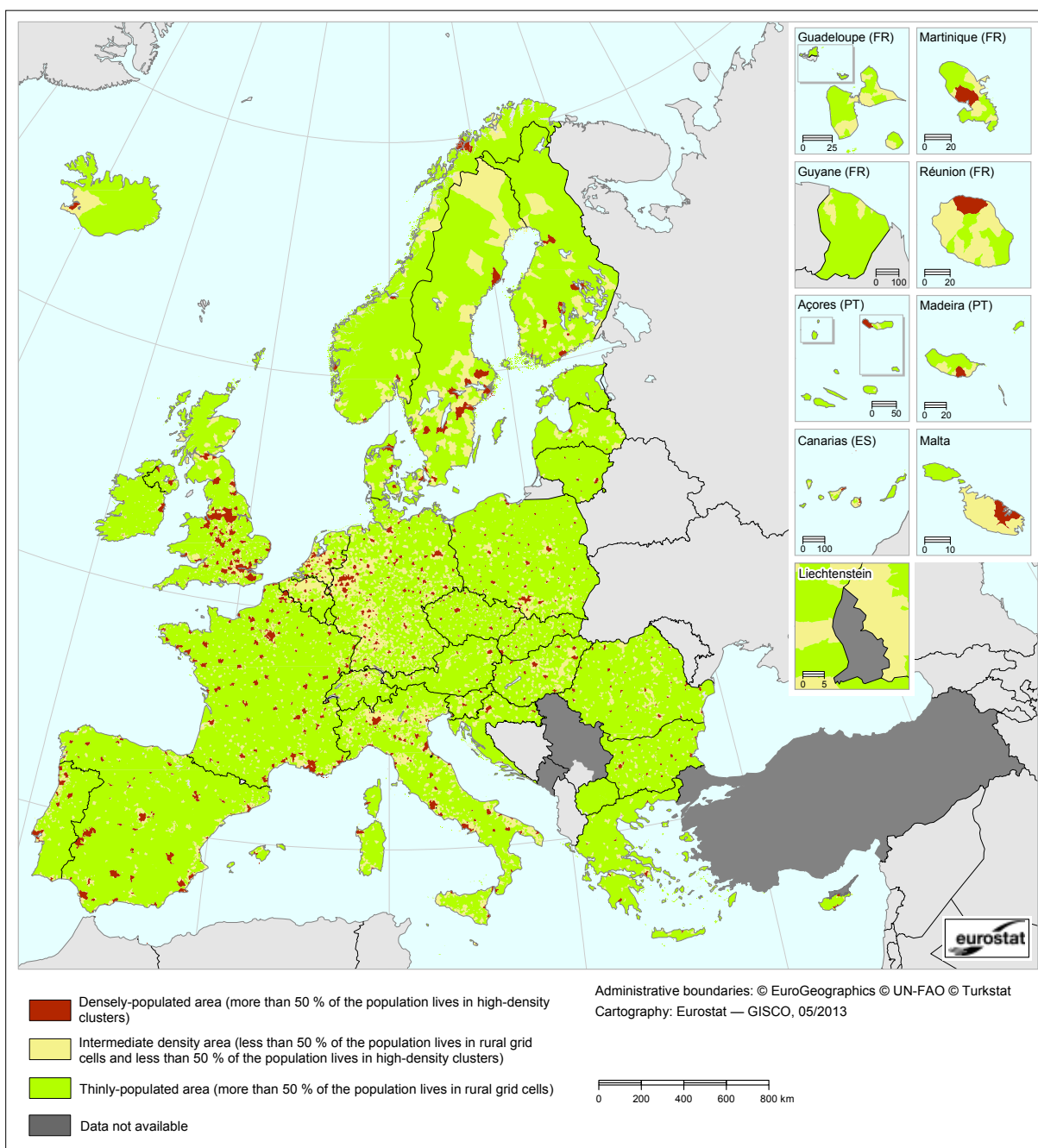
1) Cities/densely populated: Hvis mer enn halvparten av befolkningen i kommunen bor i ruter som inngår i sentre med mer enn 50 000 innbyggere (samt at der er mer enn 1500 innbyggere per kvm²).

2) Towns and suburb: Hvis mindre enn halvparten av befolkningen i kommunen bor i ruter som defineres som rurale (se under) og mindre enn halvparten bor i ruter med senter

Figur 3.1 Befolkningstetthet per individuell km² i Europa anno 2011

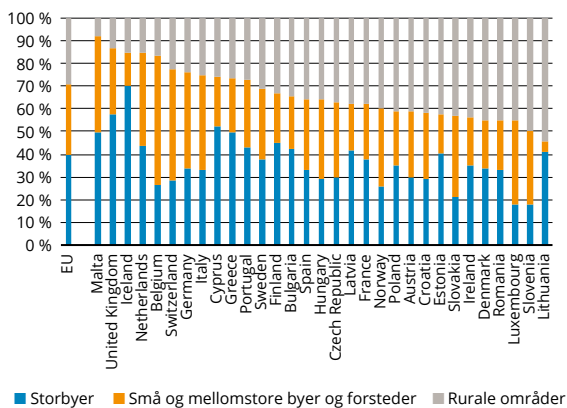

Figur 3.3 Grad av urbanisering i Europa etter klassifisering av LAU2-enheter (kommuner)

befolkningen i EU i urbane områder. I Norge er den tilsvarende andelen 40 pst. (figur 3.4). Litt overraskende er Danmark det landet i Norden som er minst urbanisert, mens Island med sin store andel av befolkningen i Reykjavik er blant de mest urbaniserte i Europa. Norge er likevel det landet i Norden der færrest innbyggere bor i storbyer. Dette illustrerer at norske byområder er små i internasjonal sammenheng. De er i tillegg stort sett plassert langt fra hverandre og har lav tetthet både når det gjelder antall innbyggere og antall arbeidsplasser.

Figur 3.4 Andel av befolkningen i LAU2-enheter (kommuner) etter grad av urbanisering

Kilde: DGRegio, Eurostat

mer om 50 000 innbyggere (se over). Her vil altså samles en del byer med mellom 5 000 og 50 000 innbyggere i senteret.

3) Rural areas: Mer enn halvparten av befolkningen lever i ruter med mindre enn 5 000 innbyggere i senteret (eller mindre enn 350 innbyggere per kvadratkilometer).

Det virker å være noen avvik fra dette. Kristiansand og Tromsø kommuner oppfyller egentlig ikke kravet om tetthet, men er storbyer gjennom definisjonen som er brukt i bysamarbeidet Urban Audit. Bærum kommune oppfyller derimot kravet til tetthet, men er definert som forstad, sammen med det meste av Oslos omland.

3.2 SENTRALISERING OG REGIONAL INTEGRASJON

Definisjonen som er brukt i figur 3.3 og figur 3.4 tar i liten grad hensyn til at kommuner inngår i et funksjonelt byområde, men ser på bosettingen internt i kommunen. Inndelingen gir likevel en forholdsvis god pekepinn på urbaniseringsgraden i Europa. I denne rapporten bruker vi hovedsakelig en definisjon av byområder som ser på hvordan kommuner henger sammen i et funksjonelt område, jf. beskrivelse av bo- og arbeidsmarkedsregioner i kapittel 2. I henhold til denne definisjonen bor nesten 90 pst. av befolkningen i byregioner.

Sentralisering preger i stor grad fortellingen om den regionale befolkningsutviklingen i etterkrigstiden. Av Norges befolkning bor nå 44,7 pst. i kommuner definert som storbyregioner, inkl. Hovedstadsregionen, mens til sammen 10,6 pst. av befolkningen bor i kommuner definert som småsenterregioner eller spredtbygde områder. Til sammenlikning bodde i 1970 henholdsvis 38,0 pst. og 15,6 pst. og i 2000 henholdsvis 41,2 pst. og 12,7 pst. i de samme kommunene. Se tabell 3.1 for befolkningen fordelt på sentralitet og landsdeler per 1.1.2015.

Samtidig har infrastrukturinvesteringer og økt pendling gjort at flere kommuner nå tilhører en byregion enn på 1970- og 1980-tallet. Basert på dagens pendlingsmønster og med dagens kommunestruktur var det 226 bo- og arbeidsmarkedsregioner i 1975. Dette hadde sunket til 195 i 1988 (Byflugten og Holm (1988)). I dag er tilsvarende tall 160 regioner. Siden 1970-tallet har den regionale integrasjonen ført til nedgang i antall arbeidsmarkedsregioner særlig på Vestlandet, etterfulgt av Trøndelag og Nord-Norge. På Sør- og Østlandet har det vært mindre endringer i antallet arbeidsmarkedsregioner. Særlig det sentrale Østlandet var forholdsvis sterkt integrert allerede på 1970-tallet.

Økende regional integrasjon bekreftes også av undersøkelser av folks reisevaner. Den gjennom-

Tabell 3.1 Befolkning per 1.1.2015 etter sentralitet og landsdel

Landsdel	Storby-region	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
1. Østvikien	1 297 373	204 201	71 290			1 572 864
2. Innlandet		200 113	78 482	62 063	12 024	352 682
3. Vest-Viken		521 832	100 550	26 479	16 687	665 548
4. Sørlandet		217 549	24 361	52 034	4 947	298 891
5. Vestlandet	741 310	253 862	178 206	145 226	28 697	1 347 301
6. Trøndelag	271 590		111 260	51 816	13 110	447 776
7. Nord-Norge		127 169	215 184	82 224	56 163	480 740
Hele landet	2 310 273	1 524 726	779 333	419 842	131 628	5 165 802
	44,7 %	29,5 %	15,1 %	8,1 %	2,5 %	100 %

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

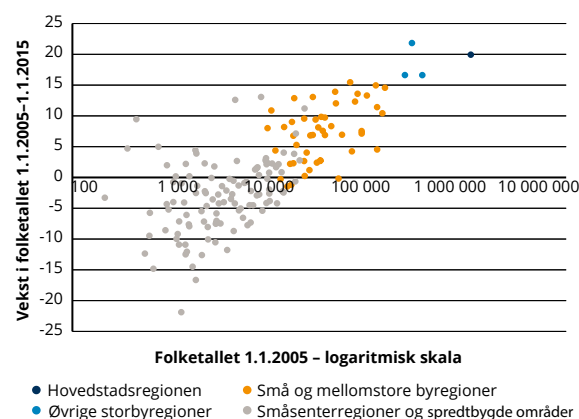
snittlige antall kilometer folk reiser til arbeid har økt siden 80-tallet. I 1985 var arbeidsreisen gjennomsnittlig 10,6 km. I 2013/14 er den økt til 16,3 km. Dette er en økning på omtrent 50 pst., en økning som har skjedd gradvis gjennom hele perioden. Reisetiden har ikke økt tilsvarende. I 1985 brukte folk i gjennomsnitt 19 minutter på reisen til eller fra jobb. I 2013/14 var tidsbruken 24 minutter. Det betyr at gjennomsnittshastigheten har økt fra 33 km/time til 41 km/time (Hjorthol mfl. 2014).

Sterkest vekst i folketallet i store arbeidsmarkedsregioner

Det har de siste ti årene vært en klar tendens til at de største arbeidsmarkedsregionene også har den høyeste befolkningsveksten. I figur 3.5 er befolkningsstørrelsen i BA-regionen i 2005 plottet mot veksten i befolkningen siste 10 år. Stavangerregionen hadde den høyeste veksten etterfulgt av Hovedstadsregion og de andre storbyregionene. De aller fleste regionene med nedgang i folketallet var småsenterregioner og områder med spredt bosetting. De fleste regionene med markant befolkningsnedgang finner vi i Nord-Norge, der Loppa hadde

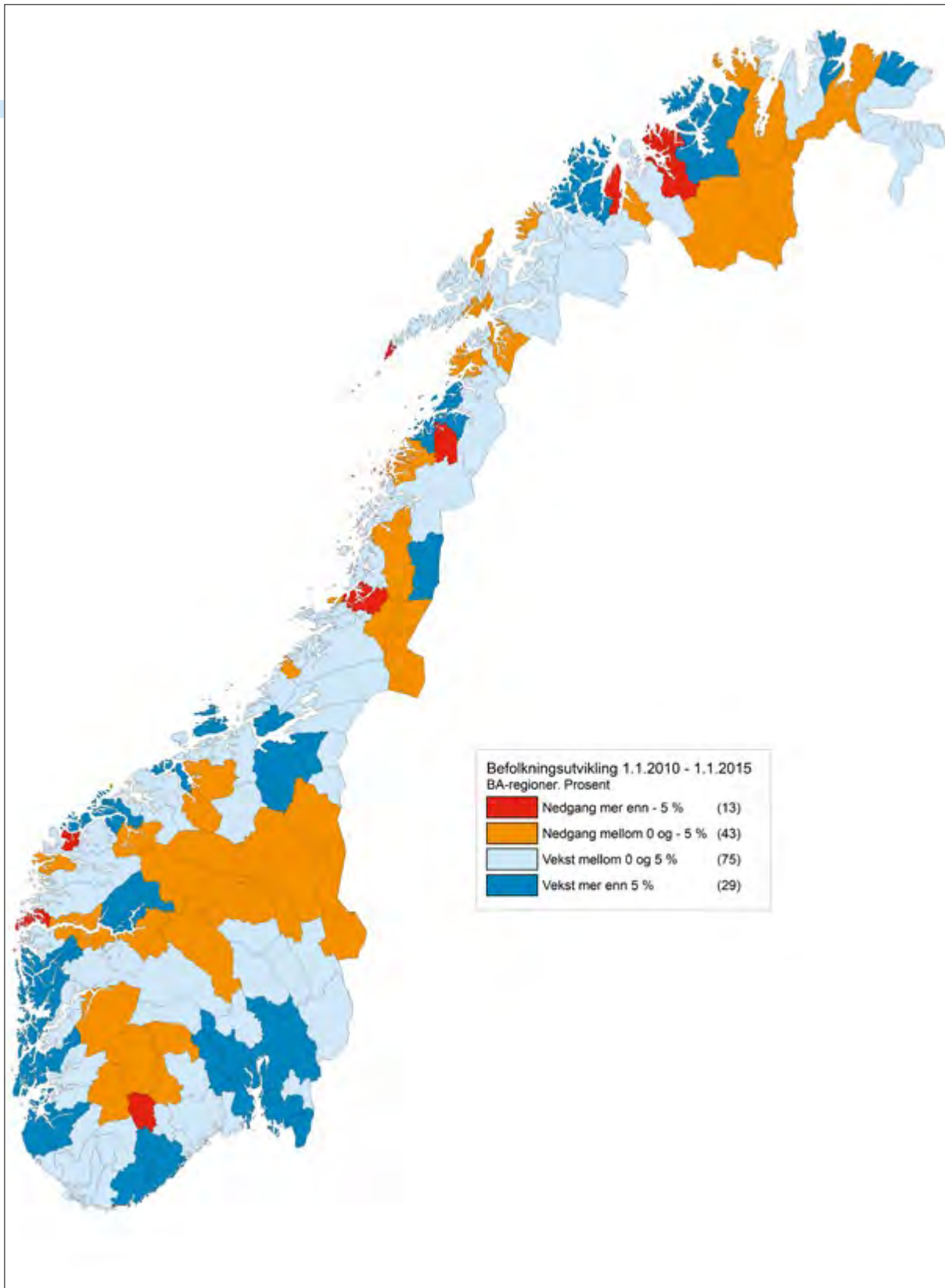
det sterkeste fallet. Samtidig har byregioner som Tromsø, Bodø, Alta og Hammerfest en høyere befolkningsvekst enn størrelsen skulle tilsi. Blant de spredtbygde regionene skiller øyregioner som Hitra/Frøya, Austevoll og Træna seg ut med høy vekst.

Figur 3.5 Folketallet 1.1.2005 og vekst i folketallet i BA-regioner 1.1.2005–1.1.2015

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

Figur 3.6 Befolkningsendring 1.1.2010–1.1.2015. BA-regioner. Pst.

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

Figur 3.6 viser at det er regioner med vekst i alle deler av landet, men mest markant langs kysten og i og rundt større og mellomstore byområder. Regioner med nedgang i folketallet finner vi hovedsakelig i mindre innlandsregioner i Sør-Norge, samt relativt spredt i mindre regioner i Nord-Norge.

3.3 GRUNNLAGET FOR ENDRING: FLYTTING, INNVANDRING OG FØDSELSEVERSKUDD

Innvandringen bidrar positivt i alle sentralitetsnivåer

Norge har hatt en svært høy folketilvekst de siste åtte årene. I 2015 ligger befolkningsveksten an til å bli på 49 000 personer. Dette er en del lavere enn toppåret 2011. (Flyktningene som har kommet høsten 2015 er ikke med i disse tallene. De registreres som bosatt først når de får oppholdstillatelse.)

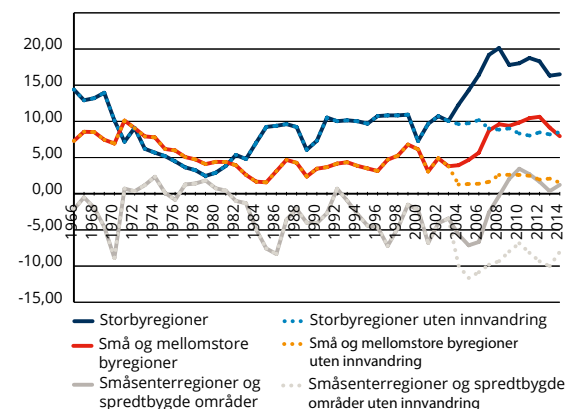
Innvandringen til Norge har økt betydelig etter årtusenskiftet, og spesielt etter EU-utvidelsene i 2004 og 2007. Innvandringen har gått fra nær kjønnsbalanse de første årene av 2000-tallet til klar mannsdominans i tiden etter 2005, noe som har sammenheng med økt arbeidsinnvandring. Etter årtusenskiftet har arbeidsinnvandring og tilhørende familiegjenforening mer og mer overtatt for flukt og tilhørende familiegjenforening som vanligste innvandringsgrunn. Fra 2007 har det vært flere familiegjenforeninger knyttet til arbeidsinnvandrere enn til flyktninger.

Nettoinnvandringen fra utlandet var i 2014 på over 38 000 personer og stod dermed for 67,3 pst. av folketilveksten. Dette var det laveste innvandrings-tallet siden 2006, men likevel høyt i historisk sammenheng.

Figur 3.7 viser befolkningsutviklingen i storbyregioner, små og mellomstore byregioner og småsenterregioner og spredtbygde områder siden

1966, gitt dagens kommune- og tettstedsstruktur. I tillegg har vi fra og med 2004 inkludert utviklingsbanen gitt ingen ut- eller innvandring. Også denne figuren viser med all tydelighet innvandrings betydning for befolkningsveksten i alle deler av landet de siste årene.

Figur 3.7 Befolkningsutvikling etter sentralitet per 1000 innbyggere 1966–2014. Med og uten innvandring fra 2003

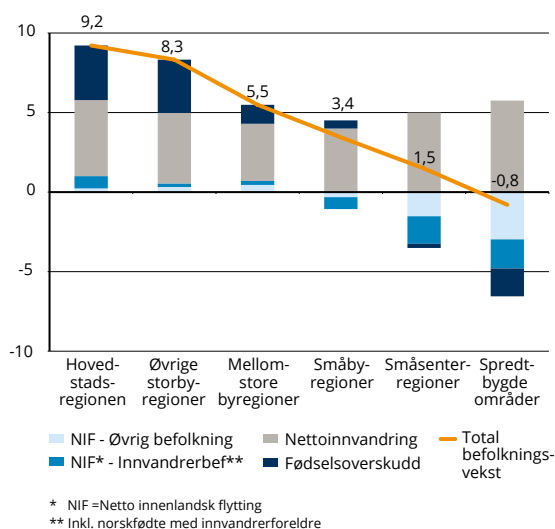
Kilde: SSB, Beregninger: KMD

Nivået på innvandringen varierer i takt med utviklingen i det norske arbeidsmarkedet og med krisene i verden. De fleste kommer hit til landet for å arbeide, for å gjenforenes med familien som allerede er her eller for å stifte familie. Siden 2006 har arbeidsinnvandringen til Norge vært svært stor, særlig fra Polen, men også fra Litauen og Sverige. Europeiske statsborgere sto for 62 pst. av den totale nettoinnvandringen i 2014, opp fra 57 pst. året før. Så langt i 2015 har vi sett en markant endring i hvor innvandrerne kommer fra. Nettoinnvandringen av statsborgere fra Øst-Europa har minket, mens nettoinnvandringen fra land med konflikter øker, også før flyktningene som kom

høsten 2015 er innvilget opphold og dermed registrert i statistikken.

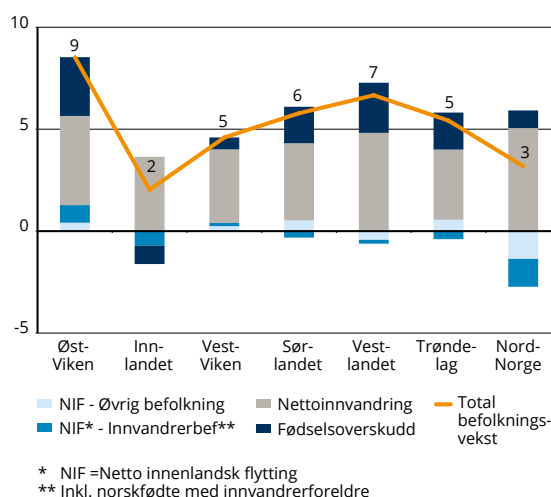
Innvandringen har alene bidratt til folketallsvekst i mange regioner og til redusert nedgang i andre regioner. Innvandringen er den eneste av befolkningskomponentene som de siste årene har bidratt positivt i alle landsdeler og sentralitetsnivåer. Innvandringsoverskuddet førte til at antall kommuner med vekst i folketallet ble om lag 60 pst. flere enn hva det ville vært uten innvandringen. Dette kommer tydelig frem i figur 3.8 og figur 3.9, som viser nettoinnvandringens betydning for befolkningsveksten etter sentralitet og i landsdeler i femårsperioden 2010–2014.

Figur 3.8 Befolkningsutvikling etter sentralitet og vekstkomponent 1.1.2010–1.1.2015. Pst.

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

Figur 3.9 Befolkningsutvikling i landsdeler etter vekstkomponent 1.1.2010–1.1.2015. Pst.

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

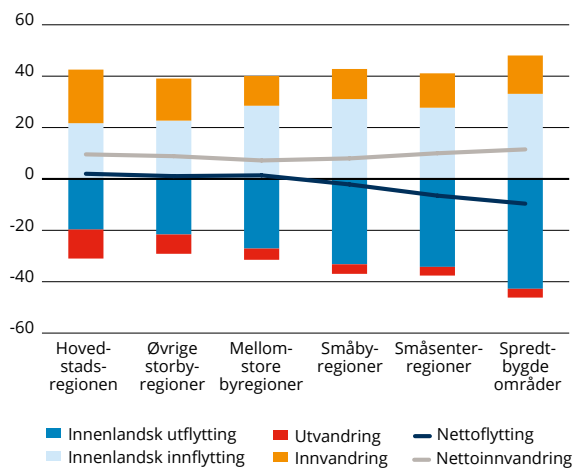
Nettotallene for innvandring og innenlandsk flytting gir bare en del av bildet av flyttebevegelsene mellom regioner og til og fra utlandet. Figur 3.10 viser bruttostrømmene over BA-regiongrenser, dvs. at flytting mellom kommuner internt i BA-regionen ikke er med, men flytting mellom regioner på samme sentralitet er med. Vi ser at nettotallene, særlig for innenlandsk flytting, er små sammenlignet med flyttestrømmene som går begge veier, både i mindre sentrale og mer sentrale regioner. Det er altså ikke slik at det går en ensidig strøm fra mindre til mer sentrale regioner. Det går en strøm begge veier og nettoeffekten av denne er forholdsvis beskjeden.

Figuren gir også et interessant bilde av forskjeller mellom storbyregionene og øvrige regioner når det gjelder inn- og utvandring. Nettostrømmene for innvandringen er relativt lik etter sentralitet. Men bruttostrømmene for inn- og utvandringen er betydelig større i storbyregionene og særlig hovedstaden. Vi har ikke gått nærmere inn på årsakene til

dette, men det er nærliggende å tro at det kan skyldes sammensetningen av innvandringen. Muligens har storbyregionene større innslag av arbeids- og utdanningsmigranter som kun er på kortvarig basis. En annen mulighet er at de øvrige regionene har større andel flyktninger og asylsøkere, som i mindre grad flytter ut igjen.

De noe mindre bruttostrømmene i mer sentrale områder har antakelig å gjøre med størrelsene på regionene, og ikke at flyttetilbøyeligheten er mindre her.

Figur 3.10 Bruttorater for inn- og utvandring og innenlandsk flytting mellom BA-regioner per 1000 personer. Årlig gjennomsnitt 2010–2014

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

Flyktninger og øvrig befolkning har et sentraliserende flyttemønster

Befolkningsutviklingen etter sentralitet (figur 3.8) viser at netto innenlandsk flytting for innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre har samme mønster som for den øvrige befolkningen. Det betyr at netto flyttetall er positive for storbyregionene og

for de mellomstore byregionene, mens de er negative for øvrige sentralitetsnivåer. På landsdelsnivå (figur 3.9) ser vi imidlertid at både Innlandet, Sørlandet og Trøndelag har hatt netto utflytting av innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre samtidig som det har vært netto innflytting av den øvrige befolkning.

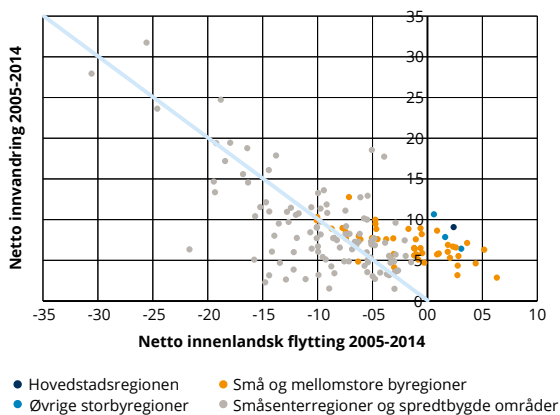
Innvandrere er i utgangspunktet mindre knyttet til en kommune eller region og dermed mindre stedbundne enn de som er født og oppvokst i området. Flyktninger har et særlig sentralisert innenlandsk flyttemønster. Tildelingen av bostedskommune gjøre at de i større grad enn andre innvandrere (arbeid, familie, utdanning) kommer til mindre sentrale kommuner, men flytter ofte til mer sentrale kommuner. Flyktninger og deres familier flytter i stor grad til kommuner med andre innvandrere med samme innvandringsgrunn (Stambøl 2013). Denne sekundærflyttingen har likevel vært noe avtagende for flyktningene som har kommet utover på 2000-tallet, noe som antakelig skyldes bedret introduksjonsordning for flyktninger og personer med innvilget asyl (Thorsdalen 2014).

Innvandrere med arbeid som innvandringsgrunn og nordiske innvandrere skiller seg fra flyktningene ved at de i større grad ankommer sentrale kommuner, men også har tendens til flytting til mindre sentrale kommuner. Arbeidsinnvandrere, og til dels også nordiske innvandrere, flytter mer bort fra befolkningskonsentrasjoner av sine "egne". Etter 2006 har dessuten arbeidsinnvandrerne i økende grad ankommet mindre sentrale kommuner (Stambøl 2013). Det er først og fremst antallet innvandrere som har gjort at mange flere kommuner har holdt folketallet oppe, men også at disse arbeidsinnvandrerne over tid foretrekker en mer usentral bosetting enn flyktningene. Samtidig har noe redusert sekundærflytting hatt betydning.

Figur 3.11 viser nettopp at mange mindre arbeidsmarkeder med høy innvandring opplever høy

innenlandsk flytting. Figuren viser også at den offisielle statistikken må brukes med forsiktighet. Flyktninger blir registrert som bosatt når de får oppholdstillatelse. Dette skjer som regel når de er på mottak og før de blir bosatt i en kommune. Denne bosettingen vil i statistikken fremstå som innenlandsk flytting.⁵ Regionene øverst til venstre i figuren er altså mindre regioner med flyktningmottak.

Figur 3.11 Netto innvandring 2005–2014 og netto innenlandsk flytting 2005–2014. BA-regioner etter sentralitet

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

Regioner med høy fruktbarhet har også lav dødelighet

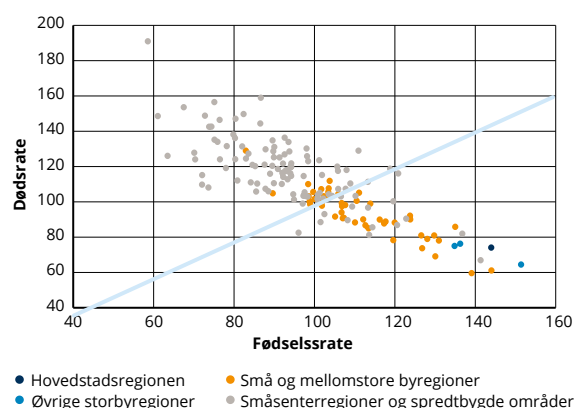
Vekstkomponenten fødselsoverskudd i figur 3.8 er i figur 3.12 splittet opp i fødselsraten og dødsraten i den enkelte BA-region. Regioner med høye fødselsrater har også lave dødsrater. Dette er i stor grad knyttet til alderssammensetningen i regionene. Regioner med en ung befolkning har lavere dødelig-

⁵ Monitor for sekundærflyttinger kontrollerer for dette ved å bruke tall fra UDI/IMDI kombinert med ordinære SSB-tall.

het og også flere i fødedyktig alder. Som vi skal se senere i kapitlet, gjelder dette alle de fire storbyregionene. Stavanger har det høyeste fødselsoverskuddet og den høyeste fødselsraten, mens Tromsø og Alta har den laveste dødsraten. Blant de spredtbygde regionene skiller Kautokeino seg ut med høy fruktbarhet og lav dødelighet, sammen med Austevoll.

Den høyeste dødeligheten og også laveste fruktbarheten hadde Ibestad. Det er generelt mange spredtbygde regioner i Nord-Norge med lav fruktbarhet og høy dødelighet. Det er likevel Innlandet som skiller seg ut ved at også byregionene her har negativt fødselsoverskudd. Kongsvinger har det største fødselsunderskuddet. Faktisk er det bare Lillehammerregionen som så vidt hadde et lite fødselsoverskudd på 17 personer de siste 10 årene.

Figur 3.12 Fødselsrate og dødsrate per 1000 personer i BA-regioner 2005–2014

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

Økende andel innvandrere i hele landet

Vi har tidligere i kapitlet sett at innvandringen de siste årene har bidratt til drøyt 69 pst. av befolkningsveksten i landet. Per 1. januar 2015 utgjorde

innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre 804.967 innbyggere, eller 15,6 pst. av befolkningen. Til sammenlikning var det i 1986 drøyt 120 000 innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre bosatt i Norge, noe som da tilsvarte om lag 3 pst. av befolkningen.

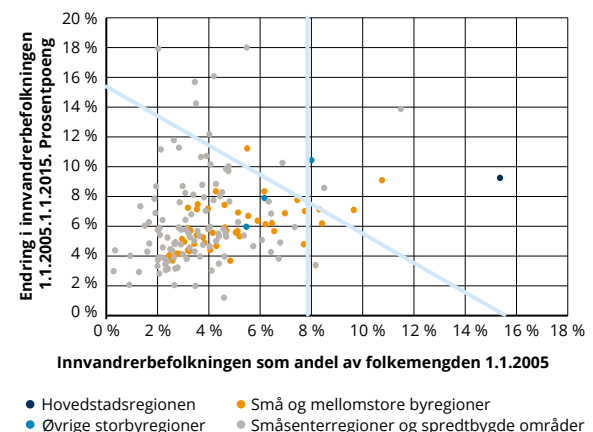
Figur 3.13 viser andelen innvandrere i BA-regionene i 2005 og endringen i innvandrerandel mellom 2005 og 2015. I denne perioden har innvandrerbefolkningen økt med mer enn 440 000 personer. Den vertikale linjen i figuren viser innvandrerandelen i landet i 2005, som da var 7,9 pst. Den skråstilte linjen viser andelen i 2015, som var 15,6 pst. Størrelsen på og konsentrasjonen av innvandrerbefolkningen i Hovedstadsregion gjorde at svært få regioner lå over det nasjonale snittet i 2005, dvs. til høyre for den vertikale linjen. Dette var Båtsfjord, Drammen, Moss, Vadsø, Kristiansand, Askim/Eidsberg, Tinn og Stavanger.

Veksten i innvandrerbefolkningen har siden 2005 både vært større enn tidligere og også mer spredt. Mens bare tre BA-regioner hadde en innvandrerbefolkning på mer enn 10 pst. i 2005, gjelder dette nesten halvparten av regionene i 2015. Det er særlig arbeidsinnvandringen som har bidratt til denne spredningen, og den har vært spesielt sterk på Vestlandet og i Sør-Trøndelag (Stambøl 2013).

Det er også flere regioner enn i 2005 som har en andel over gjennomsnittet på 15,6 pst., dvs. over og til høyre for den skråstilte linjen. Båtsfjord har gått forbi Hovedstadsregion som den BA-regionen med høyest innvandrerandel med 25,4 pst. mot 24,5 pst. Størst endring hadde likevel Træna og Gamvik med vekst på 18 prosentpoeng. Foruten disse har Drammen, Hasvik, Hitra/Frøya, Stavanger, Nesna, Vadsø, Hjelmeland, Moss, Hammerfest og Måsøy nå en andel innvandrere som er over gjennomsnittet. Etter sentralitet har likevel veksten i prosentpoeng vært sterkest i storbyregionene anført av Hovedstadsregion og Stavangerregionen og derfor har

også landsdelene Øst-Viken og Vestlandet hatt en vekst over gjennomsnittet.

Figur 3.13 Andel innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre (innvandrerbefolkningen) per. 1.1.2005 i pst. og prosentpoengs endring i innvandrerbefolkningen 1.1.2005–1.1.2015

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

3.4 BEFOLKNINGSVEKSTEN FRAMOVER VIL KOMME BLANT ELDRE OG INNVANDRERE

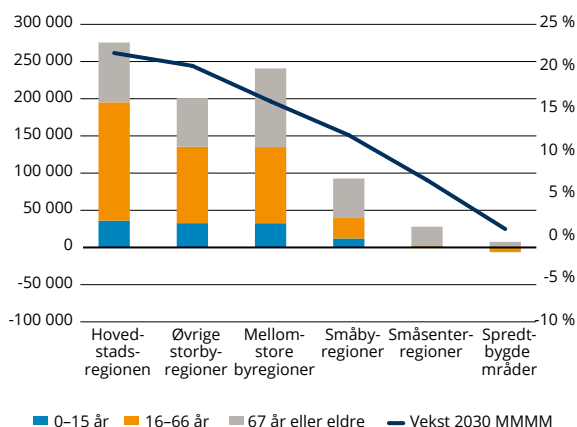
Små barnekull i mellomkrigstiden førte til at andelen eldre var i kontinuerlig nedgang fra begynnelsen av 1990-tallet til 2010 (se f.eks. SSB 2004). Etter hvert som de store barnekullene som fulgte i kjølvannet av andre verdenskrig blir pensjonister, vil imidlertid andelen eldre stige markert i alle deler av landet.

Mens det i 1981 var om lag 4,5 personer i arbeidsfør alder per person i pensjonsalder, forventes det at dette forholdstallet vil synke til 2,9 i 2040. Størst er nedgangen i Nord-Norge, som hadde den høyeste raten i 1981, og som forventes ha den nest laveste i 2040. Samtidig ser vi at forskjellene mellom region-

typene blir mindre. Mens det eksempelvis i dag er 2,4 flere personer i arbeidsfør alder per person i pensjonsalder i storbyregionene enn i spredtbygde områder, forventes det i 2040 å være 1,4 flere personer.

I figur 3.14 er den absolutte veksten i ulike aldersgrupper fram til 2030 angitt slik den fremkommer i SSBs mellomalternativ. Vi ser at for de minst sentrale arbeidsmarkedsregionene vil befolkningsveksten komme gjennom en økning i antall eldre. Det vil nesten ikke være noe vekst i befolkningen i yrkesaktiv alder, eller blant de unge. Også for de små og mellomstore byregionene ser vi at antallet eldre i stor grad vil prege utviklingen fremover.

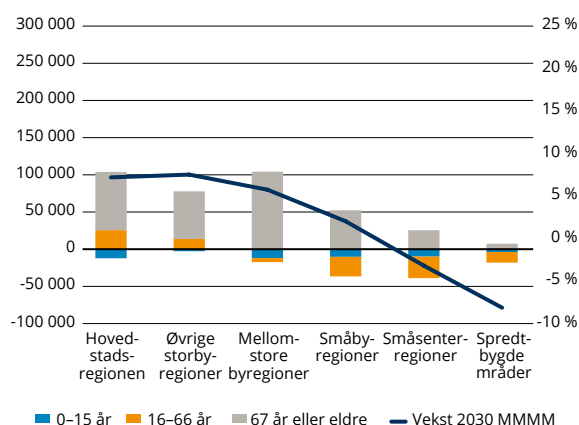
Figur 3.14 Framskrevet befolkningsvekst etter sentralitet og alder 2014–2030. SSBs MMMM-alternativ

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

I figur 3.15 er befolkningsutviklingen framskrevet uten innvandring. Det kommer tydelig fram at fremtidig vekst i personer i ordinær yrkesaktiv alder (aldersgruppen 16–66 år) i alle sentralitetsnivåer er beskjeden, og ventelig må komme gjennom innvandring.

Figur 3.15 Framskrevet befolkningsvekst etter sentralitet og alder 2014–2030. SSBs MMM0-alternativ (uten innvandring)

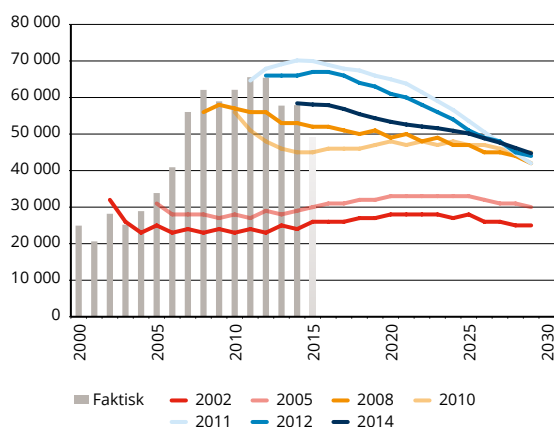

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

Krevende å anslå framtidig befolkningsutvikling

Usikre tall for innvandringen gjør det ekstra krevende å anslå framtidig befolkningsutvikling. SSB publiserer annethvert år framskrivinger etter ulike alternativer. Mellomalternativet (MMMM) er hovedalternativet der man legger til grunn middels utvikling i både fruktbarhet, levealder, innenlandske flyttinger og innvandring. Figur 3.16 viser framskrevet befolkningsvekst for ulike år framskrivingen ble foretatt og faktisk befolkningsvekst. Figuren viser blant annet hvor overraskende den økte innvandringen fra 2006 var for demografene, og hvor krevende det er å fastslå hvor lenge den høye befolkningsveksten vil vare i årene framover.

Figur 3.16 Framskrevet vekst i befolkningen etter framskrivningsår (SSBs MMMM-alternativ) og faktisk årlig befolkningsvekst (2000–2014, beregnet for 2015)

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

3.5 BY OG OMLAND

I dette delkapitlet kommer vi særlig til å se på forhold omkring lokalisering av boliger, arbeidsplasser, areal og transport internt i BA-regionene etter en by-omlandsklassifisering.

For byregionene tar vi utgangspunkt i BA-regionene og definerer den største kommunen i regionen som byen. Tvillingbyene Stavanger/Sandnes, Porsgrunn/Skien og Fredrikstad/Sarpsborg er begge definert som by i sine BA-regioner. Det samme er Sandefjord/Larvik, Ørstad/Volda, Askim/Eidsberg. For øvrige BA-regioner er det kun en by.

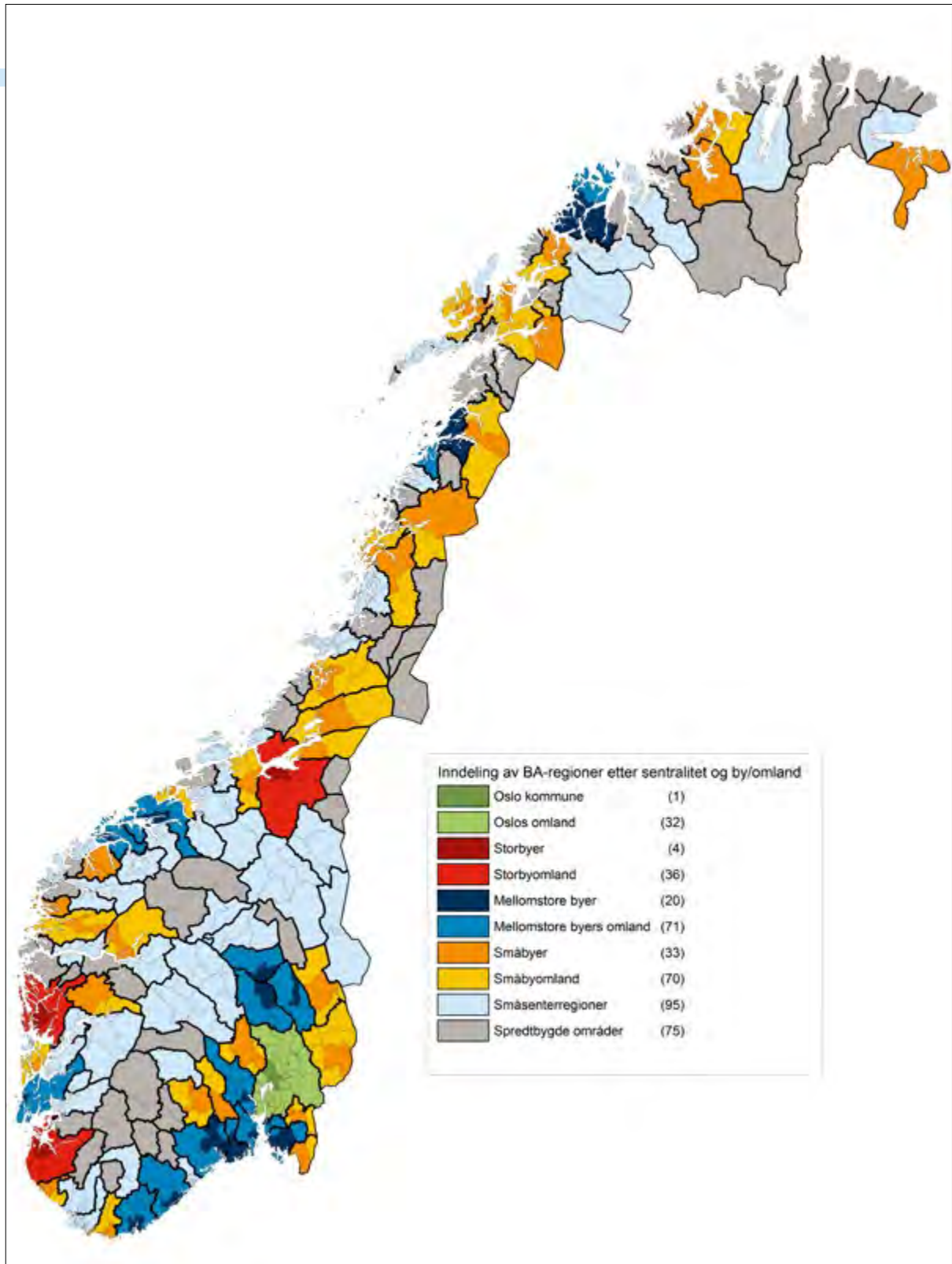
Norges geografi gjør at det ikke alltid er relevant å snakke om by/omland i alle BA-regioner. De mellomstore byene i Nord-Norge (Tromsø og Bodø) har for eksempel et veldig begrenset pendlingsomland, og for småbyregionene Flora, Ørstad/Volda, Alta og Sør-Varanger er det intet omland.

Tabell 3.2 Befolkning per 1.1.2015 etter sentralitet, by/omland og landsdeler. Tall i 1 000 innbyggere

Landsdel	Storbyer	Storbyomland	Mellomstore byer	Mellomstore byers omland	Småbyer	Småbyomland	Småsenterregioner	Spredtbygde områder	Totalt
1. Østviken	648	650	164	40	57	14			1 573
2. Innlandet			87	113	39	40	62	12	353
3. Vest-Viken			287	235	69	32	26	17	666
4. Sørlandet			132	86	15	9	52	5	299
5. Vestlandet	481	260	109	145	124	54	145	29	1 347
6. Trøndelag	185	87			66	45	52	13	448
7. Nord-Norge			123	4	162	53	82	56	481
Hele landet	1313	997	902	622	533	247	420	132	5 166

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

Figur 3.17 Inndeling av landet i BA-regioner, sentralitet og by/omland

Kilde: Onsager og Juvkam (2013), Beregninger: KMD

Byen er i nesten alle tilfellene større enn sitt omland i folketall. Unntakene er Tønsberg, Hamar, Hauge-sund, Kongsvinger, Sortland, Drammen, Gjøvik, Molde og Førde. Oslo kommune er omtrent like stor som Oslos omland i BA-regionen. Befolkningen etter by og omlandsdefinisjonen i ulike landsdeler fremkommer i tabell 3.2, mens figur 3.17 viser kart med kommunenes klassifisering.

Økt pendling i alle sentralitetsnivåer – gjerne fra sentrum til omlandet

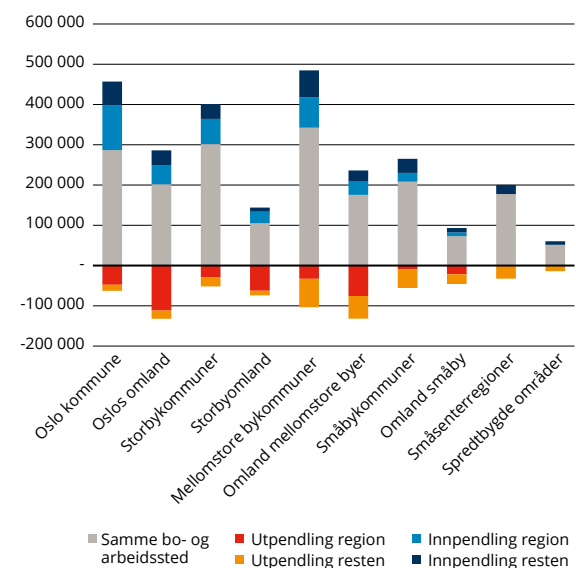
Som vi så i kapittel 3.2 har bedre infrastruktur og økt pendling dels ført til færre arbeidsmarkeder og dels økt den regionale integrasjonen internt i arbeidsmarkedsregionene. Figur 3.18 angir hvor mange sysselsatte som bor og arbeider i samme senter eller omland, og hvor mange som pendler ut eller inn av senteret eller omlandet. Det er skilt mellom om pendlingen foregår innen bo- og arbeidsmarkedsregionen mellom sentrum og omland eller også over regiongrensene. Pendling innen regionen mellom kommuner i omlandet eller mellom kommuner i doble sentra fremgår ikke i figuren. Angivelsen "utpendling region" i omlandet vil være lik "innpending region" i senteret. Små-senterregioner og spredtbygde områder er ikke oppdelt i by/omland, men er tatt med for sammenligningens skyld.

Som forventet er det betydelig innpendling til senterkommunene fra omlandet. Det er for eksempel over 110 000 personer som pendler fra Oslos omland til Oslo kommune. I tillegg kommer noe under 60 000 personer som pendler inn til Oslo kommune utenfra regionen. Totalt utgjør innpendlingen 37 pst. av sysselsettingen i Oslo kommune, som er en høyeste innpendlingsandelen for sentrene i figur 3.18. Det er likevel sentra i enkelte mellomstore byregioner som har høyere innpendlingsandeler. Dette gjelder for eksempel kommunene Tønsberg, Hamar og Drammen der over halvparten av de sysselsatte i kommunen er innpendlere, og

der mesteparten av dette fra omlandet i BA-regionen. Moss kommune har også 50 pst. innpendling men skiller seg ut ved at 30 pst. av dette kommer utenfor regionen. Moss ligger sentralt til mellom store arbeidsmarkeder som Hovedstadsregionen og Fredrikstad/Sarpsborg og har mye pendling i begge retninger. Dette innebærer også at over halvparten av de bosatte i Moss pendler ut av kommunen.

Omlandet i byregionene har generelt en utpendlingsandel på nærmere 40 pst. For storbyomlandene inkl. Oslos omland skjer det aller meste av denne pendlingen inn til senteret. I omlandet til mellomstore byer og småbyer skjer om lag halvparten av pendlingen ut av regionen. Dette gjelder særlig for regionene som ligger nær storbyområdene. Dette viser at det ofte er krevende å avgrense BA-regionene i områder der byene ligger forholdsvis tett, som på det sentrale Østlandet.

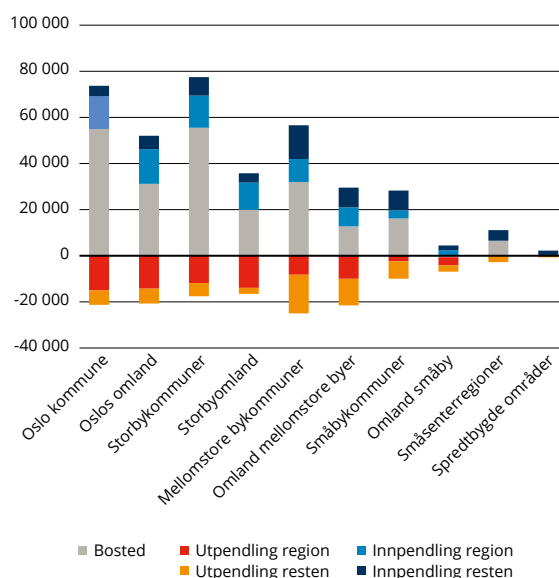
Figur 3.18 Sysselsetting og pendling i by og omland i 4. kv. 2014. Absolutte tall

Kilde: SSB og Panda, Beregninger: KMD

Figur 3.19 angir økningen i antall sysselsatte siden 2004 etter bo- og arbeidssted og inn- og utpendling i absolutte tall, mens tabell 3.3 angir de relative endringene. Det er storbykommunene som har hatt den største økningen i sysselsatte etter arbeidssted i absolutte tall. Vi ser også at det har skjedd en økning i pendling i løpet av perioden. Det er likevel verd å merke seg at svært mye av veksten i sysselsetting i Oslo kommune og resten av storbyene har kommet gjennom vekst i bosettingen. Oslo kommune har faktisk redusert sin innpendlingsandel siden 2004. Det samme har Trondheim. Derimot er det stadig flere som velger å bo i sentrene, men pendle til omlandet. I tabell 3.3 ser vi at sysselsatte etter bosted har økt mer enn sysselsatte etter arbeidsted i Oslo kommune, øvrige storbykommuner samt i mellomstore bykommuner. Dette er tydeligst for Oslo kommune som også har hatt den største veksten i sysselsatte etter bosted. Dette har skjedd ved en vekst i arbeidsplasser i omlandet og dertil utpendling. Dette har ført til økt pendling fra storbykommunene til omlandet. Dette er særlig markant i Stavangerregionen med utviklingen av Forus-området i Sola kommune.

Figur 3.19 Endring i sysselsetting og pendling i by og omland i 4. kv. 2004–4. kv. 2014. Absolutte tall

Kilde: SSB og Panda, Beregninger: KMD

Tabell 3.3 Endring i sysselsetting etter bosted og arbeidssted etter sentralitet og by/omland 4. kv. 2004–4. kv. 2014. Pst.

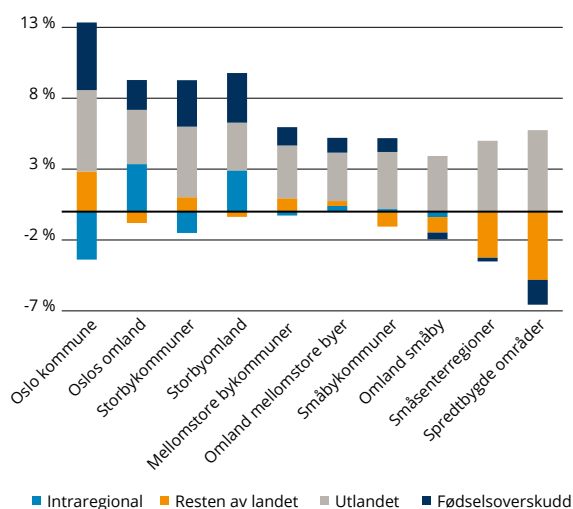
	Bosatt og sysselsatt i samme område	Sysselsatte bosted	Sysselsatte arbeidssted
Oslo kommune	24 %	28 %	19 %
Oslos omland	12 %	18 %	22 %
Storbykommuner	23 %	26 %	24 %
Storbyomland	16 %	26 %	33 %
Mellomstore bykommuner	10 %	15 %	13 %
Omland mellomstore byer	5 %	13 %	14 %
Småbykommuner	8 %	11 %	12 %
Omland småby	-2 %	5 %	4 %
Småsenterregioner	2 %	5 %	6 %
Spredtbygde områder	-1 %	1 %	4 %

Kilde: SSB og Panda, Beregninger: KMD

Flyttestrøm til storbyene og fra senter til omlandet

I figur 3.20 er vekstkomponentene for de ulike regionene angitt. Dette korresponderer med figur 3.8, men her er flytting mellom senter og omland skilt ut i den innenlandske nettoflyttingen. Som vi ser kommer mye av flyttingen til fra utlandet og andre regioner i Norge til sentrene i de store og mellomstore byregionene. Videre går det en flyttebevegelse fra disse sentrene og ut til omlandet. Dette mønsteret er mest markant for Hovedstadsregionen. I flyttemotivundersøkelsen er denne flyttestrømmen fra senter til omlandet i stor grad boligmotivert, der familieetablering fører til behov for større bolig, som det kan være større tilgang til og lavere priser på byenes omland. Småbyene har et annet mønster. Her går flyttingen i større grad fra omlandet til senteret, men både småbyene og deres omland har et netto flyttetap til resten av landet.

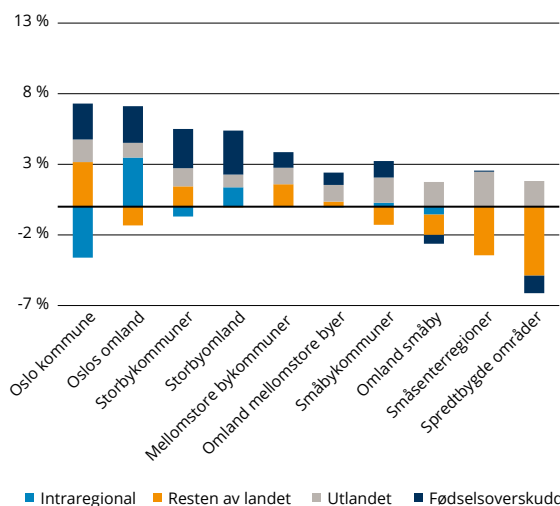
Figur 3.20 Befolkningsutvikling i byer og omland etter flyttebevegelse, naturlig tilvekst og sentralitet 1.1.2010–1.1.2015. Pst.

Kilde: SSB og Panda, Beregninger: KMD

Ved å sammenligne med tilsvarende tall fra årtusenskiftet (figur 3.21) kan vi se hvordan disse flyttestrømmene har endret seg over tid. For det første har alle sentralitetsnivåer hatt en kraftig økning i innvandringen. For det andre er flyttingen til de store og mellomstore byene fra resten av landet blitt noe redusert. For det tredje ser vi at flyttestrømmen fra de mellomstore byene til omlandet er noe som har oppstått det siste tiåret, og at denne strømmen er blitt mer markant for storbyene. Dette kan tolkes som at den kraftige befolkningsveksten og press på boligmarkedet har gitt opphav til en økende boligmotivert utflytting til omlandet. I Hovedstadsregionen derimot har denne strømmen holdt seg relativt stabil. Dette er litt overraskende tatt i betraktning den kraftige veksten Oslo kommune har opplevd det siste tiåret, og som vi straks skal se har gitt et markant press på boligmarkedet. Det er også interessant at det har vært en betydelig økning i fødselsoverskuddet i Oslo kommune, og en liten nedgang i Oslos omland.

Figur 3.21 Befolkningsutvikling i byer og omland etter flyttebevegelse, naturlig tilvekst og sentralitet 1.1.1999–1.1.2004. Pst.

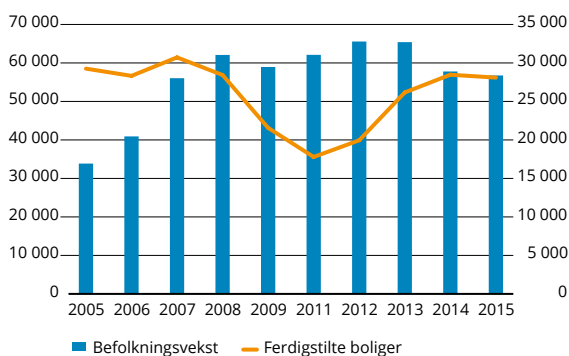

Kilde: SSB og Panda, Beregninger: KMD

Høy befolkningsvekst legger press på tilbudet av boliger

Høy befolkningsvekst og økende boligpriser over flere år har gitt stor oppmerksomhet rundt behovet for flere boliger. I figur 3.22 og figur 3.23 måles befolkningsveksten på den venstre akse og antall ferdigstilte boliger på den høyre akse. Venstre akse har 2 ganger høyere verdi enn venstre akse. I gjennomsnitt er det om lag 2 personer per husholdning i Norge. Gapet mellom kurven og søylene i diagrammene gir således en grov illustrasjon på den demografisk forklarte avstanden mellom tilbud og etterspørsel etter boliger.

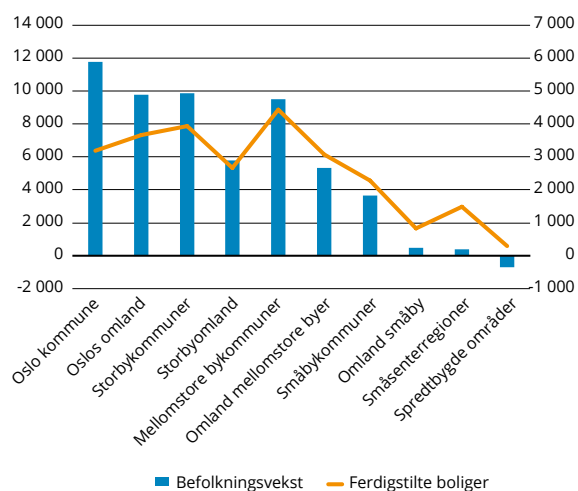
Figur 3.22 Befolkningsvekst og antall ferdigstilte boliger, 2005–2014

Kilde SSB. Beregninger KMD

Figur 3.23 viser befolkningsveksten på den venstre akse og antall ferdigstilte boliger på den høyre akse, etter sentralitet og senter/omland. Tallene er gjennomsnittstall per år siden 2005. Gapet mellom kurver og søyler er ekstra stor i Oslo kommune. Her har årlig folketilvekst vært nesten fire ganger så høy som antall ferdigstilte boliger. Akershus har også hatt en betydelig befolkningsvekst sett opp mot byggetakten.

Figur 3.23 Befolkningsvekst og antall ferdigstilte boliger etter sentralitet og by/omland, årlig gjennomsnitt 2005–2014

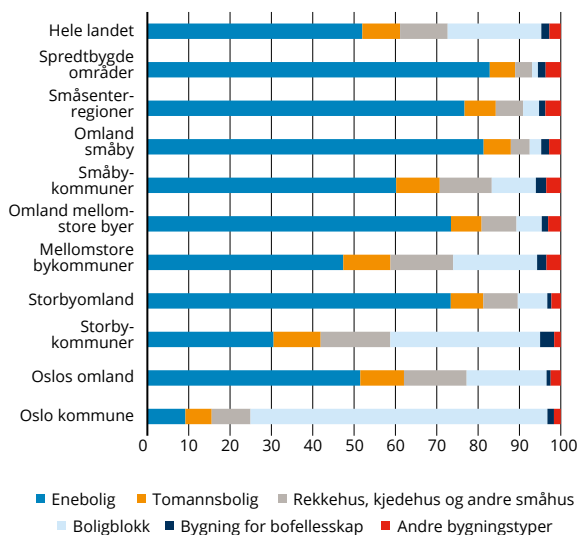

Kilde: SSB. Beregninger KMD

I mindre arbeidsmarkeder er det ikke mangel på ledige boliger totalt sett, men mange kommuner har utfordringer med skjev sammensetning av boligmassen, der eneboliger dominerer. Dette fremgår tydelig i figur 3.24. Unge og eldre har gjerne ønske om mindre boliger og leiligheter i kommunesentret. I et livsløpsperspektiv vil mange flytte fra små til større boliger og omvendt (om lag en fjerdedel av flyttemotiver på landsbasis er knyttet til at en har for liten bolig). En forutsetning for det er at det frigjøres boliger, for eksempel ved at folk over 50 år flytter fra eneboliger til mindre leiligheter. Mangel på utleieboliger er også en utfordring for arbeidsinnvandrere som flytter til distriktskommuner (Ruud, Schmidt, Sørli, Skogheim og Vestby (2014)). Utfordringen med å bygge boliger i mange distriktskommuner er at byggekostnadene kan være vesentlig høyere enn markedsverdien på en bolig. (Nygaard, Lie og Karlstad 2010).

I landet som helhet er 72 pst. av Norges boliger i bygg med fire eller færre boliger. I de senere år har om lag halvparten av nybygde boliger vært blokkleiligheter. Denne andelen øker dermed år for år. Likevel er det fortsatt småhusene som dominerer. Eneboliger utgjør drøyt halvparten med 1 278 000 boliger. Dette er en boligtype som dominerer i alle byomlandene. Blokkleiligheter er den nest største boligtypen med 559 000 boliger. Dette er den klart dominerende boligtypen i Oslo kommune med over 70 pst. Også i de andre storbykommunene er dette boligtypen det er flest av.

Figur 3.24 Type bolig i 2014 etter sentralitet og by/omland. Andeler

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

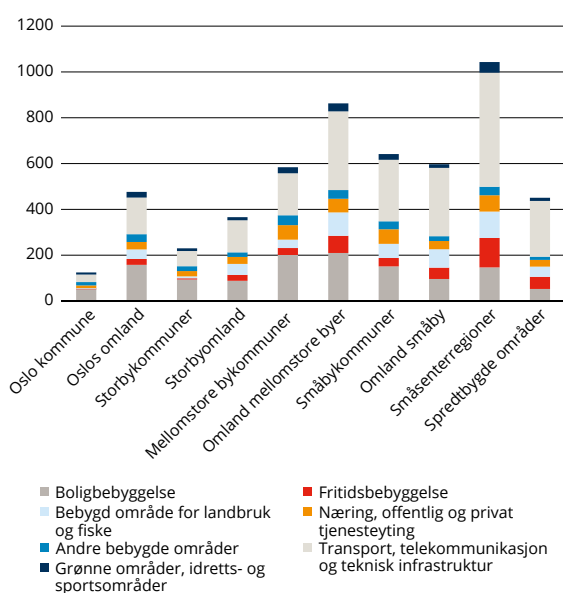
Mye areal brukes til vei og boliger

Omtrent 5 450 kvadratkilometer, eller nesten 2 pst., av Norges landareal er bebygget. Vegareal dominerer med 39 pst. av det bebygde arealet. Det er rundt 2 100 kvadratkilometer vegareal i Norge, og dette tilsvarer nesten arealet til Vestfold fylke (SSB 2015).⁶ Boligbebyggelse utgjør 23 pst. av det bebygde arealet, mens fritidsbebyggelse dekker 8 pst. Områder for næringsvirksomhet og tjenester og andre bebygde områder dekker 15 pst., mens bebygde områder for landbruk og fisk utgjør 10 pst.

Også for arealbruk er det geografiske forskjeller. I absolutte tall er bebygget areal størst i småsenterregioner, etterfulgt av omlandet til mellomstore byer. Arealbruken er lavest i storbykommunene. Dette er dermed områder med den høyeste tettheten. Dette gir seg utslag i hvor stor andel av det bebygde arealet som brukes til ulike formål. I de store og mellomstore bykommunene utgjør areal til bolig den største andelen. På øvrige sentralitetsnivåer er det veier mv. som er den største kategorien. Generelt øker andelen benyttet areal til boliger, næring, tjenester og andre bebygde områder med økende sentralitet, mens areal brukt til veier mv, fritidsbebyggelse og landbruk og fisk øker med synkende sentralitet.

⁶ Kategorien transport, telekommunikasjon og teknisk infrastruktur der veiareal inngår utgjør totalt 42 pst. av det bebygde arealet.

Figur 3.25 Bebygde areal etter sentralitet og by/omland. 2014. Kvadratkilometer

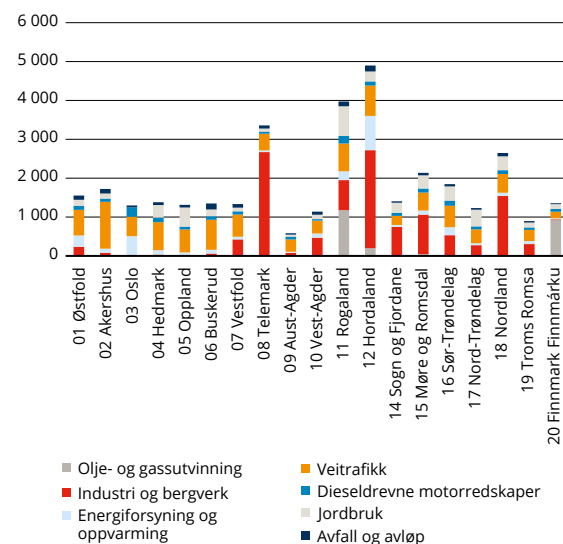
Kilde: SSB, Beregninger: KMD

Store forskjeller mellom fylkene i utslipp av klimagasser

SSB presenterte for første gang i 2014 fylkesfordelte tall for utslipp av klimagasser. Det er ikke alle tall som inngår i de nasjonale tallene som det er mulig å plassere til et fylke. Dette gjelder blant annet offshore, luftrom og havområder. Disse er derfor utelatt fra fylkestallene. I tillegg er noen utslippskilder utelatt fordi en mangler god nok informasjon for å kunne plassere utslippene regionalt. Det gjelder skipstrafikk langs kysten, bruk av produkter mv. Dette betyr at mye av utslippene fra olje- og gassutvinning, som siden 2007 har bidratt mest til klimagassutslippene fra norske områder, ikke er med i fylkestallene.

I figur 3.26 ser vi at fylkestallene kun fanger opp de landbaserte anleggene i Rogaland, Finnmark, Hordaland og Møre og Romsdal, men med betydelige utslipp i Rogaland og Finnmark. Etter olje og gass var det industri og bergverk som bidro mest til utslippene i 2013. Her er det særlig industrifylkene Telemark, Hordaland og Nordland som hadde betydelige utslipp. Hvis vi tar med Rogaland sto disse fire fylkene for 41 pst. av de fylkesfordelte utslippene.

Figur 3.26 Utslipp til luft (1 000 tonn CO₂-ekvivalenter) etter fylke og kilde (aktivitet). 2013

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

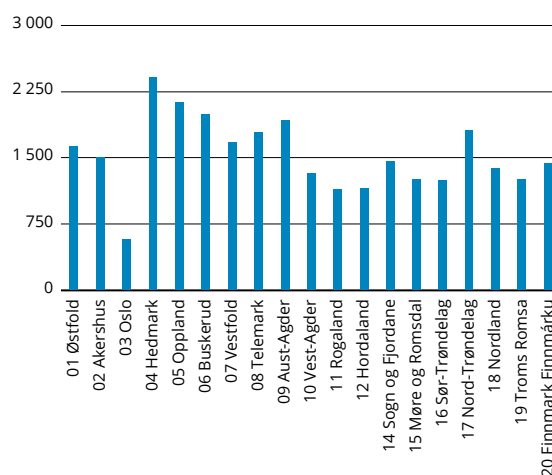
Den tredje største utslippskilden var utslipp fra veitrafikk. Denne står for om lag 19 pst. av klimagassutslippene. Utslippene fra veitrafikk fylkesfordeles ut fra trafikktegninger og er dermed beheftet med noe usikkerhet. Disse tellingene fanger ikke opp drivstofftype i bilene. Den effekten bruk av elbiler har på utslippene, vil dermed bli fordelt til

alle fylker etter hvordan trafikk med lette kjøretøy er fordelt og ikke etter hvor elbiler brukes i størst grad.

Utslippene fra veitrafikken er, for både tunge og lette kjøretøy, størst i Akershus. Som nevnt i kapittel 3.2 har privatbilismen og utbygging av veier i stor grad bidratt til den regionale integrasjonen. Utslippene fra lette kjøretøy er dermed knyttet til privatbilismen og varierer med befolkningstettheten i fylket. Figur 3.27 angir utslippene fra lette kjøretøy per innbygger. Det er distriktsfylkene Hedmark og Oppland som da har de høyeste utslippene. Det er naturlig å se dette i sammenheng med fylkenes geografi, med forholdsvis spredt bosetting, dårlig kollektivtilbud og dermed økt behov for bil. Hedmark er også det fylket med mest veier. Lavest utslipp per innbygger er det i Oslo, som også har den klart høyeste kollektivandelen i landet. Mulighetene en stor og tett befolkning gir for kollektivtransport gjør at også Hordaland, Rogaland og Sør-Trøndelag har forholdsvis lave utslipp per innbygger fra lette kjøretøy.

Andelen arbeidsreiser utført med egen bil har ligget relativt stabilt på 63 pst. siden 1992. Men det er regionale forskjeller. I takt med lengre reisevei har andelen som bruker bil til jobb økt utenfor de 10 største byregionene. I de største byene er derimot kollektivandelen økende. Unntaket her er omegnskommunene til Bergen, Stavanger og Trondheim der bilbruken har økt og er på over 70 pst.

Figur 3.27 Utslipp til luft (1 000 tonn CO₂-ekvivalenter) fra lette kjøretøyer per 100 000 innbyggere. 2013

Kilde: SSB, Beregninger: KMD

4

ARBEIDSMARKED OG KOMPETANSE

Arbeidsmarkedet er en viktig temperaturmåler for økonomien. Det er en nær sammenheng mellom vekst i sysselsettingen og vekst i bruttonasjonalprodukt (BNP). Det er også en sammenheng mellom befolkningsvekst og sysselsettingsvekst.

Tilgang på kompetent arbeidskraft er en forutsetning for en kunnskapsbasert næringsutvikling. Samtidig vil kompetansenivået i en region være påvirket av etterspørselen i det lokale arbeidsmarkedet. Over tid har etterspørselen etter arbeidskraft med høyere utdanning økt. Sysselsettingsveksten har det siste tiåret vært klart størst i kompetanseintensive næringer, jf. kapittel 5.

I dette kapitlet skal vi se nærmere på utviklingen i de regionale arbeidsmarkedene og regionale forskjeller i kompetanse.

4.1 NORGE I EUROPA

Etter flere år med vedvarende lav arbeidsledighet i Norge ser vi at arbeidsledigheten i 2015 er økende. Først og fremst er det regioner med sterk tilknytning til oljeindustrien som merker fallet i aktiviteten i petroleumssektoren. I andre regioner har ledigheten avtatt i 2015. Samlet sett for landet er det kun en liten økning i registrert arbeidsledighet, jf. avsnitt 4.2.

Arbeidsmarkedet i Europa er nå i bedring flere steder, etter å ha vært preget av ettervirkningene av finanskrisen og påfølgende gjeldsproblemer i enkelte land. I mange land er likevel utnyttelsen av produksjonskapasiteten fortsatt lavere enn før krisen, og arbeidsledigheten høyere. Det siste halvannet året har sysselsettingen tatt seg opp, men arbeidsledigheten i Euroområdet er fremdeles på et høyt nivå (Meld. St. 1 (2015–2016)).

Figur 4.1 viser arbeidsledighetsnivået i europeiske regioner i 2014. I grove trekk finner man områdene med høyest arbeidsledighet i kartets ytre randsone

(“U-form”), altså fra Latvia og sørover til Hellas, vestover til Spania, og videre nordover til Irland.

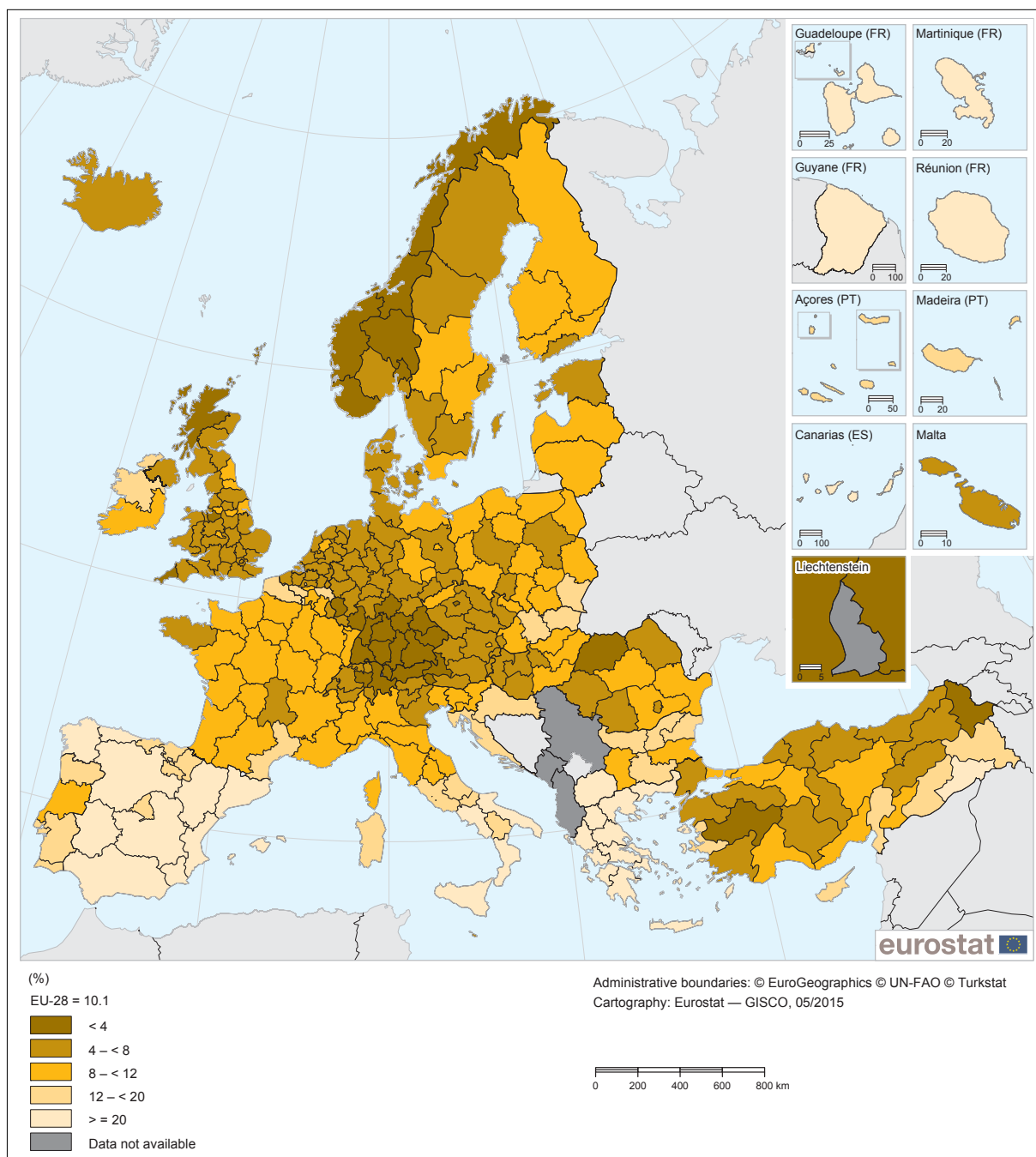
Arbeidsledigheten blant unge viser enda større, og mer dramatiske, forskjeller. Norge (7,8 pst.) var sammen med Tyskland de eneste landene i Europa som i gjennomsnitt for 2014 hadde under 8 pst. arbeidsledighet for arbeidsstyrken under 25 år. Gjennomsnittlig ungdomsledighet i EU-landene var i 2014 på 21,9 pst., og blant landene over snittet finner vi Sverige med 22,9 pst. av arbeidsstyrken under 25 år arbeidsledig. Spania og Hellas hadde den høyeste ungdomsledigheten i Europa med over 50 pst. ledighet (OECD 2015).

Figur 4.2 viser sysselsettingsnivået i europeiske regioner i 2014. Norden, Storbritannia og de sentrale delene av Europa skiller seg ut med høyest sysselsetting. Dette har vært et vedvarende trekk i en rekke år. Lavest sysselsetting finner vi i Sør- og Øst-Europa.

I de nordiske landene er sysselsettingsnivået høyt og det er relativt små regionale forskjeller, med et visst unntak for Finland. Gjennomsnittlig sysselsettingsandel i EU for aldersgruppen 20–64 år var 69,2 pst. i 2014.⁷ Tilsvarende for Norge var 79,6 pst. Alle de nordiske landene har en sysselsettingsrate over EU-gjennomsnittet.

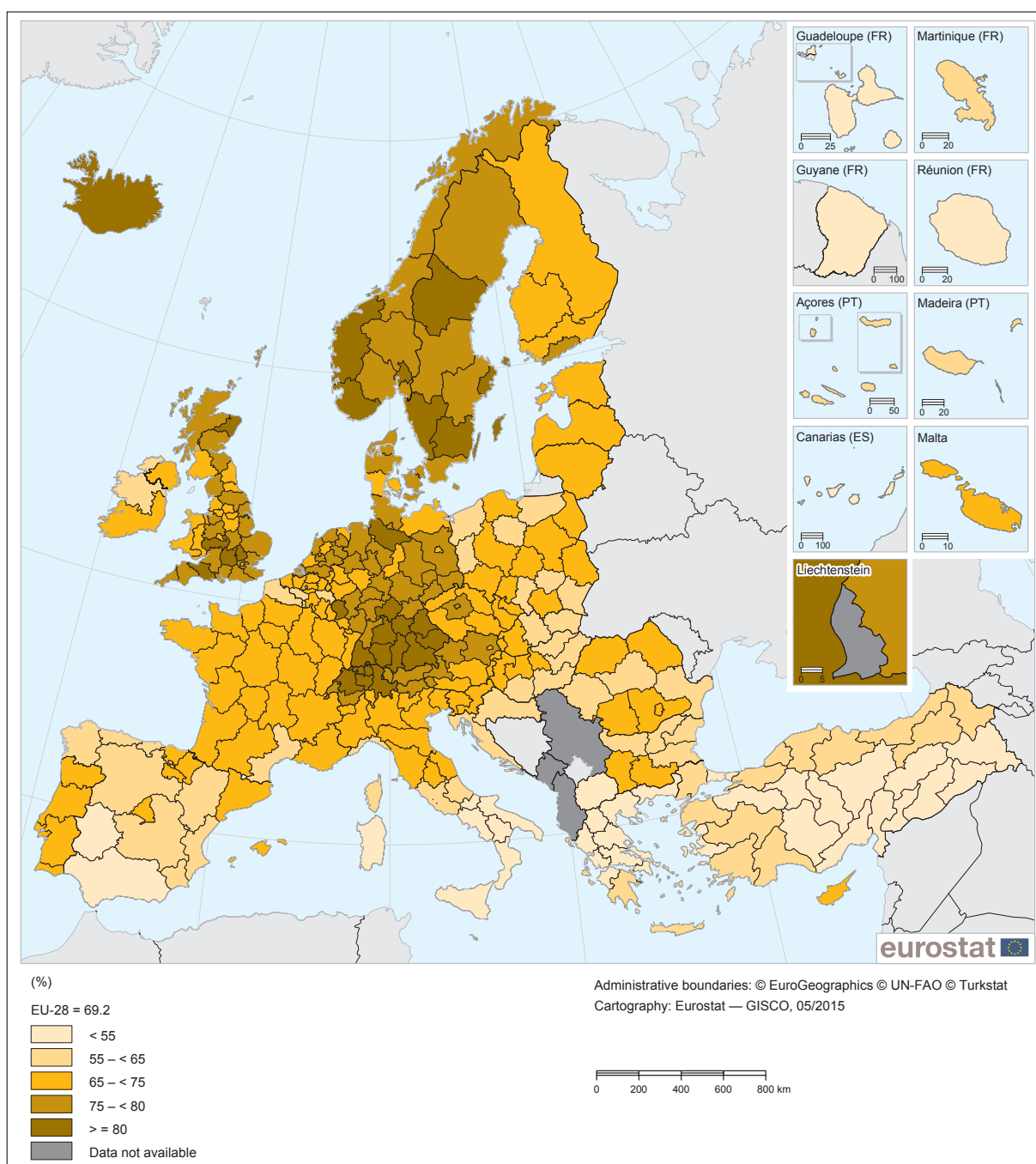
⁷ Tall for sysselsatte og arbeidsledige (neste avsnitt) i Europa og Norden er hentet fra Eurostats statistikkbank.

Figur 4.1 Arbejdsledighed i europæiske landsdeler (NUTS 2) i 2014 (blandt befolkningen 15-74 år)

Kilde: Eurostat, Regional Statistics Illustrated (<http://ec.europa.eu/eurostat/cache/RSI/#?vis=nuts2.labourmarket&lang=en>)

Figur 4.2 Sysselsettingsrate i europæiske landsdele (NUTS 2) i 2014 (blandt befolkningen 20–64 år)

Kilde: Eurostat, Regional Statistics Illustrated (<http://ec.europa.eu/eurostat/cache/RSI/#?vis=nuts2.labourmarket&lang=en>)

4.2 ARBEIDSLEDIGHET⁸

Økende arbeidsledighet i regioner sterkt knyttet til oljenæringen

Tall for arbeidsledigheten i Norge i 2015 viser økt ledighet i områder og yrker med sterk tilknytning til oljeindustrien. Samtidig er det nedgang i den registrerte ledigheten i andre deler av landet. Vestlandet har i flere år utmerket seg med en lavere ledighet enn resten av landet, men denne trenden har nå snudd. Vestlandet har hatt den sterkeste økningen i ledighet det siste året av alle landsdelene, jf. tabell 4.1. Vi finner nå at ledighetsnivået er høyest på

Sørlandet, etterfulgt av Vestlandet, jf. tabell 4.2. På Vestlandet har storbyregionene hatt den største økningen i arbeidsledigheten, mens på Sørlandet har småsenterregionene hatt størst økning.

Lavest ledighet finner vi nå i Innlandet. Der har ledigheten gått ned med 0,2 prosentpoeng det siste året. Generelt har det for landet sett under ett vært en økning i ledighet på 0,3 prosentpoeng. Ledighetsnivået i Norge er fortsatt lavt sammenliknet med det meste av Europa.

Det er Nord-Norge som per oktober 2015 har flest BA-regioner med høy arbeidsledighet i norsk målestokk. Dette kommer tydelig fram i figur 4.3. Aller høyeste nivå finner vi i Gamvik og Hasvik som begge har over 7 pst. registrert ledighet. På Sørlandet, som er regionen med høyest gjennomsnittlig ledighet, er det Arendal og Risør som trekker gjennomsnittet for regionen opp. Tilsvarende finner vi på Vestlandet at det er Stavanger/Sandnes og Haugesund som særlig trekker opp gjennomsnittet for regionen. De aller fleste BA-regionene på Vestlandet har fremdeles et ledighetsnivå som ligger under gjennomsnittet for landet.

⁸ Tallene for arbeidsledighet benyttet her er hentet fra NAVs register og viser andel helt ledige registrert hos NAV. For å bli registrert som helt ledig må man de siste to ukene ha meldt seg ledig hos NAV og være helt uten inntektsgivende arbeid. En annen statistikk for arbeidsledighet som ofte benyttes er Arbeidskraftundersøkelsen (AKU). AKU er en spørreundersøkelse som retter seg mot et utvalg av befolkningen, og er bygd opp etter retningslinjer som gjør den internasjonalt sammenliknbar. De siste ledighetstallene viser at ledigheten målt ved AKU er betydelig høyere enn den registrerte ledigheten hos NAV, og at forskjellen mellom de to ledighetsmålene nå er større enn på lenge. Noe av forskjellen skyldes at ungdom og andre nykommere på arbeidsmarkedet ikke har krav på dagpenger og derfor har svakere insentiver til å registrere seg som arbeidsledig på et NAV-kontor, jf. Meld. St. 1 (2015–2016) *Nasjonalbudsjettet 2016*.

Tabell 4.1 Endring i registrert arbeidsledighet i prosentpoeng fra oktober 2014 til oktober 2015 – etter sentralitet og landsdel

	Storbyregioner	Mellomstore byregioner	Småbyregioner	Småsenterregioner	Spredtbygde områder	Totalt
Østviken	0,0	-0,2	0,1			0,0
Innlandet		-0,3	-0,2	0,0	0,0	-0,2
Vest-Viken		-0,1	0,2	-0,2	0,1	-0,1
Sørlandet		0,6	0,5	1,0	-0,3	0,6
Vestlandet	1,2	0,8	0,7	0,7	0,5	1,0
Trøndelag	0,2		0,0	0,2	0,0	0,2
Nord-Norge		0,0	0,0	0,2	-0,4	0,0
Hele landet	0,4	0,1	0,2	0,4	0,0	0,3

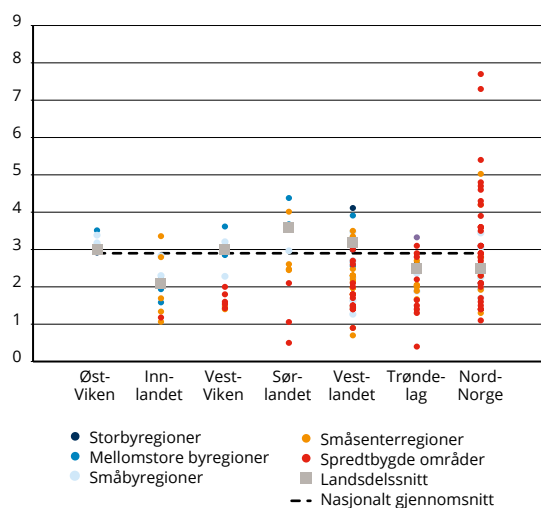
Kilde: NAV. Beregninger: KMD

Tabell 4.2 Registrert arbeidsledighet i pst. i oktober 2015 – etter sentralitet og landsdel

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Østviken	2,9	3,2	3,3			3,0
Innlandet		2,0	2,6	1,8	1,7	2,1
Vest-Viken		3,1	2,9	1,5	1,6	3,0
Sørlandet		3,9	3,0	2,8	1,0	3,6
Vestlandet	3,5	3,2	2,6	2,4	1,9	3,2
Trøndelag	2,6		2,6	2,1	2,0	2,5
Nord-Norge		2,0	2,5	2,8	3,1	2,5
Totalt	3,1	3,0	2,7	2,3	2,3	2,9

Kilde: NAV. Beregninger: KMD

Figur 4.3 Registrert arbeidsledighet i BA-regioner etter landsdeler og sentralitet. Oktober 2015. Pst.

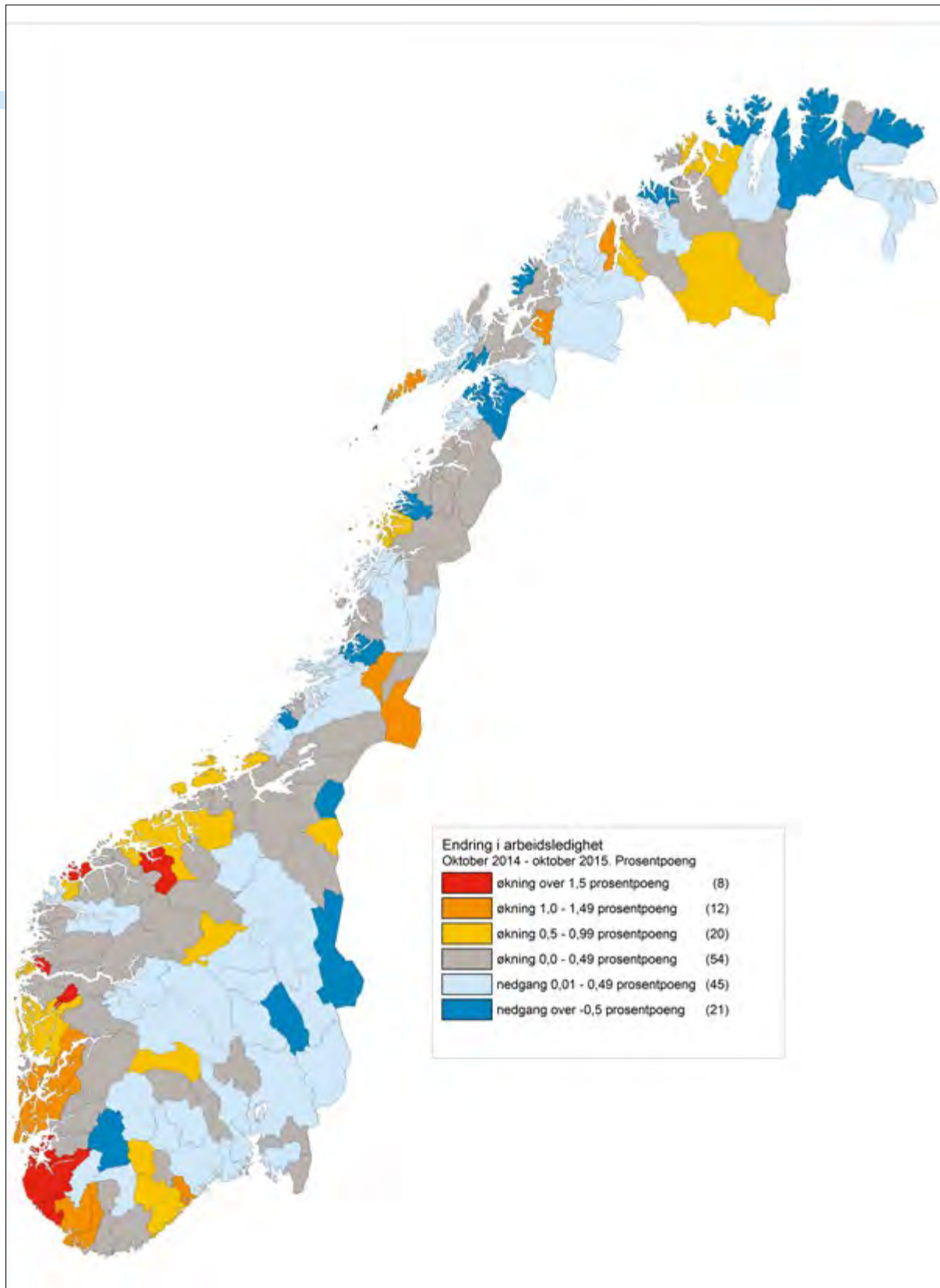

Kilde: NAV. Beregninger: KMD

Figur 4.4 viser at det er store forskjeller i ledighetsutviklingen det siste året når vi sammenlikner de enkelte BA-regionene. Alle BA-regioner med sterk økning i arbeidsledigheten, det vil si en økning på 1,5 prosentpoeng eller mer, ligger på Vestlandet, med unntak av Træna i Nord-Norge. Aller sterkest økning har det vært i Modalen og i Stavanger/Sandnes. Samtidig har over en tredjedel av alle BA-regionene hatt en nedgang i arbeidsledigheten det siste året. I Innlandet har 10 av 13 BA-regioner et lavere ledighetsnivå i oktober 2015 enn i samme måned i fjor.

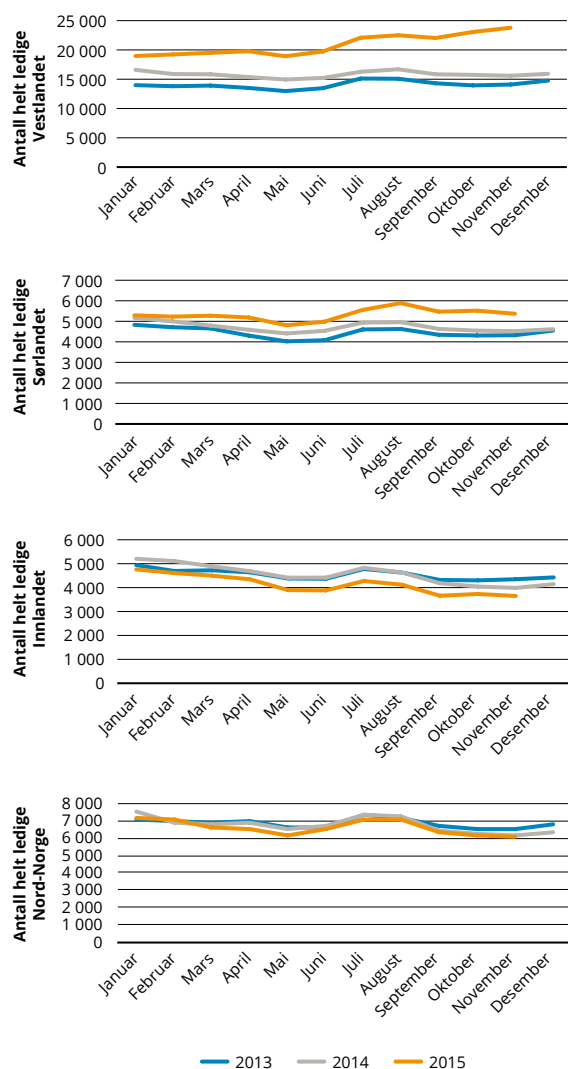
Figur 4.5 viser utviklingen i antall registrerte ledige per måned for noen utvalgte landsdeler for årene 2013 til 2015. Her ser vi at ledighetsnivået på Vestlandet gjennomgående var litt høyere i hele 2014 enn i 2013, men den store økningen har kommet i 2015, spesielt fra sommeren og utover høsten. Noe av den samme trenden finner vi også for Sørlandet, om enn i mye svakere grad. Innlandet har i hele 2015 en lavere arbeidsledighet enn året før, mens Nord-Norge ligger omtrent på samme nivå som de to foregående årene.

Figur 4.4 Endring i registrert arbeidsledighet i prosentpoeng fra oktober 2014 til oktober 2015. BA-regioner

Kilde: NAV. Beregninger: KMD

Figur 4.5 Antall helt ledige per måned i utvalgte landsdeler, 2013–2015

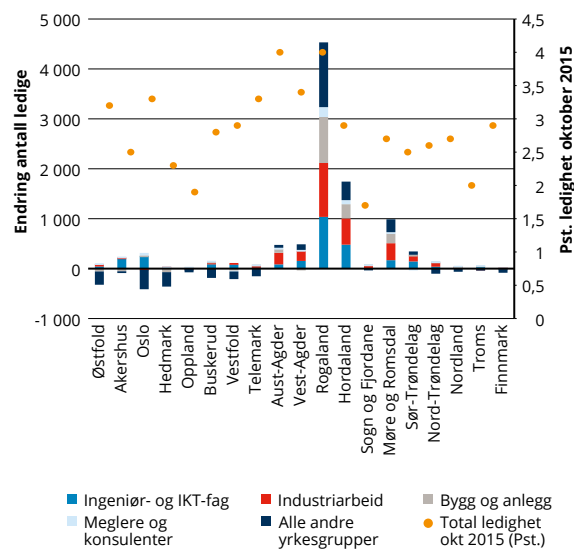

Kilde: NAV. Beregninger: KMD

Figur 4.6 viser hvilke yrker og fylker som har opplevd en økning i arbeidsledigheten fra oktober 2014 til samme måned i 2015. Antall registrerte ledige ved NAV-kontorene har først og fremst økt i Rogaland, Hordaland og Møre og Romsdal blant personer som har bakgrunn fra ingeniør- og IKT-fag, industriarbeid, og bygg og anlegg. Økningen i Rogaland det siste året gjør at fylket, sammen med Aust-Agder, har den høyeste registrerte ledigheten per oktober 2015.

Lavest registrert ledighet er det i Sogn og Fjordane og Oppland, og i disse fylkene er det nesten ingen endring i antall ledige det siste året.

Figur 4.6 Endring i antall helt ledige fra oktober 2014 til oktober 2015 fordelt på yrkesgrupper og fylker (absolutte tall), og registrert ledighet per oktober 2015 fordelt på fylker (pst.)

Kilde: NAV. Beregninger: KMD

Tabell 4.3 Sysselsatte etter bostedskommune i pst. av befolkningen (20–66 år) i 4. kv. 2014 etter sentralitet og landsdel

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	78,2	72,7	72,2			77,3
Innlandet		76,5	71,7	77,6	76,6	75,6
Vest-Viken		75,0	76,4	80,0	80,2	75,5
Sørlandet		75,0	75,1	76,6	81,1	75,4
Vestlandet	80,7	79,7	80,3	80,2	80,6	80,4
Trøndelag	78,8		77,2	79,0	80,7	78,5
Nord-Norge		79,2	75,9	76,7	73,3	76,7
Hele landet	79,1	76,0	76,4	78,5	77,1	77,7

Kilde: SSB. Beregninger: KMD

4.3 SYSSELSETTINGSNIVÅ

Høyt sysselsettingsnivå, men enkelte geografiske lommer med høyt fravær

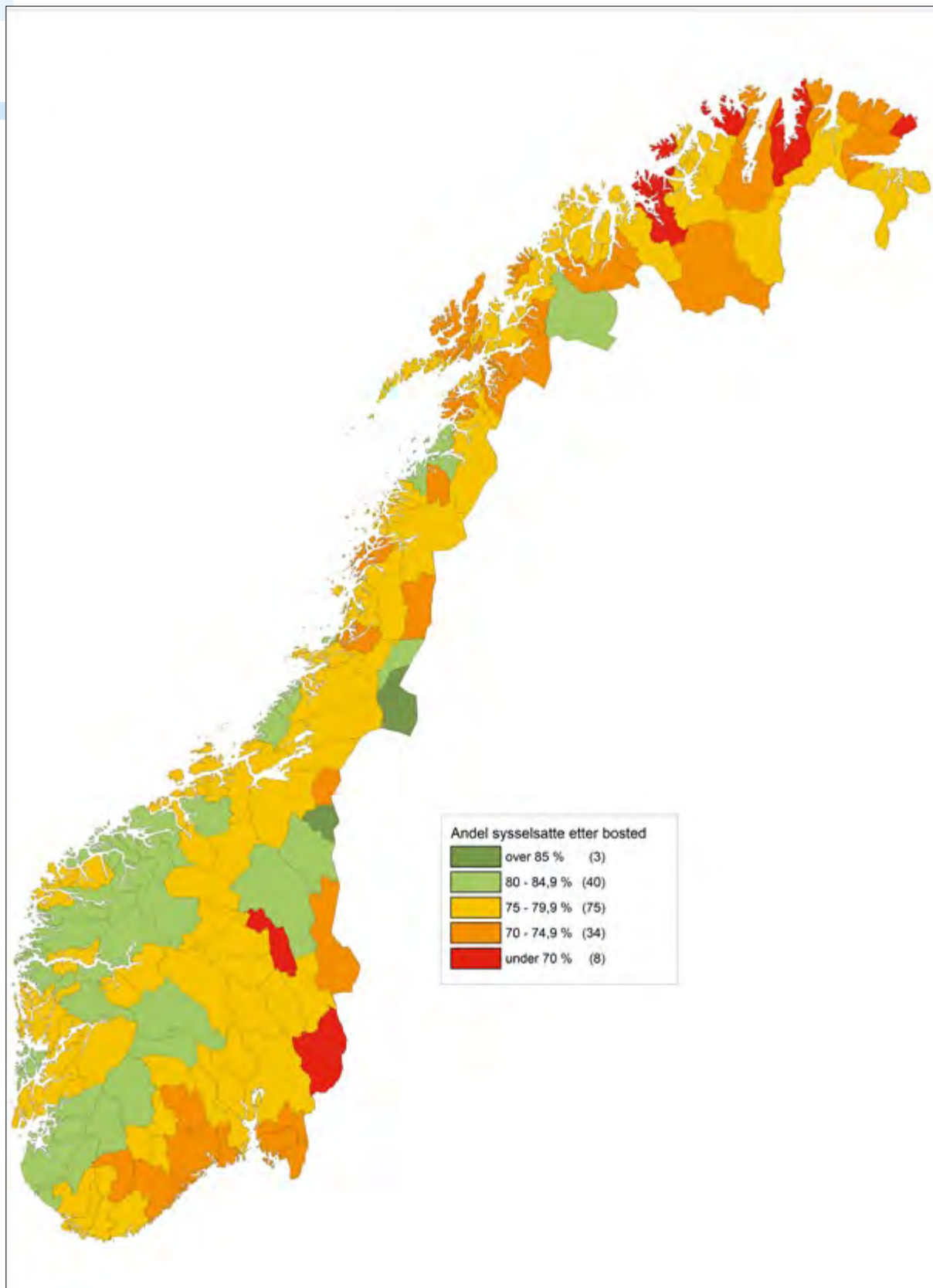
Snaut 78 pst. av befolkningen i Norge i alderen 20–66 år deltar i arbeidslivet, jf. tabell 4.3. Som vi har sett tidligere i kapitlet er sysselsettingsgraden høy i Norge sammenliknet med resten av Europa. En viktig årsak til dette er relativt høyt sysselsettingsnivå blant kvinner og eldre (SSB 2008).

Det er generelt små forskjeller i sysselsettingsnivået – deltagelsen i arbeidslivet er høy uavhengig av regionenes sentralitet. På landsdelsnivå skiller Vestlandet seg ut med en noe høyere yrkesdel-takelse enn resten av landet, jf. tabell 4.3.

Det er langt større forskjeller i sysselsettingsnivået dersom vi sammenlikner de enkelte BA-regioner. Seks av ti BA-regioner med høyest andel sysselsatte finner vi på Vestlandet, tre er i Trøndelag. Med unntak av Gloppen og Norddal/Stranda (småsenterregioner) er alle spredtbygde områder.

Vi finner også mange mindre regioner blant regionene med lavest andel sysselsatte. Av de ti BA-regionene med lavest andel sysselsatte er alle unntatt Risør og Kongsvinger spredtbygde områder. Sju av de ti regionene er i Nord-Norge. Figur 4.7 viser andelen sysselsatte i BA-regionene.

Figur 4.7 Sysselsatte i pst. av befolkningen (20-66) per 4. kv. 2014. BA-regioner

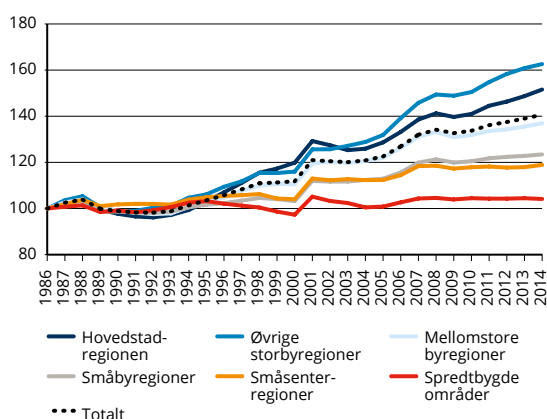
Kilde: SSB. Beregninger: KMD

4.4 SYSSELSETTINGSVEKST

Syssettingsveksten sterkest i byene

Figur 4.8 viser sysselsettingsveksten etter sentralitet i perioden 1986–2014.⁹ Under nedgangsperioden på slutten av 1980- og begynnelsen av 1990-tallet var sysselsettingsveksten svak i alle sentralitetsnivåer. Fra midten av 1990-tallet har landets sysselsettingsvekst vært sterk, først og fremst grunnet vekst i de store og mellomstore byregionene. Alle områdene opplevde en nedgang i sysselsettingen i 2009 som følge av finanskrisen. Etter dette har det vært en oppadgående trend fram til ledigheten begynte å øke i 2015 (som ikke vises i figuren).

Figur 4.8 Vekst i sysselsetting etter arbeidssted etter sentralitet i perioden 1986–2014. Indeks, 1986 = 100

Kilde: SSB. Beregninger: KMD

Tabell 4.4 viser at sysselsettingen i landet sett under ett har vokst med om lag 14 pst. siden fjerde kvartal 2004. Denne veksten må sees i sammenheng med den økte tilstrømmingen av arbeidskraft til Norge de senere årene, det vil si økningen i antall arbeidsinnvandrere. Ifølge registerbasert sysselsettingsstatistikk har innvandrere stått for om lag 70 pst. av oppgangen i den samlede sysselsettingen det siste tiåret (Meld. St. 1 (2015-2016)).

På samme måte som i figur 4.8 ser vi i tabell 4.4 at sysselsettingsveksten er større jo mer sentral regionen er. Det er stor variasjon, fra 1 pst. vekst i spredtbygde områder til 19,3 pst. sysselsettingsvekst i storbyregionene. Samtidig finner vi også store forskjeller på samme sentralitetsnivå mellom landsdelene. På landsdelsnivå har sysselsettingsveksten vært lavest i Innlandet, mens Vestlandet har hatt den sterkeste veksten.

Det er spesielt de spredtbygde delene av Innlandet og Nord-Norge som samlet skiller seg ut med nedgang i sysselsettingen. En rangering av BA-regionene viser at åtte av ti regioner med sterkest nedgang i sysselsettingen siste ti år befinner seg i Nord-Norge. Med unntak av Høyanger er alle spredtbygde. På den andre siden er alle sentralitetsnivåene representert blant BA-regionene med høyest sysselsettingsvekst de siste ti årene. Dette kommer frem gjennom figur 4.9, som også tydelig viser at det er svært stor spredning i sysselsettingsveksten mellom BA-regionene i de ulike landsdelene. Dette er særlig fremtredende på Vestlandet og i Nord-Norge.

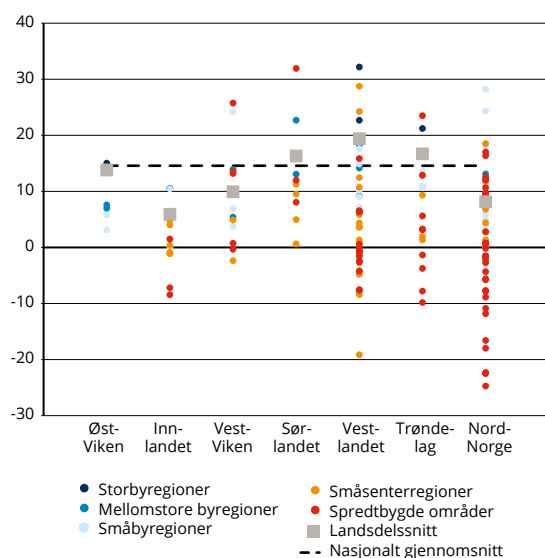
⁹ SSB endret definisjonen av sysselsetting (registerbasert) med virkning fra 2001, noe som forårsaker et brudd i tidsserien.

Tabell 4.4 Vekst i sysselsetting etter arbeidssted, sentralitet og landsdel, 4. kv. 2004-4 kv. 2014. Pst.

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	15,0	7,4	4,6			13,8
Innlandet		8,7	4,1	1,4	-4,0	5,9
Vest-Viken		10,0	12,1	3,3	8,4	9,9
Sørlandet		19,2	11,2	6,6	14,1	16,3
Vestlandet	26,9	14,6	11,4	4,6	1,3	19,4
Trøndelag	21,2		11,8	6,7	2,0	16,7
Nord-Norge		11,7	9,0	6,5	-1,8	8,1
Hele landet	19,3	11,7	9,6	4,9	1,0	14,1

Kilde: SSB. Beregninger: KMD

Figur 4.9 Vekst i sysselsetting etter arbeidssted i BA-regionene etter landsdel og sentralitet 4. kv. 2004-4. kv. 2014. Pst.

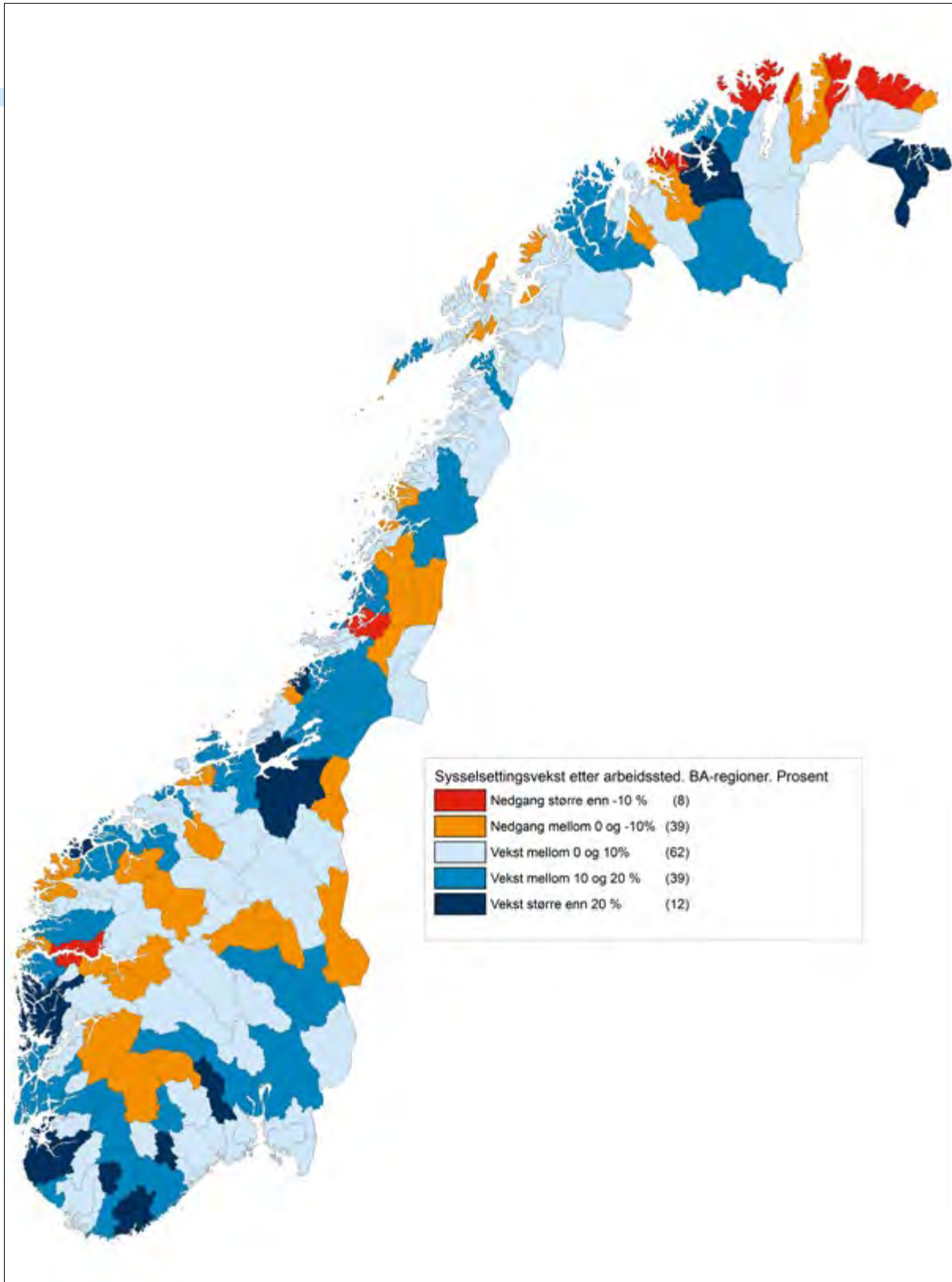
Kilde: SSB. Beregninger: KMD

Figur 4.10 viser en kategorisering av BA-regionene etter grad av sysselsetningsvekst de siste ti årene. Det har i denne perioden vært vekst i det meste av landet. Nedgang finner vi i hovedsak spredt rundt i enkelte deler av Innlandet, Nord-Norge og indre fjordstrøk i Sør-Norge.

4.5 KOMPETANSE OG UTDANNINGSNIVÅ

En høyt utdannet befolkning er viktig for å kunne opprettholde høy produktivitet og dermed god lønnsomhet i næringslivet. I den grad en region mangler relevant kompetanse, kan det være et hinder for innovasjon og vekst i verdiskapingen. Samtidig er også fordelingen av kompetanse i stor grad etterspørselsbestemt, slik at hva slags kompetanse som blir etterspurt i det lokale arbeidsmarkedet naturlig nok har konsekvenser for utdanningsnivået i en region. Utviklingen viser at kunnskap og kompetanse blir stadig viktigere innsatsfaktorer i arbeidsmarkedet, og at det særlig er de kompetanseintensive næringene som er i vekst. Nye arbeidsplasser har ofte høyere kompetansekrav enn arbeidsplasser som forsvinner (NOU 2011: 3).

Figur 4.10 Vekst i sysselsetting etter arbeidssted, 4. kv. 2004-4. kv. 2014 – BA-regioner. Pst.

Kilde: SSB. Beregninger: KMD

Som indikatorer på kompetanse vil vi her anvende både andeler av befolkningen og av sysselsatte med høyere utdanning, og andeler av sysselsatte med fagbrev.

Norge er blant landene med høyest utdanningsnivå i Europa...

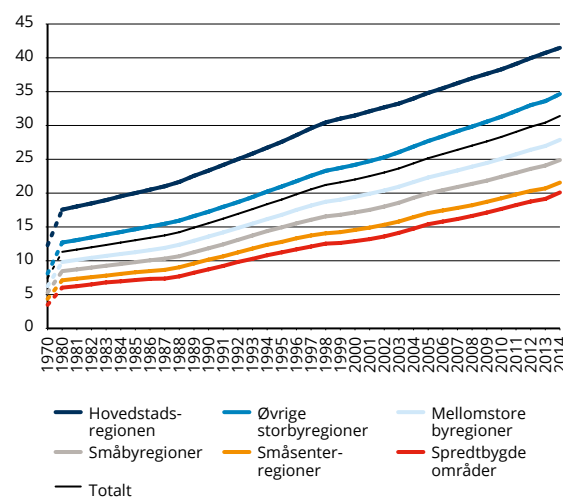
Kartet i figur 4.11 viser andelen av befolkningen i alderen 25–64 år med høyere utdanning i europeiske regioner. Vi ser at Norge og de øvrige nordiske regionene har en høyt utdannet befolkning sammenliknet med resten av Europa, spesielt de sørlige og østlige områdene.

... men det er betydelige regionale forskjeller i utdanningsnivået i Norge

Det er stor spredning mellom regionene i Norge når det gjelder andelen av befolkningen med høyere utdanning. Totalt har 31,4 pst. av befolkningen over 16 år høyere utdanning. De store byregionene har den største andelen høyt utdannede. En del av strømmen til de store byene handler nettopp om flytting til utdanningsstedene. Med et godt tilbud av attraktive jobber i samme region vil det være mange som velger å bli værende også etter endt utdanning.

Figur 4.12 viser at det har vært en kraftig økning i andelen av befolkningen med høyere utdanning i hele landet siden 1970, også i småsenterregioner og spredtbygde områder. Nivåforskjellen mellom storbyregioner og spredtbygde områder er likevel noe større i dag enn hva den var på begynnelsen av 1980-tallet. Andelen med høyere utdanning i spredtbygde områder ligger i dag på det nivået storbyregionene hadde på slutten av 1980-tallet.

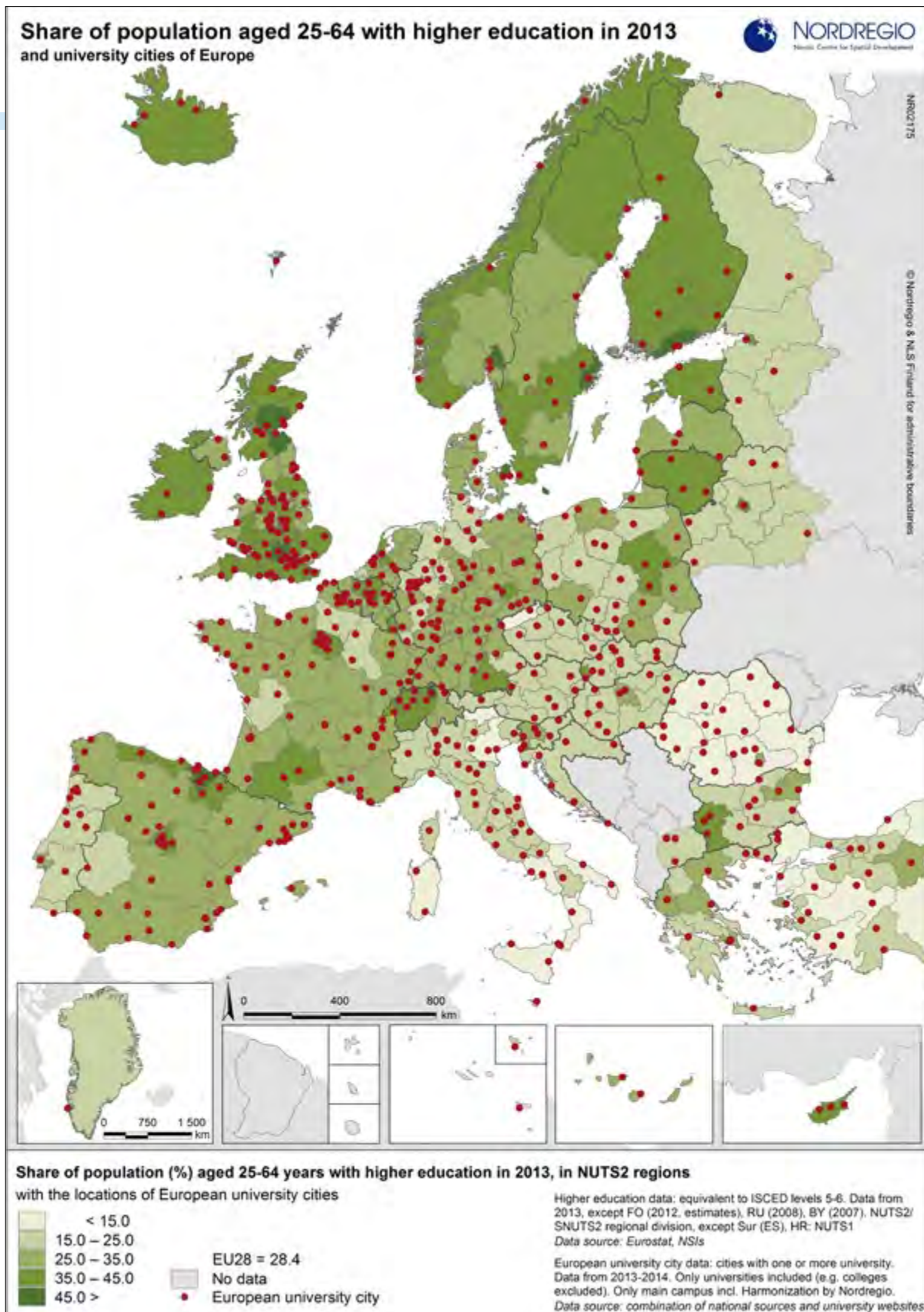
Figur 4.12 Prosentandel av befolkningen (16 år og over) med høyere utdanning i perioden 1970–1980 (stiplet) og 1980–2014 etter sentralitet

Kilde: SSB. Beregninger: KMD

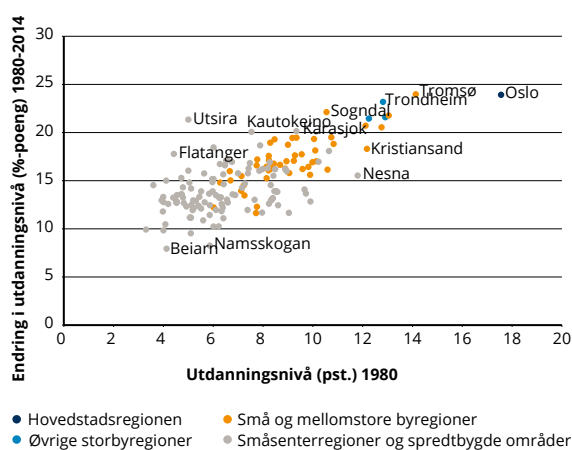
Det er en tydelig sammenheng mellom det utdanningsnivået en region hadde i 1980 og hvor sterk vekst i utdanningsnivå i regionen har hatt frem til 2014, jf. figur 4.13. Jo høyere utdanningsnivå regionen hadde i utgangspunktet, jo høyere vekst i utdanningsnivå har regionen hatt siden. Det er noen avvik fra denne trenden. Det gjelder for eksempel oppbyggingen av de samiske institusjonene i Kautokeino og Karasjok og offentlige utdannings- og forskningsinstitusjoner i Sogndal, som har gitt sterk vekst i utdanningsnivået i disse regionene. I motsatt ende peker Nesna seg ut med en lavere vekst enn det opprinnelige nivået kunne lagt til rette for.

Figur 4.11 Prosentandel av befolkningen i alderen 25–64 år med høyere utdanning i europeiske regioner (NUTS 2), 2013

Kartlayout: Linus Rispling, Nordregio. Datainnsamling: Linus Rispling, Gustaf Norlén, Anna Berlina og Carlos Paradis, Nordregio.

Figur 4.13 Utdanningsnivå (prosentandel av befolkningen 16 år og over med høyere utdanning) i BA-regioner i 1980 og vekst i utdanningsnivå 1980–2014

Kilde: SSB. Beregninger: KMD

Tabell 4.5 viser utdanningsnivået blant den sysselsatte delen av befolkningen fordelt etter sentralitet og landsdel. Totalt har 37,5 pst. av de sysselsatte i Norge høyere utdanning. Det er høyest andel høyt utdannede i storbyregionene og lavest andel med høyere utdanning i småsenterregionene og i spredtbygde områder.

Den geografiske spredningen i utdanningsnivå har sammenheng med etterspørselen etter høyere utdanning, som blant annet vil variere ut i fra næringsstruktur. Andelen sysselsatte med høyere utdanning er lavest i industrien og innen primærnæringene, mens tjenestesektoren sysselsetter mange med høyere utdanning (NOU 2011:3). Denne sammenhengen ser vi i figur 4.14 som plottes utdanningsnivå blant de sysselsatte i BA-regioner mot andel sysselsatte innenfor privat og offentlig tjenesteyting. Dette viser at de BA-regionene med høy andel sysselsatte innenfor tjenestesektoren har en høy andel sysselsatte med høyere utdanning. Typisk er dette i mer sentrale områder. Småsenterregioner og spredtbygde områder har typisk en lav andel sysselsatte i privat og offentlig tjenesteyting og en lav andel sysselsatte med høyere utdanning.

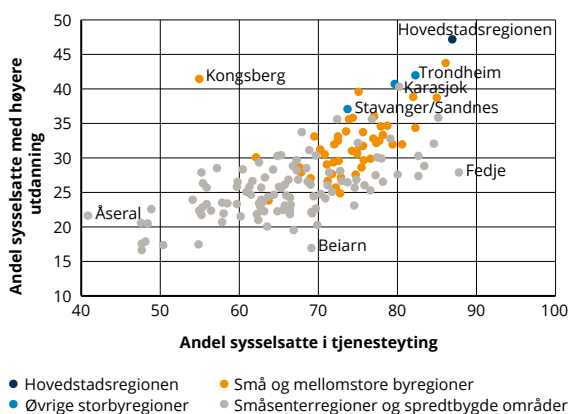
Tabell 4.5 Prosentandel av sysselsatte med høyere utdanning i 2014 etter sentralitet og landsdel*

	Storby-regioner	Mellomstore byregioner	Småby-regioner	Småsenter-regioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	47,1	31,2	28,3			44,8
Innlandet		32,8	28,3	24,4	24,6	30,2
Vest-Viken		32,4	35,1	25,7	28,5	32,4
Sørlandet		35,4	28,5	25,8	26,5	33,2
Vestlandet	38,9	31,7	31,4	26,8	24,8	35,1
Trøndelag	42,0		31,5	23,7	23,2	37,1
Nord-Norge		41,7	30,5	27,2	26,0	32,8
Hele landet	44,0	33,5	31,0	25,9	25,7	37,5

* Ikke medregnet personer med uoppgitt eller ingen fullført utdanning.

Kilde: SSB. Beregninger: KMD

Figur 4.14 Andel sysselsatte med høyere utdanning 2014 og andel sysselsatte i privat og offentlig tjenesteyting 2014. Pst.

Kilde: SSB/Panda. Beregninger: KMD

Et annet mål på kompetansenivå er andelen sysselsatte med bestått fagbrev eller svennebrev. SSB har laget en nasjonal prognose for den framtidige etterspørselen etter ulike typer kompetanse. Denne viser at utviklingen med økende etterspørsel

etter arbeidskraft med høyere utdanning vil fortsette. I tillegg predikerer SSB (2013) at det i framtiden vil bli en mangel på arbeidskraft med fagutdanning i Norge.

Tabell 4.6 viser prosentandelen av sysselsatte med bestått fagbrev i 2014 etter sentralitet og landsdel. Det er tydelige regionale forskjeller i andelen med fagbrev, men mønsteret er ulikt fra fordelingen av høyere utdanning. Totalt har 14 pst. av de sysselsatte i Norge fagbrev og andelen er høyest i småsenterregionene. Storbyregionene har lavest andel med fagbrev og særlig Hovedstadsregionen har en lav andel.

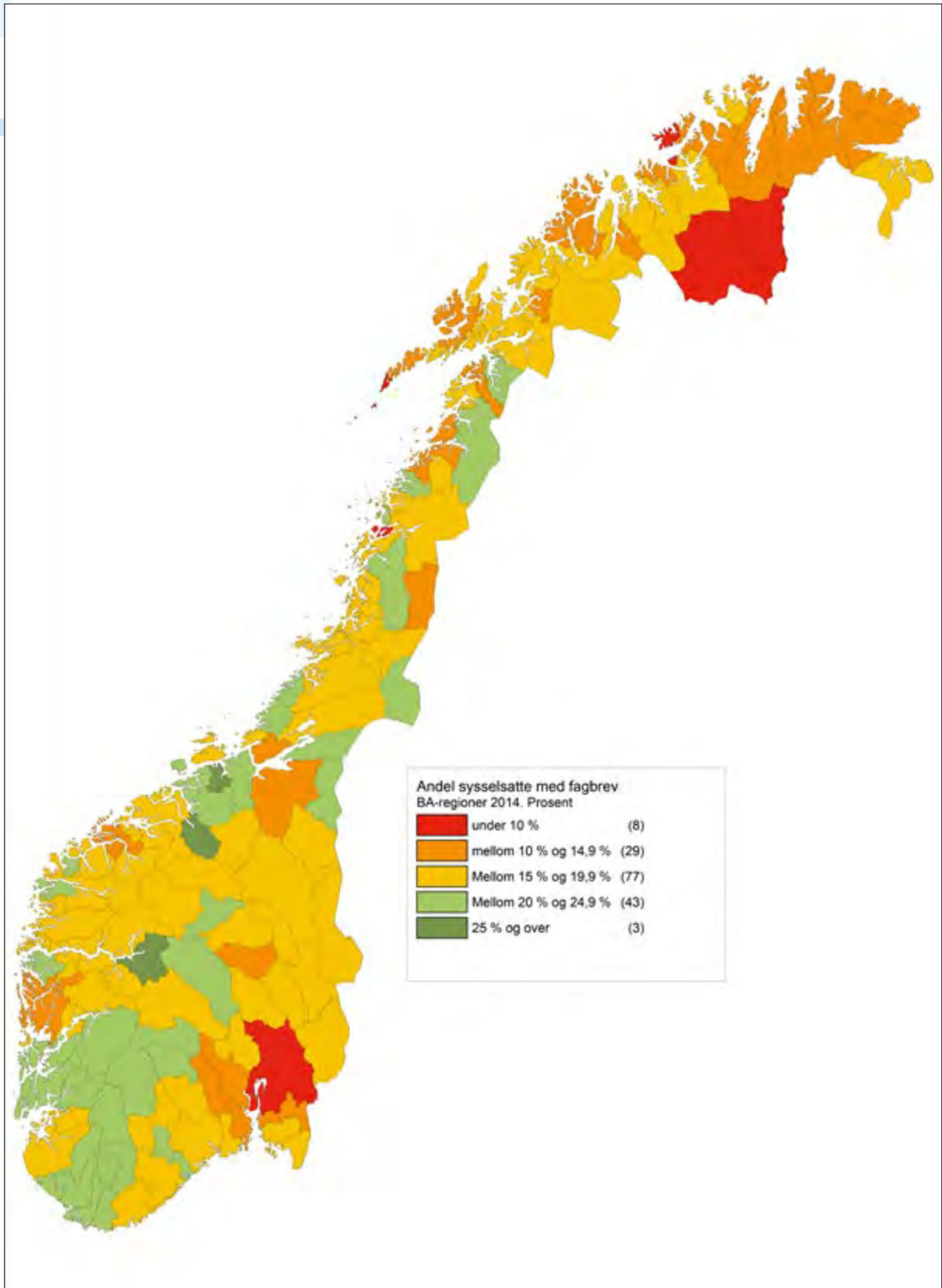
Blant BA-regionene er det aller høyest andel av sysselsatte med fagbrev i Sunndal, Lærdal/Årdal og Hemne. I disse tre regionene har mer enn 25 pst. av de sysselsatte fagbrev. Åtte av de ti BA-regionene med høyest andel sysselsatte med fagbrev er småsenterregioner, og to er spredtbygde områder. Samtidig finner vi at spredtbygde områder også har de laveste andelen sysselsatte med fagbrev. Med unntak av Hovedstadsregionen er alle de ti BA-regionene med lavest andel sysselsatte med fagbrev spredtbygde områder, og alle disse er i Nord-Norge.

Tabell 4.6 Prosentandel av sysselsatte med fagbrev i 2014, etter sentralitet og landsdel

	Storbyregioner	Mellomstore byregioner	Småbyregioner	Småsenterregioner	Spredtbygde områder	Totalt
Øst-Viken	8,4	15,0	15,5			9,3
Innlandet		15,6	17,2	20,1	19,4	16,9
Vest-Viken		15,0	15,2	17,7	20,5	15,3
Sørlandet		17,5	22,6	21,7	21,3	18,6
Vestlandet	14,5	17,3	18,0	20,2	19,9	16,1
Trøndelag	14,8		19,9	19,9	21,1	16,7
Nord-Norge		12,5	17,2	17,1	13,5	15,4
Hele landet	11,0	15,6	17,5	19,5	17,5	14,0

Kilde: SSB. Beregninger: KMD

Figur 4.15 Prosentandel av sysselsatte med fagbrev i 2014. BA-regioner

Kilde: SSB. Beregninger: KMD

5

NÆRINGSUTVIKLING OG INNOVASJON

Et sentralt mål med regionalpolitikken er å styrke grunnlaget for en balansert utvikling i bosetting, verdiskaping og levekår innenfor og mellom landsdeler. I denne sammenheng er utviklingen av og tilgangen på arbeidsplasser en viktig faktor. Dette påvirkes av mange forhold. Næringsstrukturer og -miljøer, tunge samfunnstrender, nasjonal politikk og internasjonale forhold, er noen faktorer som samvirker og påvirker dette. I kapitlet beskrives noen sentrale egenskaper ved regionenes næringsstrukturer, vekstdynamikk og utvikling de senere årene. Vi presenterer derfor også indikatorer for innovasjon, FoU-aktivitet og etableringer.

5.1 STRUKTURER OG UTVIKLINGSTREKK

Norge er en serviceøkonomi i den forstand at tjenesteytende sektor står for nesten 80 pst. av sysselsettingen. Samtidig er Norge en liten åpen økonomi med en sterk eksportbase særlig knyttet til ressursbaserte næringer, maritime næringer, reiseliv og enkelte kunnskapsintensive næringer. Olje/gass står for om lag halvparten av eksporten, mens varer og tjenester for øvrig står for om lag en fjerdedel hver. En noe økende andel av eksporten er tjenester (Meld. St. 1 (2014–2015)). Hoveddelen av tjenesteytende sektor er imidlertid rettet mot lokale og regionale markeder og behov. Bak dette generelle bildet er det naturlig nok store variasjoner i regionenes næringsstrukturer og spesialiseringer, som igjen legger grunnlag for forskjeller i regional produktivitet, vekstkraft, robusthet og sårbarhet. Dette gir også informasjon om regionenes arbeidsdeling og ulike funksjoner i den nasjonale økonomien.

Regional spesialisering og arbeidsdeling

Et hovedmønster av regional næringsvariasjon, spesialisering og arbeidsdeling, kommer fram når vi ser nærmere på næringsstrukturene til etter *sentralitet*. Den systematiske forskjellen i næringsstruktur etter sentralitet illustrerer regiontypenes

ulike funksjoner og forutsetninger for sysselsettingsvekst i økonomien.

Om vi starter med Hovedstadsregion kommer dette konkret til uttrykk gjennom dens allsidige spesialisering innenfor tjenesteyting (se tabell 5.1), og da særlig innenfor kunnskapsintensive tjenester, handels- og opplevelsesnæringer. Dette er næringer som over lang tid har utviklet seg særlig sterkt i Hovedstadsregionen og som opererer mot både regionale og nasjonale markeder.

I storbyregionene for øvrig (Stavanger, Bergen, Trondheim) er det en sterkere industriell spesialisering kombinert med kunnskapsintensive tjenester, dog med ulik sammensetning for de ulike byene. Det er særlig olje/gassektoren og teknologiindustrien i Stavanger- og Bergensregionene som har gitt en sterk industriell basis orientert mot nasjonale og internasjonale markeder.

De små og mellomstore byregionene er landets mest utpregede industrispesialiserte regioner. Her inngår det et stort antall byregioner (47 stk.) med varierte former for spesialisering innenfor ulike typer ressursbaserte industrier, teknologiindustrier og andre industribransjer. Noen få små og mellomstore byregioner skiller seg fra dette ved sine funksjoner som region- og landsdelssentra og spesialiseringer innenfor statlig tjenesteyting, opplevelsesnæringer og kunnskapsintensive tjenester.

Småsenterregioner og spredtbygde regioner er kjennetegnet av spesialisering innenfor ressursbaserte verdikjeder knyttet til landbruk og sjømat. Her inngår mange regioner (109 stk.), de fleste med tynne næringsmiljøer og ganske ensidige næringsstruktur. Til gjengjeld har disse ofte en relativt sett stor kommunal sektor som gjør det lokale arbeidsmarkedet mer robust enn det ellers ville vært.

Tabell 5.1 Sysselsettingsandeler (pst.) og overrepresentasjon (blå celler) for hovednæringer og -sektorer etter sentralitet i 4. kv. 2014

	Hoved- stads- regionen	Øvrige storby- regioner	Mellom- store byregioner	Småby- regioner	Små- senter- regioner	Spredt- bygde områder	Hele landet
1. Primærnæringer	0,5	1,4	2,0	4,5	7,2	12,3	2,4
Landbruk	0,5	1,1	1,6	3,4	5,1	7,2	1,8
Fiske og oppdrett	0,0	0,3	0,4	1,1	2,1	5,1	0,6
2. Industri	4,5	11,2	11,4	12,4	14,0	10,9	9,7
Primærforedlingsindustri	1,2	2,2	2,7	3,2	4,9	5,4	2,5
Teknologiindustri	1,6	4,9	5,4	5,9	4,7	2,7	4,2
Olje/gass, bergverk	0,4	2,8	0,3	0,8	0,3	0,7	0,9
Annen industri	1,3	1,4	2,9	2,5	4,1	2,1	2,2
3. Infrastrukturnæringer	14,5	14,9	16,0	16,5	17,8	17,5	15,6
Bygg/anlegg, energi, vann/ avløp, eiendom	8,7	9,7	10,9	11,2	12,2	11,4	10,2
Transport- og distribusjonstjenester	5,8	5,1	5,1	5,3	5,6	6,2	5,4
4. Privat dominert tjenesteyting	55,3	45,0	39,0	32,7	29,3	22,8	42,9
Kunnskapsintensiv forretningmessig tjenesteyting (KIFT)	15,8	13,6	6,8	5,0	4,0	2,8	10,2
Handel	15,5	12,4	14,8	13,0	11,8	8,7	13,9
Opplevelse-, kultur- og medienæringer	9,9	6,3	5,5	4,8	5,4	5,2	6,8
Private helse-, sosial- og undervisningstjenester	6,9	6,0	6,3	5,5	4,5	2,9	6,1
Annen privat dominert tjenesteyting	7,2	6,6	5,6	4,3	3,6	3,3	5,9
5. Offentlig dominert tjenesteyting	24,6	27,1	31,0	33,4	31,0	35,7	28,8
Kommunal tjenesteyting	12,8	16,1	19,9	23,5	25,7	31,2	18,3
Statlig tjenesteyting	11,7	11,0	11,1	9,9	5,3	4,5	10,5
6. Annet	0,6	0,4	0,6	0,5	0,6	0,7	0,5
7. Totalt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kilde: Panda og SSB. Beregninger: KMD

Overrepresentasjon innen basis- og transportnæringer avgjør i stor grad sentralitetsnivåenes næringsspesialisering. Dette har også stor betydning for deres følsomhet for eksterne sjokk og impulser. Mens ulike typer tjenesteyting er viktige eksportnæringer i de største byregionene, er varer fra industri og primærnæringer viktigere for mindre byregioner og spredtbygde strøk. De største byregionene har naturlig nok de største eksportvolumene målt i verdi, mens regional eksportintensitet (eksport/sysselsatt)¹⁰ og -følsomhet (andel sysselsatte i eksportnæringene) varierer svært mye uavhengig av regionenes sentralitet og størrelse på næringsmiljøet (Menon 2015).

På *landsdelsnivå* gjenspeiles også viktige egenskaper ved den regionale spesialiseringen og arbeidsdelingen i landet, jf. tabell 5.2. Østlandet er landets fremste serviceregion med sterk spesialisering innenfor privat service.¹¹ Regionens næringsmessige styrke, i en nasjonal sammenheng, ligger innen kunnskapsintensive tjenester, handelsnæringer og opplevelsesnæringer. Servicenæringene her betjener et stort regionalt og til dels nasjonalt marked. Østlandet har tidligere vært landets største industriregion, men industrissysselsettingen har gått betydelig tilbake over lengre tid selv om den holder stand i deler av området. Målt i antall arbeidsplasser har imidlertid Østlandet fortsatt en betydelig teknologiindustri samt landbruksbasert foredlingsindustri. De mest utpregede industri-spesialiserte landsdelene er imidlertid Vestlandet og til dels Sørlandet. Disse har utviklet særlig styrke innen olje/gassindustri samt teknologiindustrier

relatert til offshore- og maritime næringer i vid forstand. Nord-Norge, Trøndelag og Innlandet er på sin side spesialiserte innenfor primærnæringer og relaterte foredlingsindustrier av ulike typer. På overordnet nivå har altså landsdelene utviklet sine tyngdepunkter innenfor ulike næringer. Dette viser hvordan landsdelene utnytter ulike fortrinn og spesialiseringer som på ulike måter bidrar til landets samlede produktivitet og verdiskaping.

Ujevn næringsvekst til fordel for større byregioner - videreføring av langvarig trend

I perioden mellom finanskrisen og oljeprisfallet (2009–2014) var landet inne i moderat oppgang med årlig vekst i sysselsettingen på 1,2 pst., jf. tabell 5.3. Den langvarige trenden med redusert sysselsetting i primærnæringer og industri, og markant vekst i tjenesteyting og infrastruktur-næringer, ble videreført i denne perioden. De senere årene har det vært en særlig sterk absolutt og relativ vekst i kunnskapsintensiv tjenesteyting (KIFT), bygg og anlegg, offentlig tjenesteyting og private personrettede tjenester. Den største nedgangen målt i sysselsetting har vært i landbruket.

¹⁰ Blant de mest eksportintensive regionene finnes både storbyregioner (Bergen m.fl), småbyregioner (Haugesund, Kongsberg, Ålesund m.fl) og småsenter- og spredtbygde regioner (Ytre Helgeland, Lofoten, Vesterålen m.fl) (Menon 2015).

¹¹ Østlandet omfatter her Øst- og Vest-Viken, og dette er et stort område med ulike regionale næringsbaser. Øst-Viken (Oslo-Akershus-Østfold) dominerer i størrelse og er særlig sterk spesialisert innenfor private servicenæringer, mens Vest-Viken (Buskerud-Vestfold-Telemark) er sterkere industrispesialisert.

Tabell 5.2 Landsdelenes næringsstrukturer og -spesialisering. Sysselsettingsandeler (pst.) og overrepresentasjon (blå celler) for hovednæringer og -sektorer i 4. kv. 2014

	Øst- Viken	Inn- landet	Vest- Viken	Sør- landet	Vest- landet	Trønde- lag	Nord- Norge	Hele landet
1. Primærnæringer	0,6	5,6	1,9	1,9	2,7	4,0	4,8	2,4
Landbruk	0,6	5,6	1,9	1,7	1,8	3,2	2,1	1,8
Fiske og oppdrett	0,0	0,0	0,0	0,3	0,9	0,8	2,7	0,6
2. Industri, olje/gass	5,6	9,3	12,2	13,5	14,1	8,8	7,6	9,7
Primærforedlingsindustri	1,6	4,2	2,3	2,5	2,5	3,6	3,2	2,5
Teknologiindustri	2,0	2,9	6,6	7,6	6,6	3,0	1,7	4,2
Olje/gass, bergverk	0,4	0,2	0,2	0,1	2,4	0,6	0,8	0,9
Annen industri	1,6	2,0	3,1	3,2	2,5	1,6	1,9	2,2
3. Infrastrukturnæringer	14,7	15,3	16,3	15,9	15,9	15,4	17,2	15,6
Bygg/anlegg, energi, vann/ avløp, eiendom	9,0	11,1	11,7	11,4	10,2	10,5	10,7	10,2
Transport- og distribusjonstjenester	5,6	4,2	4,6	4,5	5,8	5,0	6,5	5,4
4. Privat dominert tjenesteyting	53,3	34,9	39,4	38,0	39,6	39,1	32,2	42,9
Kunnskapsintensiv forretningmessig tjenesteyting (KIFT)	14,7	5,3	6,3	6,6	10,6	9,3	4,9	10,2
Handel	15,5	13,4	15,4	14,2	12,3	12,6	12,2	13,9
Opplevelse, kultur og medienæringer	9,3	5,7	5,4	5,9	5,3	6,2	5,8	6,8
Private helse-, sosial- og undervisningstjenester	6,8	5,9	6,4	6,3	5,8	5,2	5,0	6,1
Annen privat dominert tjenesteyting	7,0	4,6	5,9	5,0	5,6	5,9	4,3	5,9
5. Offentlig dominert tjenesteyting	25,2	34,2	29,5	30,1	27,2	32,1	37,8	28,8
Kommunal tjenesteyting	13,7	23,6	20,8	21,4	18,6	19,4	23,8	18,3
Statlig tjenesteyting	11,5	10,6	8,6	8,7	8,5	12,7	14,0	10,5
6. Annet	0,6	0,6	0,6	0,6	0,4	0,5	0,5	0,5
7. Totalt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kilde: Panda og SSB. Beregninger: KMD

Tabell 5.3 Relative endringer i sysselsetting i ulike næringssektorer etter sentralitet, 4. kv. 2009–4. kv. 2014

	Hoved- stads- regionen	Øvrige storby- regioner	Mellom- store byregioner	Småby- regioner	Små- senter- regioner	Spredt- bygde områder	Hele landet
TOTALT	8,5	9,2	4,6	2,9	1,4	0,2	6,0
1. Primærnæringer	-21,0	-18,6	-17,7	-13,2	-14,4	-12,7	-15,6
Landbruk	-22,4	-24,8	-19,6	-15,6	-17,3	-18,7	-19,0
Fiske og oppdrett	27,1	27,9	-8,3	-4,6	-6,6	-2,6	-3,0
2. Industri, olje/gass	0,3	1,1	-3,1	0,8	-2,5	5,2	-0,7
Primærforedlingsindustri	-2,0	-3,5	-8,3	-6,3	4,8	8,0	-3,7
Teknologiindustri	10,9	-3,8	4,5	3,8	-0,3	0,8	2,4
Olje/gass, bergverk	32,0	27,1	5,9	36,0	5,1	4,7	25,2
Annen industri	-14,3	-12,6	-10,9	-4,5	-12,4	4,4	-10,8
3. Infrastrukturnæringer	9,6	11,3	6,8	5,9	7,0	3,7	8,2
Bygg/anlegg, energi, vann/avløp og eiendom	17,3	13,9	11,0	10,9	9,1	3,3	12,6
Transport- og distribusjonstjenester	-0,2	6,8	-1,2	-3,2	2,8	4,5	0,8
4. Privat dominert tjenesteyting	9,0	11,1	4,8	1,8	1,7	1,3	7,1
Kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyting (KIFT)	14,2	25,4	9,5	6,7	5,4	3,0	15,2
Handel	0,9	1,0	-0,5	-1,4	-2,2	-3,8	-0,1
Opplevelse, kultur og medienæringer	7,7	5,9	4,8	0,6	0,8	5,3	5,5
Private helse-, sosial- og undervisningstjenester	12,0	7,7	11,9	7,0	3,0	-5,6	9,7
Annen privat dominert tjenesteyting	16,5	14,6	6,4	1,6	11,6	16,1	11,4
1–4. Totalt privat sektor	8,5	8,9	3,1	1,5	0,2	-0,5	5,4
5. Offentlig dominert tjenesteyting	8,5	10,2	8,1	5,9	4,0	1,5	7,7
Kommunal tjenesteyting	9,3	9,1	7,3	5,3	3,5	0,7	6,9
Statlig tjenesteyting	7,7	11,9	9,6	7,3	6,7	7,8	9,1
6. Annet	40,4	33,9	20,3	14,2	11,0	-0,7	25,6

Kilde: Panda og SSB. Beregninger: KMD.

Tabell 5.4 Absolutte endringer i sysselsetting i ulike næringssektorer etter sentralitet, 4. kv. 2009–4. kv. 2014

	Hoved- stads- regionen	Øvrige storby- regioner	Mellom- store byregioner	Småby- regioner	Små- senter- regioner	Spredt- bygde områder	Hele landet
TOTALT	58 202	46 027	31 956	10 252	2 715	119	149 271
1. Primærnæringer	-951	-1 742	-3 126	-2 429	-2 417	-1 079	-11 744
Landbruk	-986	-2 046	-2 877	-2 246	-2 117	-996	-11 268
Fiske og oppdrett	35	304	-249	-183	-300	-83	-476
2. Industri, olje/gass	108	668	-2 584	331	-722	327	-1 872
Primærforedlingsindustri	-181	-431	-1 780	-784	446	243	-2 487
Teknologiindustri	1 202	-1 049	1 672	776	-33	13	2 581
Olje/gass, bergverk	698	3 240	124	751	32	18	4 863
Annen industri	-1 611	-1 092	-2 600	-412	-1 167	53	-6 829
3. Infrastrukturnæringer	9 426	8 254	7 361	3 316	2 341	379	31 077
Bygg/anlegg, energi, vann/avløp og eiendom	9 533	6 470	7 802	3 954	2 029	218	30 006
Transport- og distribusjonstjenester	-107	1 784	-441	-638	312	161	1 071
4. Privat dominert tjenesteyting	34 002	24 558	12 816	2 123	999	170	74 668
Kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyting (KIFT)	14 638	15 056	4 234	1 137	415	50	35 530
Handel	1 015	641	-489	-657	-521	-207	-218
Opplevelse, kultur og medienæringer	5 270	1 904	1 809	109	84	155	9 331
Private helse-, sosial- og undervisningstjenester	5 517	2 346	4 813	1 290	264	-102	14 128
Annen privat dominert tjenesteyting	7 562	4 611	2 449	244	757	274	15 897
1–4. Totalt privat sektor	43 923	32 318	15 139	3 577	320	-206	95 071
5. Offentlig dominert tjenesteyting	14 279	13 709	16 817	6 675	2 395	325	54 200
Kommunal tjenesteyting	8 073	7 315	9 796	4 262	1 723	129	31 298
Statlig tjenesteyting	6 206	6 394	7 021	2 413	672	196	22 902
6. Annet	1 338	580	672	236	119	-3	2 942

Kilde: Panda og SSB. Beregninger: KMD.

På alle sentralitetsnivåer har det vært vekst i samlet sysselsetting 2009–2014, jf. tabell 5.3 og tabell 5.4, men vekstratene og volumene er klart størst i de store byregionene. Dette mønsteret har vi sett lenge. Generelle forklaringsfaktorer til økende vekstrater med sentralitet kan knyttes til ulikheter i befolknings- og næringsstrukturer, agglomerasjonsfordeler og tiltrekningskraft. Hovedstadsregionen har riktignok hatt noe svakere vekstrate enn storbyregionene for øvrig, men tilveksten i antall arbeidsplasser har vært større i Hovedstadsregion enn i de tre andre storbyregionene tilsammen.

Den største nasjonale vekstbransjen har vært kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyting (KIFT). Næringen har i utgangspunktet vært sterkt konsentrert i storbyregionene. Sysselsettingsveksten har over lengre tid vært stimulert av etterspørselen etter kunnskaps- og rådgivningstjenester i næringsliv og forvaltning foruten avskallingsprosesser fra andre næringer og sektorer. Ellers har et svært høyt investeringsnivå i olje- og gassektoren fram til 2014 stimulert sysselsettingsveksten både i sektoren, KIFT-næringene og relaterte næringer særlig i storbyregionene. Og på toppen av dette har storbyregionene de siste årene hatt en høy innvandring og sterk befolkningsvekst, og flere store utbyggingsprosjekter. Dette har medvirket til høy sysselsettingsvekst også innenfor ordinær tjenesteyting, bygg og anlegg, særlig i storbyregionene.

En nyanse i dette bildet, og videreføring av en lengre trend, har vært at Hovedstadsregionen har hatt en svakere vekstrate i sysselsettingen enn de øvrige storbyregionene. Dette er et mønsteret man også finner internasjonalt og såkalt "second tier cities" har fått økende oppmerksomhet (Espon 2013). Dette indikerer at størrelse ikke automatisk gir strukturelle vekstfortrinn, eller at de største byene kan møte vekst- og størrelsesutfordringer. Bakgrunnstallene tyder på at når vekstratene er større i de øvrige storbyregionene i Norge skyldes det blant annet at de samlet sett har høyere vekst-

rater og/eller volumvekst, innenfor olje/gass, statlig sektor og privat tjenesteyting og da særlig KIFT disse årene enn Hovedstadsregionen. Med andre ord tyder mye på at det høye investeringsnivået i olje/gassektoren i disse årene ga særlig Stavanger- og Bergensregionene ekstraordinære vekstimpulser. Det siste årets fall i oljeprisen har nå endret dette til en rasjonaliseringsimpuls som svekket sysselsettingen i disse regionene, spesielt det siste halvåret av 2015.

De *små og mellomstore byregionene* har samlet hatt middels vekstrater. Bak ligger betydelige endringer, med redusert sysselsetting i vareproduksjon og markant vekst i tjenesteyting. Vekstsektorene er de samme som i storbyene, men vekstratene er svakere. Det er ellers verdt å merke seg at teknologiindustrien, og til dels olje/gassektoren, har hatt en sterk utvikling i disse regionene. Annen vareproduksjon er betydelig redusert. En egen omtale av små og mellomstore byregioner er gitt senere i kapitlet.

Småsenterregioner og spredtbygde områder har samlet tilnærmet nullvekst. Bak ligger ganske betydelig endringer mellom bransjer og sektorer. De har hatt en stor nedgang av arbeidsplasser innenfor primærnæringene, som regionene fortsatt er spesialiserte innenfor. Men samtidig har de hatt sysselsettingsvekst innenfor den relaterte foredlingsindustrien, som eneste sentralitetsnivå med vekst her. Underlagstallene viser at det har vært noe vekst innenfor både fiskeindustri og jordbruks-basert foredlingsindustri. Veksten er imidlertid ujevnt fordelt, og noen få vekstregioner trekker opp tallene for gruppen. Ellers har sysselsettingsnedgangen i vareproduksjon langt på vei blitt kompensert av en samtidig betydelig vekst innenfor offentlig og privat tjenesteyting, slik at tilgangen på arbeidsplasser har holdt seg oppe.

Tabell 5.5 Relative endringer i sysselsetting i ulike næringssektorer og landsdeler
4. kv. 2009–4. kv. 2014

	Øst- landet	Inn- landet	Sør- landet	Vest- landet	Trønde- lag	Nord- Norge	Hele landet
Totalt	6,5	2,3	4,4	7,1	6,4	3,9	6,0
1. Primærnæringer	-18,7	-11,6	-15,0	-17,1	-15,0	-13,7	-15,6
Landbruk	-19,3	-11,5	-17,0	-23,9	-20,6	-16,9	-19,0
Fiske og oppdrett	4,9	-26,9	0,3	0,2	19,8	-11,0	-3,0
2. Industri, olje/gass	-3,1	-4,5	3,2	-0,3	2,4	4,8	-0,7
Primærforedlingsindustri	-9,2	1,8	-10,9	-4,4	5,1	4,6	-3,7
Teknologiindustri	5,2	1,2	12,9	-1,3	-1,0	3,1	2,4
Olje/gass, bergverk	29,4	1,8	4,5	22,7	33,1	42,0	25,2
Annen industri	-12,5	-22,0	-4,7	-9,8	-5,0	-4,8	-10,8
3. Infrastrukturnæringer	8,6	5,1	2,2	9,6	9,6	7,2	8,2
Bygg/anlegg, energi, vann/avløp og eiendom	14,7	6,6	6,0	13,8	11,7	10,6	12,6
Transport- og distribusjonstjenester	-0,9	1,2	-6,3	2,8	5,4	2,1	0,8
4. Privat dominert tjenesteyting	7,4	-0,7	3,4	10,3	6,4	3,9	7,1
Kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyting (KIFT)	12,7	2,9	5,9	27,7	11,8	2,8	15,2
Handel	0,0	-1,1	-0,9	0,2	1,3	-1,2	-0,1
Opplevelse-, kultur- og medienæringer	6,6	-2,1	3,4	3,6	7,3	8,9	5,5
Private helse-, sosial- og undervisningstjenester	12,5	-0,2	14,6	8,9	2,4	8,4	9,7
Annen privat dominert tjenesteyting	12,6	-2,5	0,3	14,9	12,6	9,5	11,4
1–4. Privat sektor totalt	6,2	-0,9	2,5	6,7	5,2	3,4	5,4
5. Offentlig dominert tjenesteyting	7,5	9,1	9,3	8,3	8,9	4,7	7,7
Kommunal tjenesteyting	7,5	7,5	8,9	7,5	7,6	2,5	6,9
Statlig tjenesteyting	7,5	12,6	10,2	10,2	11,2	8,8	9,1
6. Annet	30,4	18,4	3,9	19,4	51,1	17,0	25,6

Kilde: Panda og SSB. Beregninger: KMD.

Tabell 5.6 Absolutte endringer i sysselsetting i ulike næringssektorer og landsdeler
4. kv. 2009–4. kv. 2014

	Øst-landet	Inn-landet	Sør-landet	Vest-landet	Trønde-lag	Nord-Norge	Hele landet
Totalt	70 632	3 923	5 858	46 336	13 618	8 904	149 271
1. Primærnæringer	-2 615	-1 293	-470	-3 958	-1 607	-1 801	-11 744
Landbruk	-2 633	-1 279	-471	-3 973	-1 904	-1 008	-11 268
Fiske og oppdrett	18	-14	1	15	297	-793	-476
2. Industri, olje/gass	-2 713	-778	570	-254	476	827	-1 872
Primærforedlingsindustri	-2 100	131	-430	-818	397	333	-2 487
Teknologiindustri	1 857	60	1 210	-596	-69	119	2 581
Olje/gass, bergverk	836	6	6	3 082	336	597	4 863
Annen industri	-3 306	-975	-216	-1 922	-188	-222	-6 829
3. Infrastrukturnæringer	13 799	1 293	476	9 696	3 064	2 749	31 077
Bygg/anlegg, energi, vann/avløp og eiendom	14 380	1 204	896	8 603	2 488	2 435	30 006
Transport- og distribusjonstjenester	-581	89	-420	1 093	576	314	1 071
4. Privat dominert tjenesteyting	39 312	-458	1 713	25 879	5 314	2 908	74 668
Kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyting (KIFT)	16 162	258	505	16 070	2 221	314	35 530
Handel	23	-271	-187	194	362	-339	-218
Opplevelse-, kultur- og medienæringer	5 905	-218	265	1 289	958	1 132	9 331
Private helse-, sosial- og undervisningstjenester	8 557	-18	1 106	3 287	278	918	14 128
Annen privat dominert tjenesteyting	8 665	-209	24	5 039	1 495	883	15 897
1–4. Privat sektor totalt	49 465	-1 064	2 318	31 854	7 648	4 850	95 071
5. Offentlig dominert tjenesteyting	21 167	4 987	3 540	14 482	5 970	4 054	54 200
Kommunal tjenesteyting	12 495	2 907	2 426	9 016	3 092	1 362	31 298
Statlig tjenesteyting	8 672	2 080	1 114	5 466	2 878	2 692	22 902
6. Annet	1 682	172	29	491	401	167	2 942

Kilde: Panda og SSB. Beregninger: KMD.

Landsdeler med ulik vekstkraft i privat sektor

Alle *landsdelene* har hatt noe vekst i samlet sysselsetting i perioden (se tabell 5.5), men veksten er ujevn. Relativt sett har veksten vært klart sterkest på Vestlandet, Østlandet og Trøndelag, middels på Sørlandet og i Nord-Norge, og klart svakest i Innlandet. Bak dette mønsteret ligger en ujevn vekst i privat sektor mellom landsdelene, og der det naturlig nok er landsdelene med de store byregionene og dermed største regionmarkeder for tjenesteyting, som har hatt størst vekst. Innlandet har hatt en særlig svak utvikling i privat sektor med stor nedgang i primærnæringer, betydelig nedgang i industri og litt reduksjon også i privat tjenesteyting. En sterk vekst i offentlig sektor bidrar imidlertid til litt økning i samlet sysselsetting der.

Samlet sett har sysselsettingsveksten vært svak i Nord-Norge, mye på grunn av sterk reduksjon i primærnæringer og svak utvikling i deler av privat tjenesteyting – særlig kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyting (KIFT). Et interessant trekk er imidlertid at Nord-Norge er landsdelen med størst relativ vekst i industrisysselsettingen i perioden 2009–2014. Grunnlaget er noe vekst både i fiskeindustri, olje/gassindustri/bergverk og teknologiindustri. Dette har, sammen med vekst i offentlig tjenesteyting, mer enn kompensert for en samtidig betydelig nedgang i landbruk og fiske. For norsk sjømatnæring samlet (fiske/fangst/oppdrett/fiskeindustri) har imidlertid sysselsettingen blitt litt forskjøvet sørover, først og fremst på grunn av en særlig sterk vekst i Trøndelag (både innen oppdrett og fiskeindustri) og på Vestlandet (særlig innen oppdrett).

Samlet må den ujevne veksten mellom landsdelene i hovedsak forståes i lys av deres ulike innslag av store byregioner, næringsstrukturelle forskjeller og ulike tilpasninger til senere års rammevilkår. Det siste året i måleperioden her får imidlertid ikke med seg nyere effekter av oljeprisfallet i 2014–15.

Oljeprisfallet har så langt i første rekke rammet de store olje/gassrelaterte næringene på Vestlandet og til dels Sørlandet og Østlandet. Svekkelsen av krona, som startet før oljeprisfallet, har bidratt til å styrke konkurranseevnen for mye av norsk eksportsektor forøvrig. Dette har blant annet kommet sjømatnæringen, reiselivet og deler av råvarebasert industri for øvrig (utenom olje/gass) til gode. Ledighetsutviklingen i Sør- og Nord-Norge 2009–2014 indikerte allerede før oljeprisfallet tendenser til svakere utvikling i arbeidsmarkedet i Sør-Norge enn i Nord-Norge (se for øvrig kapittel 4).

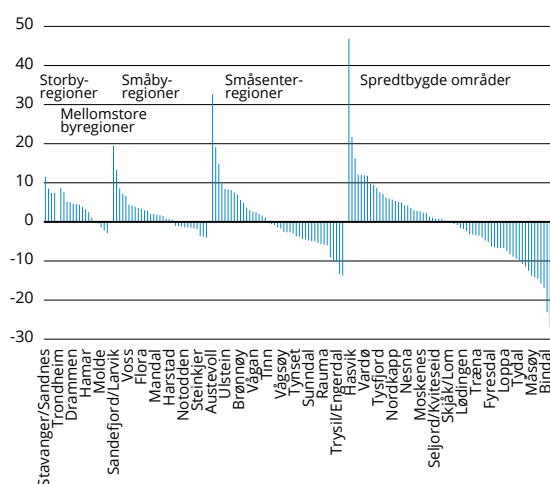
Særlig differensiert næringsutvikling blant de mindre sentrale regionene

En egenskap ved den regionale næringsutviklingen er at regionenes ulike spesialiseringer innenfor primærnæringer, industrier, kunnskapsintensiv tjenesteyting og opplevelsesnæringer har blitt forsterket. Også på landsdelsnivå har de historiske spesialiseringene blitt videreutviklet og til dels forsterket. Selv om hovedtrekk i spesialiseringsmønstrene forsterkes, pågår det også prosesser som bidrar til større differensiering innenfor de regionale næringsmiljøene samlet sett.

Som det framgår foran har landsdelene ujevne vekstrater i sysselsettingen tilsvarende fem prosentpoeng 2009–2014 (se tabell 5.5), mens sentralitetsnivåene har variasjoner tilsvarende ni prosentpoeng (se tabell 5.3). Når vi ser på alle landets 160 BA-regioner under ett er spennvidden i vekstrater stor (fra 27 pst. til -16 pst. sysselsatte, 2009–2014) og særlig stor i privat sektor (fra 47 pst. til -27 pst.). Variasjonen i vekstratene innenfor hvert sentralitetsnivå er også betydelig, og da særlig blant småsenterregioner og spredtbygde områder. Det er altså betydelige svingninger i næringslivets arbeidskraftetterspørsel i tid og rom. Det viser også at det blant regioner av samme størrelse er betydelige variasjoner i hvordan næringslivet tilpasser seg, påvirkes av og utnytter endringer i rammevilkår.

Dette kommer særlig tydelig til uttrykk i de minst sentrale regiontypene som domineres av tynne næringsmiljøer.¹²

Figur 5.1 Alle BA-regioner rangert etter vekstrater i sysselsettingen i privat sektor innen hvert sentralitetsnivå

Kilde: Panda og SSB., Beregninger: KMD.

Små og mellomstore byregioner: en stor og variert gruppe viktig for eksportorientert næringsutvikling og kunnskapsinfrastruktur i ulike deler av landet

Norge har i en europeisk kontekst en svært småskala og geografisk spredt by- og tettstedstruktur. I dette inngår blant annet 47 små og mellomstore byregioner fordelt over hele landet. De fleste av disse har ett sentrum, dvs. at de er monosentriske. Vi har også noen flerbyregioner (polysentriske), særlig på Østlandet og til dels i Trøndelag. De små

¹² For øvrig er det generelt statistisk naturlig at spredningen i vekstrater øker noe med minkende regionstørrelse. I små regioner kan det gi store utslag i vekstrater om en større bedrift oppskaleres eller nedskaleres fra ett år til et annet.

og mellomstore byregionene har over 50 pst. av industriarbeidsplassene i landet. Byregionenes geografiske spredning og næringsbaser gjør at de har viktige funksjoner for den regionale utviklingen i ulike deler av landet.

Små og mellomstore byregioner er serviceregioner i den forstand at tjenesteytingen dominerer sysselsettingen, og dette har blitt ytterligere forsterket de senere årene (tabell 5.3 og 5.4). Det som imidlertid karakteriserer sentralitetsnivået i en nasjonal kontekst er deres sterke industrimiljøer og industri-spesialiseringer, som også gjør dem sterkt internasjonalt konkurranseeksponert (se tabell 5.1).

Byregiongruppen har samlet hatt svakere vekst i sysselsettingen (4,1 pst. 2009–2014) enn landet (6,0 pst.), og utviklingen i privat sektor har vært enda svakere for gruppen (2,6 pst. vs. 5,4 pst. for landet). Dette skyldes mye deres industrispesialisering og følger en langvarig trend.

Innenfor gruppen er det stor spennvidde i vekstratene (fra +14,0 pst. til -1,0 pst. sysselsettingsvekst i årene 2009–2014), og for privat sektor spesielt (fra +19,5 pst. til -4,0 pst.). Vekstregionene har hatt høyere vekstrater enn landsgjennomsnittet (Sør-Varanger, Sogndal, Tromsø, Drammen, Hamar, Voss, Alta, Bodø), enkelte har hatt nedgang i sysselsettingen (Grenland, Orkdal, Kongsvinger, Ringerike, Askim/Eidsberg) mens de fleste har hatt tilnærmet nullvekst. Flere av byregionene med høye vekstrater har hatt fordel av å være region- og landsdelsentra med servicefunksjoner for et større omland, mens andre har fått vekstimpulser av nærheten til større byregion eller utlandet (Russland). Nedgangsregionene har til felles betydelig innslag av primær- og industrinæringer som generelt reduserer sysselsettingen, samtidig som de fleste av disse får lite drahjelp og vekstimpulser fra statlig sektor og/eller gjennom nærhet til større byregioner i vekst. Nærheten til hovedstaden gir for øvrig ingen entydige effekter for samlet sysselsettingsutvikling i

Tabell 5.7 Næringsklassifisering av små og mellomstore byregioner

Næringsklasse	BA-regioner
(1) <i>Primærnæringsregioner</i> er spesialiserte innenfor primærnæringer og relatert foredlingsindustri. Samtidig er det slik at antallet sysselsatte er større innenfor øvrige (og avledete) næringer (særlig bygg og anlegg, handel og kommunal sektor).	Kongsvinger, Voss, Steinkjer, Namsos, Alstahaug, Sortland og Lenvik
(2) <i>Industriregioner</i> er karakterisert ved sin utpregede industrispesialisering og særlig teknologiindustri. Enkelte andre industrier er betydningsfulle. Også her er imidlertid de øvrige næringene (og avledete) næringene større målt i sysselsatte (særlig bygg og anlegg, handel og kommunal sektor).	Kongsberg, Sandefjord/Larvik, Grenland, Arendal, Kristiansand og Vefsn
(3) <i>Blandete næringsregioner</i> kjennetegnes av allsidig spesialisering innenfor ulike basisnæringer der foruten primærnæringer og foredlingsindustrier, ofte også inngår teknologiindustrier og andre industrier i ulike kombinasjoner. Her er også de øvrige næringene (og avledete) større målt i antallet sysselsatte (særlig bygg og anlegg, handel og kommunal sektor).	Halden, Askim/Eidsberg, Gjøvik, Mandal, Eigersund, Haugesund, Stord, Flora, Molde, Kristiansund, Ålesund, Orkdal, Fauske
(4) <i>Primærnærings- og statlig sektorregioner</i> er regioner der både statlig sektor (for eksempel universitet/høgskole/sykehus), primærnæringer og relatert foredlingsindustri, er klart overrepresentert. De øvrige næringene (og avledete) er imidlertid større målt i antallet sysselsatte (særlig bygg og anlegg, handel og kommunal sektor).	Hamar, Elverum, Tønsberg, Sogndal, Førde, Ørsta/Volda, Levanger/Verdal, Rana, Hammerfest og Sør-Varanger
(5) <i>Statlig sektordominerte regioner</i> er regioner der statlig sektor er klart overrepresentert og utgjør en betydelig andel av sysselsettingen innenfor basissektoren. Regionene utmerker seg imidlertid også med en viss spesialisering innenfor opplevelsesnæringer, transport- og distribusjonstjenester, og de har samtidig et stort innslag av ulike typer privat tjenesteyting orientert mot regionalt marked. Disse regionene er slik sett egentlig blandete serviceregioner med sine betydelig innslag av statlig sektor, opplevelsesnæringer, handel og forretningsmessig tjenesteyting.	Lillehammer, Bodø, Narvik, Tromsø og Harstad
(6) <i>Andre regioner</i> som først og fremst er kjennetegnet ved svak spesialisering innenfor typiske basisnæringer, men klarere spesialisering innenfor øvrige næringer som handel, bygg og anlegg samt private velferdstjenester.	Moss, Fredrikstad/Sarpsborg, Drammen, Ringerike, Notodden og Alta

Tabell 5.8 Relative endringer i sysselsetting i hovednæring og -sektorer i næringsklasser av små og mellomstore byregioner 4. kv. 2009–4. kv. 2014

	Hele landet	Små og mellomstore byregioner	1. Primærnæringsregioner	2. Industri-regioner	3. Blandete næringsregioner	4. Primærnærings- og statlig sektorregioner	5. Statlig dominererte regioner	6. Andre regioner
Totalt	6,0	4,1	1,6	2,9	4,0	5,6	5,4	4,2
1. Primærnæringer	-15,6	-15,4	-9,5	-16,2	-15,3	-19,8	-16,3	-14,6
Landbruk	-19,0	-17,6	-12,4	-17,3	-19,5	-19,9	-17,2	-16,7
Fiske og oppdrett	-3,0	-6,2	0,6	-1,9	-4,5	-18,8	-15,0	4,2
2. Industri, olje/gass	-0,7	-1,8	-5,9	0,4	-0,8	2,8	-0,6	-9,6
Primærforedlingsindustri	-3,7	-7,6	-3,4	-8,2	-3,0	2,4	-0,2	-26,2
Teknologiindustri	2,4	4,2	-14,9	9,5	2,6	5,5	-9,0	3,0
Olje/gass, bergverk	25,2	20,9	4,6	-14,1	9,6	52,5	34,4	58,9
Annen industri	-10,8	-9,1	-3,4	-11,3	-8,6	-9,2	2,0	-9,8
3. Infrastrukturnæringer	8,2	6,5	6,7	1,4	4,5	8,5	7,2	12,7
Bygg/anlegg, energi, vann/avløp og eiendom	12,6	11,0	14,5	5,8	9,7	10,6	9,1	18,0
Transport- og distribusjonstjenester	0,8	-1,9	-6,4	-7,5	-3,6	3,8	4,2	0,0
4. Privat dominert tjenesteyting	7,1	3,9	0,7	2,0	5,0	4,7	4,1	5,0
Kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyting (KIFT)	15,2	8,7	6,2	3,9	20,0	8,3	1,8	7,3
Handel	-0,1	-0,7	-1,3	-1,9	-1,4	2,0	1,0	-1,6
Opplevelse-, kultur- og medienæringer	5,5	3,5	-3,1	2,8	-0,8	3,6	7,7	8,2
Private helse-, sosial- og undervisningstjenester	9,7	10,3	4,5	13,8	7,8	5,5	10,8	15,7
Annen privat dominert tjenesteyting	11,4	5,1	1,4	-1,6	8,7	8,8	4,4	7,7
5. Offentlig dominert tjenesteyting	7,7	7,3	4,7	7,3	8,0	9,4	7,6	5,3
Kommunal tjenesteyting	6,9	6,6	3,4	6,8	7,8	8,6	4,5	5,4
Statlig tjenesteyting	9,1	8,9	8,1	8,6	8,5	10,8	11,0	5,1
6. Annet	25,6	18,3	13,6	9,6	20,2	20,9	35,0	19,4

Kilde: Panda og SSB. Beregninger: KMD.

nærliggende små og mellomstore byregioner. Disse regionene har til dels svært ulik utvikling i privat og statlig sektor.

Små og mellomstore byregioner er en stor og variert gruppe med hensyn til næringsbaser og spesialisering, som gjør dem ulikt følsomme for eksterne impulser. Selv om de er ganske like i størrelse, har de forskjellige forutsetninger for vekst og utvikling. En måte å belyse dette mangfoldet på er å gruppere byregionene etter deres basisnæringer, dvs. hvilke basisnæringer som både er overrepresentert i regionen (vs. landet) og samtidig har en høy andel av totalsysselsettingen i regionen (vs. små og mellomstore byregioner).¹³ Når vi gjør dette kan vi skille mellom seks næringsklasser av regioner, jf. tabell 5.7.

Hvordan har så utviklingen de senere årene vært for disse næringsklassene av små og mellomstore byregioner? Den klart svakeste utviklingen målt i vekstrater i samlet sysselsetting (se tabell 5.8) har vært i primærnærings- eller industrispesialiserte regioner (1 og 2), mens veksten har vært bedre i mer blandete næringsregioner (3) og klart sterkest i regiontypene med et større innslag av service-næringer og særlig statlig sektor (4 og 5). Dette mønsteret kan nok i hovedsak forklares med næringsklassenes ulike næringsbaser og sammensetninger av nasjonale vekst- og nedgangsnæringer, inkludert ulike fordeling av henholdsvis vareproduksjon og tjenesteyting. I primærnærings- og industriregionene utgjør vareproduksjonen en betydelig andel av sysselsettingen, og det er også i vareproduksjonen arbeidskraftbehovet først og fremst reduseres som følge av teknologisk utvikling, effektiviseringstiltak og strukturrasjonalisering. Underlagstallene viser imidlertid en betydelig variasjon i vekst i næringslivet blant primærnærings- og industriregionene.

Sammenhengen mellom sysselsettingsutviklingen innenfor basisnæringer og øvrige næringer er ikke entydig i alle BA-regionene

I den regionalfaglige litteraturen har teorier om eksportleddet vekst vært ett av perspektivene som ofte har vært brukt for å belyse (ulik) regional vekst i sysselsetting og verdiskaping.¹⁴ I dette perspektivet er søkelyset rettet mot egenskaper ved struktur og utvikling i eksportbasen og tilhørende ringvirkninger. Det skiller her mellom basisnæringer og avledete næringer. Forenklet består basisnæringene av virksomheter som i hovedsak har sine markeder utenfor egen region og eksporterer sine varer og tjenester til andre regioner. Her inngår også næringer som i betydelig grad også er gjenstand for importkonkurranse. De avledete næringene er i stor grad tjenester som er rettet mot markeder og behov i egen region.

I henhold til teorien vil økte inntekter i basisnæringene gi positive økonomiske ringvirkninger til avledete næringer. Det vil gi økt direkte etterspørsel etter lokale varer og tjenester i avledete og relaterte virksomheter, samtidig som økt sysselsetting og skatteinntekter indirekte også vil stimulere vekst innenfor ulike typer lokal tjenesteyting. Det ligger naturligvis i dette perspektivet at nedgang i basisnæringene tilsvarende vil kunne få negative ringvirkninger

i andre næringer og arbeidsmarkedet som helhet i regioner. Hvordan endringer i basisnæringer innvirker på regionaløkonomi og arbeidsmarkedet vil naturligvis variere, som en konsekvens av for eksempel de konkrete egenskapene ved basisnæringene eller deres forankring til andre næringer. Vurderinger av slike forhold vil ellers i noen grad også påvirkes av den konkrete avgrensningen man gjør av basisnæringer kontra øvrige næringer.

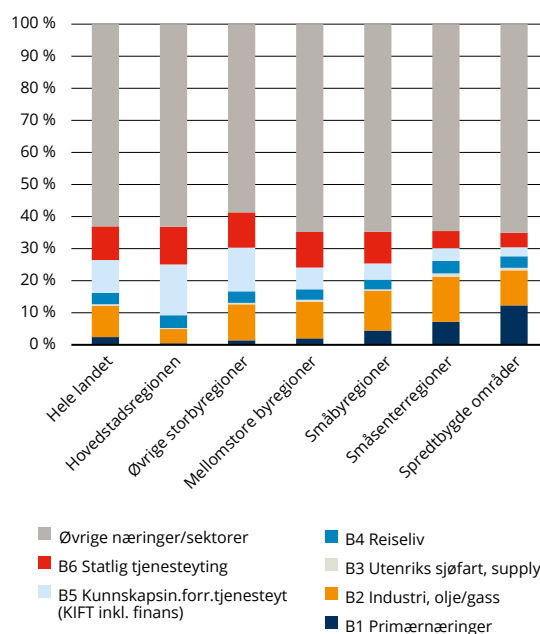
¹³ Nærmere om klassifiseringen i kapittel 2.

¹⁴ Innenfor økonomisk geografisk teori er agglomerasjons- og eksportbaseteorier integrerte i perspektiver på økonomisk vekst i byer og regioner.

I det følgende skal vi, med utgangspunkt i forholdsvis grovkornet inndeling av basisnæringer og øvrige næringer, se litt nærmere på hvordan sysselsettingen har utviklet seg de senere årene for innenfor sentralitetsnivåene og BA-regionene.

Etter en forholdsvis bred avgrensning av basissektoren¹⁵ utgjør denne 35–41 pst. av total sysselsetting i alle sentralitetsnivåene (se figur 5.2). Det vil si at storbyregionene har litt større basissektor enn mindre sentrale regioner, men det er generelt små nivåforskjeller mellom sentralitetsnivåene. Derimot er det store forskjeller i basissektorens sammensetning mellom sentrale og mindre sentrale regioner, og der det særlig er fordelingen mellom vareproduksjon og tjenesteyting som varierer mye. Blant storbyene er basisnæringen dominert av arbeidskraftkrevende tjenesteyting. I mindre sentrale regioner er basisnæringen mer dominert av vareproduksjon. De øvrige næringene er mye av de samme i alle regiontypene med enkelte nyanser. De store er her handel, bygg og anlegg samt kommunal tjenesteyting, der sistnevntes andel øker klart med fallende sentralitet. Med en mye smalere avgrensning av basissektoren, der vi ikke hadde tatt med tjenesteyting som for eksempel KIFT, reiseliv eller statlig sektor, ville basissektoren blitt halvert på landsbasis og relativt sett øke markant med fallende sentralitet (fra 9 pst. til 31 pst.).

Figur 5.2 Basisnæringsstrukturer i sentralitetsnivåene etter fordelingen av sysselsetting 4. kv. 2014

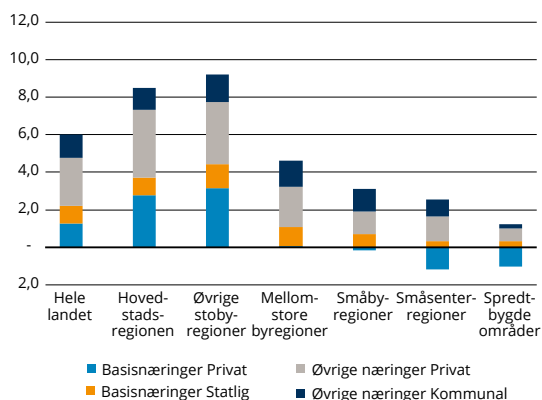

Kilde: Panda, Beregninger: KMD

I det følgende holder vi oss til den brede avgrensningen av basisnæringene. Når vi først ser på *vekstratene* for basisnæringene de senere årene, øker denne markant med økende sentralitet, jf. figur 5.3. Både basisnæringer og øvrige næringer har en klar sentrum-periferidimensjon. Veksten er høyest for begge næringsgrupper i storbyregioner og minst for begge i spredtbygde områder. I småsenterregioner og spredtbygde områder har det til og med vært en nedgang i basisnæringene i perioden 2009–2014.

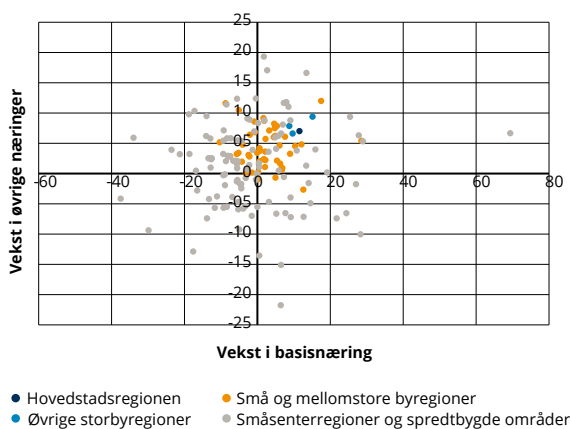
¹⁵ I bredt definert basissektor inngår primærnæringer, industri, reiseliv, utenriks sjøfart/supply, kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyting (KIFT) og statlig sektor.

Figur 5.3 Relative endringer i sysselsatte 4. kv. 2009–4. kv. 2014 etter basisnæringer, øvrige næringer og offentlig/privat sektor

Kilde: Panda og SSB. Beregninger: KMD.

Figur 5.4 Vekstrater i sysselsettingen i basisnæringer og øvrige næringer 4. kv. 2009–4. kv. 2014 i alle bo- og arbeidsmarkedsregionene

Kilde: Panda og SSB. Beregninger: KMD.

Som vi ser av figur 5.3, er forskjellene i vekstrater i øvrige næringer mindre mellom sentralitetsnivåene enn forskjellene i vekstrater for basisnæringer. Særlig innenfor privat sektor er veksten i øvrige sektorer likere mellom sentralitetsnivåene enn for de private basisnæringerne.

Når vi ser på vekstrater i basisnæringer og øvrige næringer i alle BA-regionene (figur 5.4) ser vi at det heller ikke er noen klar samvariasjon mellom utviklingen i disse sektorene på regionalt nivå. Det er betydelig sprik, særlig blant de mindre BA-regionene. Dette støtter opp under en hypotese om at sysselsettingsutviklingen i øvrige næringer (særlig kommunale tjenester, handel, bygg/anlegg) i en avgrenset tidsperiode ofte påvirkes vel så mye av demografiske utviklingstrekk, offentlig overføringer (kommunalt inntektssystem, personrettede trygder), serviceintegrasjon med naboregioner etc., enn sysselsettingsutviklingen i forholdvis små basisnæringer. Utover dette er naturligvis basisvirksomheter og -næringer i økende grad integrert i overregionale verdikjeder og leveransenettverk, selv om det er stor variasjon i grad av lokal/regional forankring til underleverandører osv.

5.2 FOU, INNOVASJON OG NYTABLERINGER I REGIONENE

FoU, innovasjon og nyetableringer er både innsatsfaktorer og prosesser av betydning for fornyelse, økonomisk vekst og sysselsetting i regionene. Nedfor omtales noen egenskaper ved disse faktorene og prosessene for hovedtyper av regioner.

FoU og innovasjon

Generelt sier næringslivets FoU- og innovasjonskostnader noe om de ressursene som investeres i oppgraderings- og fornyelsesarbeid i privat sektor. Næringslivets FoU-kostnader øker markant i volum og intensitet (gjennomsnitt per foretak) med økende sentralitet, jf. tabell 5.9. Det samme gjelder *innovasjonskostnadene* målt i volum. Når det gjelder *innovasjonsintensiteten* (andel foretak med produkt- og prosessinnovasjon, heretter PP-innovasjon, og sysselsatte i innovative foretak) er derimot ikke forskjellene mellom sentrale og mindre sentrale regioner like stor. Dette mønsteret med økende

FoU- og innovasjonsinvesteringer med økende sentralitet påvirkes naturlig nok av regionenes ulike innslag av FoU- og innovasjonsintensive bransjer.

Innovasjonsaktiviteten er altså generelt mindre "sentralisert" enn FoU-virksomheten. Selv om hovedindikatoren for *innovasjonsrate* også øker noe med økende sentralitet, er graden av geografisk differensiering varierende både med hensyn til hvilken målemetode og innovasjonsform man ser på. Generelt øker andelen *sysselsatte* i PP-innovative foretak markant med sentralitet, mens andelen PP-innovative foretak er omtrent like stor uavhengig av sentralitet. Derimot er det viktige variasjoner i innovasjonsformer etter sentralitet. Mens andel foretak med produkt- og markedsinnovasjoner øker markant med sentralitet, er andel foretak med prosessinnovasjoner omtrent lik uavhengig av sentralitet. Produkt- og markedsinnovasjoner gir ofte grunnlag for vekst i sysselsettingen i etablerte bedrifter, mens prosessinnovasjoner oftere fører til effektivisering og redusert arbeidskraftbehov. Det

Tabell 5.9 FoU og innovasjon i næringslivet etter sentralitet

	Antall foretak i undersøkelsen	Næringslivets egenutførte FoU		Næringslivets innovasjonskostnader	
		Totalt (1000 NOK)	Gjennomsnitt per foretak (1000 NOK)	Totalt (1000 NOK)	Gjennomsnitt per foretak (1000 NOK)
Hele landet	19 660	26 599 624	1 353	63 340 680	3 222
Hovedstadregionen	6 103	11 244 305	1 842	25 010 157	4 098
Øvrige storbyregioner	3755	7 229 916	1 925	17 811 197	4 743
Mellomstore byregioner	5256	5 075 354	966	12 062 829	2 295
Småbyregioner	2429	2 115 640	871	4 513 834	1 858
Småsenterregioner og spredtbygde områder	2116	93 4410	442	3 942 662	1 863

Kilde: SSBs Innovasjonsundersøkelse 2014. Beregninger: KMD.

er derfor grunn til å regne med at innovasjonsprosessene i større grad fører til vekst i sysselsettingen med økende sentralitet.

Blant *små og mellomstore byregioner* er det store variasjoner i innovasjonsratene blant næringsklassene, jf. tabell 5.10. De klart mest innovative er *industriregioner* og *blandete næringsregioner*, som har høyere innovasjonsintensitet enn gjennomsnittet for små og mellomstore byregioner og ligger på gjennomsnittet for hele landet. De minst innovative er primærnæringsregionene og kategorien andre regioner. Mønsteret her gjenspeiler nok i stor grad disse byregionenes variasjoner i næringsstrukturer, herunder innslag av de mest innovative bransjene innenfor industri og tjenesteyting.

Det er vesentlige forskjeller i FoU-aktivitet og innovasjonsaktivitet mellom *landsdelene*, jf. tabell 5.11. Generelt er innovasjonsinvesteringene langt større enn FoU-investeringene, men i begge tilfeller er det på Østlandet (Øst- og Vest-Viken), Vestlandet og til

dels Trøndelag at de store volumene av private FoU- og innovasjonsinvesteringer kommer. De samme landsdelene har også høyere FoU- og innovasjonsintensitet (kostnader per foretak og andel foretak med innovasjoner), selv om forskjellene er noe mindre. De landsdelene som har lavest FoU- og innovasjonsinvesteringer per foretak er Nord-Norge, Innlandet og Sørlandet. Ellers er det Nord-Norge som skårer lavest på flest av innovasjonsmålene her (lavest andel sysselsatte i innovative foretak, og lavest andel foretak med produktinnovasjon og markedsinnovasjoner) og lavere enn de andre landsdelene uten storbyer, dvs. Innlandet og Sørlandet.

Innovasjonsintensitet og -former

1. Pst. sysselsatte i PP-innovative foretak (produkt- og/eller prosessinnovasjon)	2. Pst. PP-innovative foretak (produkt- og/ eller prosess- innovasjon)	3. Pst. foretak med:			4. Gjennomsnittet av andel sysselsatte i PP-foretak (1) og andel PP-innovative foretak (2)
		3a. Produktinnovasjon	3b. Produktinnovasjon ny for markedet	3c. Prosessinnovasjon	
57	41	27	17	24	49
65	42	30	20	24	54
56	42	30	20	25	49
49	39	25	16	24	44
49	40	24	14	23	45
43	40	22	14	24	42

Tabell 5.10 FoU og innovasjon i næringslivet i næringsklasser av små og mellomstore byregioner

	Antall foretak i undersøkelsen	Næringslivets egenutførte FoU		Næringslivets innovasjonskostnader	
		Totalt (1000 NOK)	Gjennomsnitt per foretak (1000 NOK)	Totalt (1000 NOK)	Gjennomsnitt per foretak (1000 NOK)
Hele landet	19 660	26 599 624	1 353	63 340 680	3 222
Små og mellomstore byregioner	7 683	7 249 861	944	16 915 213	2 202
1. Primærnæringsregioner	542	344 411	635	771 714	1 424
2. Industriregioner	1553	2 537 927	1 634	3 937 809	2 536
3. Blandete næringsregioner	1943	1 475 445	759	5 509 964	2 836
4. Primærnærings- og statlig sektorregioner	1309	916 325	700	1 852 847	1 415
5. Statlig sektor-dominerte regioner	698	984 324	1 410	1 660 947	2 380
6. Andre regioner	1638	991 429	605	3 181 932	1 943

Kilde: SSBs Innovasjonsundersøkelse 2014. Beregninger: KMD.

Tabell 5.11 FoU og innovasjon i næringslivet etter landsdeler

	Antall foretak i undersøkelsen	Næringslivets egenutførte FoU		Næringslivets innovasjonskostnader	
		Totalt (1000 NOK)	Gjennomsnitt per foretak (1000 NOK)	Totalt (1000 NOK)	Gjennomsnitt per foretak (1000 NOK)
Hele landet	19 660	26 599 624	1 353	63 340 680	3 222
Østlandet	9 349	14 644 178	1 566	31 655 151	3 386
Innlandet	1 072	625 265	583	1 880 631	1 754
Sørlandet	955	844 334	884	1 728 723	1 810
Vestlandet	5 260	6 519 199	1 239	16 750 769	3 185
Trøndelag	1 479	2 755 070	1 863	8 090 165	5 470
Nord-Norge	1 544	1 211 578	785	3 235 241	2 095

Kilde: SSBs Innovasjonsundersøkelse 2014. Beregninger: KMD.

Innovasjonsintensitet og -former

1. Pst. sysselsatte i PP-innovative foretak (produkt- og/eller prosessinnovasjon)	2. Pst. PP-innovative foretak (produkt- og/eller prosessinnovasjon)	3. Pst. foretak med:			4. SAMLEINDIKATOR: Gjennomsnittet av andel sysselsatte i PP-foretak (1) og andel PP-innovative foretak (2)
		3a. Produktinnovasjon	3b. Produktinnovasjon ny for markedet	3c. Prosessinnovasjon	
57	41	27	17	24	49
49	39	25	16	24	44
39	32	22	14	20	36
57	39	25	18	22	48
53	45	27	17	30	49
43	40	27	15	25	41
45	40	21	14	27	42
41	33	22	13	18	37

Innovasjonsintensitet og -former

1. Pst. sysselsatte i PP-innovative foretak (produkt- og/eller prosessinnovasjon)	2. Pst. PP-innovative foretak (produkt- og/eller prosessinnovasjon)	3. Pst. foretak med:			4. SAMLEINDIKATOR: gjennomsnittet av andel sysselsatte i PP-foretak (1) og andel PP-innovative foretak (2)
		3a. Produktinnovasjon	3b. Produktinnovasjon ny for markedet	3c. Prosessinnovasjon	
57	41	27	17	37	49
62	39	27	18	35	51
52	43	30	20	39	48
58	45	27	21	37	52
54	42	26	17	37	48
48	43	28	18	40	46
41	41	21	12	35	41

Samarbeid om innovasjon

Innovasjon i foretak er i betydelig grad basert på kunnskapsflyt og kollektive læringsprosesser i og mellom foretak. I den siste innovasjonsundersøkelsen oppgir 41 pst. av de innovative foretakene at de *samarbeider* med andre foretak og institusjoner i innovasjonsarbeidet (tabell 5.12). Foretak i småbyregioner peker seg ut med en klart høyere andel samarbeid om innovasjon. Underlagstallene i den nasjonale undersøkelsen (SSB 2014) viser generelt at de klart fleste innovasjonssamarbeidene går til leverandører og kunder. Deretter kommer samarbeid med konsulenter og andre foretak i samme konsern, mens samarbeid om innovasjon med kunnskapsinstitusjoner forekommer minst hyppig av oppgitte samarbeidspartnere. Dette speiler i hovedsak det faktum at hoveddelen av innovasjonsaktivitetene for de fleste foretak handler om stegvise forbedringer av produkter og prosesser. Slike forbedringer skjer gjerne i samarbeid med leverandører og kunder i verdikjedene. Samarbeid med forsknings- og utdanningsmiljøer skjer oftere i utvikling av mer radikale innovasjoner. Radikal innovasjon skjer bare i et mindretall av de innovative foretakene.

Innovative foretak har ofte heterogene kunnskaps- og innovasjonsnettverk, både funksjonelt og geografisk. I SSBs innovasjonsundersøkelse (2014) kartlegges noen generelle egenskaper ved innovasjonssamarbeidenes *geografiske rekkevidde*. I siste undersøkelse bekreftes tidligere dokumentasjon om at en svært høy andel av samarbeidene om innovasjon skjer til partnere lokalt/regionalt (71 pst.), og i større grad enn til "Norge for øvrig" (57 pst.) og internasjonalt (52 pst.). Tabell 5.12 viser samarbeidsmønsteret for foretak etter sentralitet. Tabellen viser at foretak i små og mellomstore byregioner samarbeider oftere lokalt/regionalt enn foretak i storbyregioner, mens det er omvendt for internasjonalt samarbeid. Dette påvirkes naturlig nok av regionale ulikheter i foretaks- og bransjestrukturer. Større byregioner har et større innslag av store foretak, hovedkontorer og FoU-intensive bransjer med internasjonale FoU-nettverk og markedsorientering.

Tabell 5.12 Innovasjonssamarbeid og geografisk rekkevidde på samarbeidene etter sentralitet

	Antall foretak i undersøkelsen	Pst. foretak med innovasjonssamarbeid	Pst. av foretak med innovasjonssamarbeid etter samarbeidspartneres lokalisering		
			Lokalt/ regionalt	Norge	Internasjonalt
Hele landet	19 674	41	71	93	52
Hovedstadregionen	6 103	38	67	88	64
Øvrige storbyregioner	3 754	40	71	93	49
Mellomstore byregioner	5 258	42	74	95	49
Småbyregioner	2 425	49	76	98	47
Småsenterregioner og spredtbygde områder	2 131	41	72	96	36

Kilde: SSBs Innovasjonsundersøkelse 2014. Beregninger: KMD.

Nyetableringer

Nyetableringer og dynamikk i bedriftspopulasjonene i regionene er en annen indikasjon på næringslivets fornyelses- og vekstevne i regionene. Høye nyetableringsrater og samtidig nettotilvekst av bedrifter kjennetegner ofte vekstbransjer og -regioner, mens det oftest er omvendt i nedgangsbransjer og -regioner. I modne bransjer vil man for øvrig kunne ha skiftende perioder med nedgang, stagnasjon, fornyelse og ny vekst i sysselsetting og verdiskaping, inkludert skiftende perioder med nettotilvekst og nettonedgang i antall bedrifter i populasjonene. Her vil også prosesser knyttet til utskilling og reorganiseringer påvirke størrelsen på bedriftspopulasjonene.

I Norge øker nyetableringsratene helt systematisk med regiontypenes sentralitet (se tabell 5.13). Dette skyldes nok at de mest typiske nasjonale vekst- og nyetableringsnæringene innenfor privat tjenesteyting er klart overrepresentert i de større byregionene. Det er også her en flora av større foretak og institusjoner som gir opphav til avskallinger, utskillinger og nyetableringer. Mange nyetableringer kommer her både innenfor ordinære tjenester rettet mot et regionalt marked og innenfor mer spesialiserte tjenester rettet mot smalere segmenter med større geografiske markedsomland.

Tabell 5.13 Bedriftspopulasjoner, nyetableringer og endringer etter sentralitet, 2009–2014

	Totalt antall bedrifter	Størrelsen på regionale bedrifts- og arbeidsplasspopulasjonene		Endringer i bedriftspopulasjonene		
		Gjennomsnittlig antall virksomheter per BA-region	Gjennomsnittlig antall arbeidsplasser i privat sektor per BA-region	Nyetableringer i pst. av bedriftspopulasjonen (gjennomsnitt per år 2009–14)	Pst. endring i antall nyetableringer fra 2009 til 2014	Pst. endring i antall bedrifter i hele populasjonen
Hele landet	877 850	5 487	11 691	7,0	32,2	17,6
Hovedstadsregionen	255 495	255 495	560 639	8,3	37,0	23,0
Øvrige storbyregioner	247 571	82 524	132 421	7,8	36,5	23,8
Mellomstore byregioner	154 657	9 666	31 079	6,9	28,4	16,8
Småbyregioner	103 832	3 349	7 694	5,7	27,2	12,0
Småsenterregioner	90 463	2 104	3 212	4,9	24,7	8,6
Spredtbygde områder	25 832	391	587	4,3	26,0	4,8

Kilde: Telemarksforskning og Brønnøysundregistrene

Tabell 5.14 Nyetableringer og endringer i bedriftspopulasjonene 2009–2014 etter næringsklasser av små og mellomstore byregioner

	Endringer i bedriftspopulasjonene		
	Nyetableringer i pst. av bedriftspopulasjonen (gjennomsnitt per år 2009–2014)	Pst. endring i antall nyetableringer fra 2009 til 2014	Pst. endring i antall bedrifter i hele populasjonen
Hele landet	7,0	32,2	17,6
Små og mellomstore byregioner	6,5	28,0	15,1
1. Primærnæringsregioner	5,3	25,5	9,5
2. Industriregioner	6,9	25,4	16,8
3. Blandete næringsregioner	6,1	27,4	14,6
4. Primærnærings- og statlig sektorregioner	6,2	26,1	14,7
5. Statlig sektordominerte regioner	6,9	39,3	14,2
6. Andre regioner	7,0	29,0	17,1

Kilde: Telemarksforskning og Brønnøysundregistrene

Mellom næringsklassene av *små og mellomstore byregioner* er det en viss variasjon i etableringsrater. Høyest innovasjonsrater er det i regioner uten særskilt spesialisering, industriregioner og statlig sektordominerte regioner, jf. tabell 5.14. Dette har sannsynligvis sammenheng med disse ofte vil ha ganske dynamiske næringsmiljøer og bedrifter som fungerer som naturlige inkubatorer for entreprenørielle prosesser, avskallinger og knoppskytinger. Det er også høye etableringsrater i regioner med en stor statlig sektor. Dette må ha andre forklaringer. Dette kan knyttes til to mulige faktorer. For det første er dette byregioner med et betydelig innslag av statlige kunnskaps- og velferdsinstitusjoner (universiteter, høyskoler, FoU-enheter, høyskoler, sykehus m.m.) og som også ofte har egne institusjoner for å understøtte entreprenørskap, innovasjon og teknologispredning. Dette kan gi opphav til en del "ekstra" nyetableringer og "spinn-offs" i disse regionene. For det andre, og kanskje viktigere, er det at dette er regioner der privat tjenesteyting

dominerer i arbeidsmarkedet (mye større en statlig sektor målt i sysselsetting). I mye av privat service er det forholdsvis lave etableringsbarrierer sammenliknet med øvrig deler av privat sektor. Dette er nok også noe av grunnlaget for at kategorien "andre regioner" har høy etableringsrater, og der det meste av nyetableringene antakelig kommer innenfor lokalt orientert privat tjenesteyting.

Klart lavest nyetableringsrate er det i primærnæringsregionene. Dette skyldes nok at dette er regioner med små næringsmiljøer dominert av modne bransjer, økende inngangsbarrierer og ellers svært begrenset lokalmarked.

6

ØKONOMISK VEKST OG VERDISKAPING

Et av målene for regionalpolitikken er å utnytte de menneskelige og naturgitte ressursene i hele landet for størst mulig nasjonal verdiskaping. I dette kapitlet presenteres data om hvor den økonomiske veksten skjer, hvordan ulike regioner og regiontyper bidrar til landets samlede verdiskaping og hvordan utviklingen i verdiskapingen har vært i ulike regioner. Vi belyser dette med indikatorer for verdiskaping, produktivitet og produktivitetsvekst. Sysselsettingsutviklingen bidrar også til å forklare økonomisk vekst. Dette har vi belyst nærmere under kapitlet om arbeidsmarkedet.

Det er viktig å skille mellom verdiskaping på den ene siden og sammenhenger i grunnlaget for verdiskaping (verdikjeden) på den andre. Verdiskaping skjer når kapital og arbeidskraft brukes i produksjonen av varer og tjenester. Høyt lønnsnivå, som vi som regel finner i byene, vil gjøre at registrert verdiskaping blir høyere i sentrale strøk enn utenfor. Mindre sentrale regioner er imidlertid viktige som produksjonssted for industriprodukter, råvareproduksjon og for etterspørsel etter private og offentlige tjenester. Det er et gjensidig avhengighetsforhold mellom by og land som blir underkommunisert i sammenligninger mellom regioner og i ulike mål for verdiskaping.

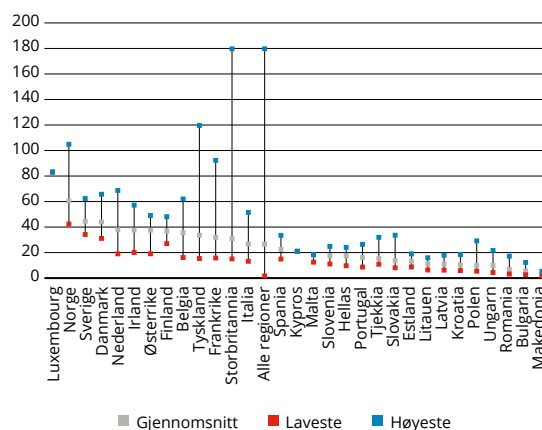
6.1 REGIONALE FORSKJELLER I NORGE OG EUROPA

I Europa er det store variasjoner mellom regioner når det gjelder verdiskapingsmønsteret målt ved BRP¹⁶ per capita. Fastlands-Norge har et relativt høyt gjennomsnitt for BRP per capita i Europa. Dette gjør blant annet at det fylket med lavest BRP per capita (Østfold) ligger over gjennomsnittet for de fleste andre europeiske land, med unntak av

¹⁶ Bruttoregionalprodukt. I Norge betyr dette fylkesfordelt nasjonalprodukt. Siden tallene ikke beregnes på lavere geografisk nivå enn fylke, lar det seg vanskelig gjøre å sammenligne sentrale og mindre sentrale områder. Det er i tillegg et tidsetterslep på tre år mellom tidspunkt for publisering av statistikken og årgangen statistikken gjelder.

Sverige og Danmark. Samtidig fremstår Norge i figur 5.1 med relativt store regionale forskjeller i verdiskaping sammenlignet med de andre nordiske landene. Bare Storbritannia, Frankrike og Tyskland har større regionale forskjeller.

Figur 6.1 Nivå og variasjon i brutto regionalprodukt per capita etter land, 2013. Beløp i 1000 Euro

Kilde: Eurostat. Beregninger: KMD.

For landene i figur 6.1 har den regionen med høyest BRP per capita (Inner London West) 103 ganger høyere nivå enn den regionen med lavest nivå (Poloski i Makedonia). Ser vi på variasjonen innenfor det enkelte land, er det Storbritannia som har størst forskjell mellom laveste region og høyeste region. BRP per capita er nesten 12 ganger høyere i Inner London West enn i Isle of Anglesay. I en slik beregning fremstår Norge med en variasjon under snittet med en faktor på 2,5. Det betyr at Oslo har 2,5 ganger BRP per capita sammenliknet med Østfold. Ofte er det Hovedstadsregion som dominerer.

Mye av variasjonene kan skyldes avgrensningen av regionen og at bruttoproduktet er delt på innbyggertallet og ikke sysselsettingen. Dermed vil stor innpendling til et område gi seg utslag i et høyt bruttoprodukt per innbygger og tilsvarende lavt i områder med stor utpendling. For eksempel hadde Oslo 72 pst. høyere bruttoprodukt per innbygger enn landsgjennomsnittet i 2013, mens bruttoproduktet per sysselsatt bare var 21 pst. høyere enn landsgjennomsnittet.

I tabell 6.1 viser vi hvordan bruttoproduktet er fordelt på landsdeler i Norge. Her angir vi også bruttoproduktet per sysselsatt. Det er i Øst-Viken og på Vestlandet verdiskapingen er størst målt ved bruttoproduktet. Dette skyldes både at antall sysselsatte er høyt i disse regionene, men også at de har et høyere bruttoprodukt per sysselsatt enn resten av landet. Innlandet har den laveste verdiskapingen og ligger 18,5 pst. lavere enn landsgjennomsnittet i bruttoprodukt per sysselsatt.

6.2 VERDISKAPING OG ØKONOMISK VEKST – FORSKJELLER I NORGE ETTER SENTRALITET

Lønnsinntekt som indikator for verdiskaping på regionalt nivå

Tilgangen på regionale mål for bruttoproduktet under fylkesnivå er dessverre mangelfull. Utfordringen er å finne indikatorer som kan gi oss svar på hvordan verdiskapingen er i ulike regioner på et geografisk nivå under fylkesnivået.

I avsnitt 6.2 og 6.3 bruker vi lønnsinntekt for henholdsvis sysselsatte etter bosted og sysselsatte etter arbeidssted som indikator for brutto regionalprodukt. Forskjellen mellom de to indikatorene er pendling.

Det er viktig å være klar over svakhetene ved metoden. For det første inneholder indikatorene kun informasjon om avkastning på arbeid. Kapitalavkastning er utelatt. Videre omfatter indikatoren kun lønn som blir registrert i lønns- og trekkoppgaverregisteret. Det betyr at selvstendig næringsdrivende

Tabell 6.1 Brutttoprodukt etter landsdel, 2013

Landsdel	Brutttoprodukt 2013 (mill. kr)	Andel av bruttoprodukt	Brutttoprodukt per sysselsatt	Indeks
Østfold, Akershus og Oslo	763 727	35,6	881 596	110,7
Hedmark og Oppland	115 206	5,4	649 414	81,5
Buskerud, Vestfold og Telemark	225 602	10,5	717 107	90,0
Aust- og Vest-Agder	102 553	4,8	740 455	92,9
Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal	602 773	28,1	826 056	103,7
Sør- og Nord-Trøndelag	165 588	7,7	740 224	92,9
Nordland, Troms og Finnmark	169 496	7,9	699 530	87,8
Hele landet	2 144 945	100,0	796 637	100,0

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

ikke omfattes av statistikken. Videre har vi fjernet lønsmottakere som tjener mindre enn fribeløpsgrensen. Hensikten med denne avgrensningen er å sikre at unge arbeidstakere som tjener lite ikke skal trekke ned gjennomsnittet i for stor grad. Vi har sett på landsdelsfordelingen av nasjonalregnskaps-tallene i forhold til lønssummene. Forskjellene er svært små, spesielt når vi ser på lønnssummer etter arbeidssted. Forskjellene er noe større, dersom vi ser på lønn etter bosted.

Lønnssummer som indikator er ikke et godt mål på disponibel inntekt, bl.a. fordi selvstendig næringsdrivende, trygdemottakere og pensjonister ikke er omfattet. Det er også grunnen til at vi tidligere i rapporten har brukt bruttoinntekt som indikator for disponibel inntekt.

Høyere verdiskaping i storbyregionene

Verdiskapingen, målt med lønnsinntekt som indikator, er størst i de fire storbyregionene, jf. tabell 6.2.

Sysselsatte i storbyregionene får 54,5 pst. av lønningene i landet, mens disse regionene til sammen har 44,7 pst. av befolkningen. En viktig forklaring er innpendlingen, dvs. at verdiskapingen utføres av personer som ikke bor i regionen. Dette har vi korrigert for i figur 6.2, og ser da at de bosatte i storbyregionene mottar 50,6 pst. av lønnsutbetalingene. Pendlingen forklarer altså nesten halvparten av forskjellen. Forskjeller i næringsstruktur vil antakeligvis også forklare hvorfor vi har forskjeller i verdiskaping.

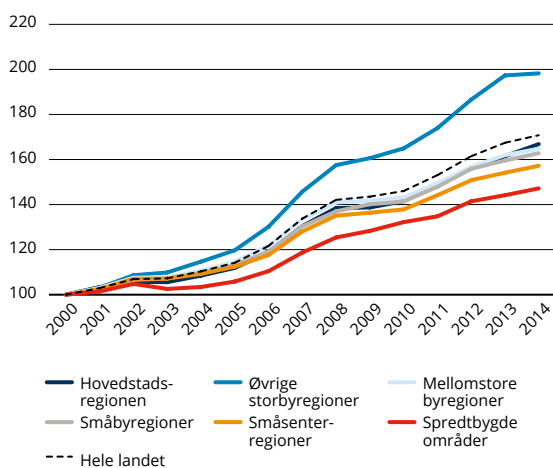
Som en konsekvens av vår måte å måle verdiskaping og produktivitet på, vil veksten forklares av henholdsvis produktivetsøkning og sysselsettingsvekst. I perioden 2004 til 2014 økte verdiskapingen i gjennomsnitt med 4,5 pst. per år. Bidraget fra sysselsetting var i gjennomsnitt 1,8 pst. per år, mens bidraget fra produktivetsvekst var i gjennomsnitt 2,6 pst. per år.

Tabell 6.2 Verdiskaping i 2014 etter sentralitet med lønnssummer som indikator

	Arbeidssted		Bosted		Befolkning
	Mrd. kroner	Andel	Mrd. kroner	Andel	Andel
Hovedstadsregionen	330,7	32,0	291,2	28,5	25,1
Øvrige storbyregioner	232,4	22,5	225,8	22,1	19,6
Mellomstore byregioner	260,3	25,2	278,0	27,2	29,5
Småbyregioner	126,0	12,2	135,8	13,3	15,1
Småsenterregioner	66,4	6,4	70,7	6,9	8,1
Spredtbygde områder	18,4	1,8	20,8	2,0	2,5
Hele landet	1 034,1	100,0	1 022,4	100,0	100,0

Kilde: SSB og Panda. Beregninger: KMD.

Figur 6.2 Økonomisk vekst etter sentralitet – målt etter lønnssum etter arbeidssted

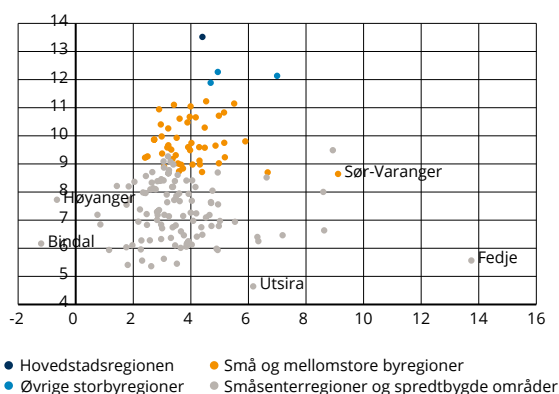

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Lønnsutbetalingene vokser mest i storbyregionene

Den økonomiske veksten er større jo mer sentral regionen er, jf. figur 6.2. Dette skyldes at veksten i sysselsettingen er høyere i sentrale strøk, jf. kap. 4. Unntaket er Hovedstadsregion, som ligger litt under landsgjennomsnittet og marginalt over små og mellomstore byregioner.

Figur 6.3 Gjennomsnittlig årlig vekst i verdiskaping i pst. 2004–2014 med lønnssummer etter arbeidsmarked som indikator mot størrelsen på arbeidsmarkedet¹⁷

Kilde: SSB og Panda. Beregninger: KMD.

Stor spredning i spredtbygde strøk

Det er en tendens til at den økonomiske veksten øker i takt med arbeidsmarkedets størrelse. Figur 6.3 viser at det er samvariasjon mellom økonomisk vekst målt ved lønnssummer etter arbeidssted og størrelsen på arbeidsmarkedet. En annen observasjon er at spredningen øker desto mindre arbeidsmarkedene er. Dette er i tråd med hva vi forventer og tidligere erfaringer.

Hva forklarer forskjellene i vekst?

Årsaker til høyere økonomiske vekst i sentrale regioner kan være flere. Som vi skal se i avsnitt 6.3, skyldes mye av forskjellen høyere produktivitet i storbyene. Spørsmålet er om forklaringen også kan ligge i agglomerasjonseffekter eller andre forhold. Dessuten er yrkesfrekvensen høyere, i og med at

¹⁷ Den naturlige logaritmen til antall sysselsatte (etter arbeidssted).

storbyregionene har en yngre befolkning enn øvrige regionstyper. Samtidig reflekterer figur 6.3 også geografiske endringer i økonomisk aktivitet i Norge.

I Norge er det to prosesser som har vært sentrale for å forklare flytting av de økonomiske tyngdepunktene i Norge de siste tiårene. Det ene er fremveksten av petroleumsindustrien, der særlig Vestlandet med Stavangerregionen i front har sterk konsentrasjon av oljerelatert virksomhet. På 2000-tallet har også oljeserviceindustrien hatt stor vekst, med stor eksport. Veksten i Ulstein, Sandøy, Hammerfest, Flora, Kongsberg og Kristiansand er tydelig påvirket av dette.

Det andre er den store strukturendringen der Oslo har gått fra å være et sentrum for industri til et sentrum for kunnskapsintensiv tjenesteyting (NOU 2011:3). Blant norske byregioner er Oslo-regionen totalt dominerende med en befolkning på nærmere 1,3 millioner innbyggere. Det er mer enn alle de tre andre storbyregionene til sammen. Svak produktivtetsutvikling gjør at Hovedstadsregion likevel ikke kommer ut med høyere økonomisk vekst, jf. tabell 6.3 nedenfor.

Nedgangen i oljenæringen kaster skygger over den regionale utviklingen

Vi kan så vidt skimte konsekvensene av nedgangen i oljenæringen som følge av fallet i oljepriser. Ser vi tilbake til figur 6.2, ser vi tegn til utflating av den økonomiske veksten for storbyregioner. Lønnssummer for arbeidssted har gått ned fra 2013 til 2014 i Stavangerregionen. Det samme observerer vi i Flora, som også har et tungt innslag av oljerelaterte næringer. Vi har derimot ikke observert dette i Hammerfest, Ulstein eller Sandøy, selv om utviklingen i lønnssummer i Sandøy er svært svak fra 2013 til 2014. Vi forventer at konsekvensene av redusert aktivitet i oljenæringen slår sterkere ut i 2015.

6.3 REGIONALE FORSKJELLER I PRODUKTIVITET

Produktiviteten er høyest i byene

Som vi skal se nedenfor, øker produktiviteten med økende sentralitet. Produktiviteten er aller høyest i Hovedstadsregion. Det er mange ulike teorier og forklaringer på byenes fordeler, og det er en rekke prosesser og mekanismer som kan forklare ulike sider ved og former for byvekst.

Sentralt i litteraturen om sammenhengen mellom urbanisering og produktivitet står likevel ulike former for agglomerasjonsfordeler. Her kan man skille mellom tre elementer:

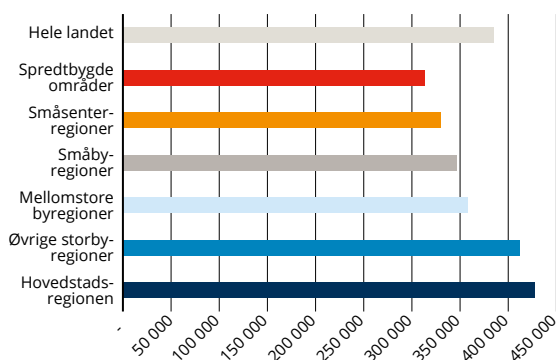
For det første gir agglomerasjon i form av et større arbeidsmarked enklere og bedre kobling mellom arbeidsgivere og arbeidstakere, kunder og leverandører, partnere i felles prosjekter, eller entreprenører og finansører. Dermed øker sannsynligheten for at jobbene blir besatt av personer som best kan fylle dem, og at den enkelte får en jobb å trives i. Muligheten til å skifte jobb er større i et stort arbeidsmarked enn i et lite, noe som reduserer sannsynligheten for å bli innelåst i en jobb man ikke egner seg for. Begge deler fører til høyere produktivitet. Disse mekanismene er også attraktive for arbeidstakere, som dermed søker seg til større byområder.

Et større marked åpner også for mer effektiv deling av lokal infrastruktur og fasiliteter, og et større mangfold av leverandører. Urbanisering gir altså en rekke stordriftsfordeler som er knyttet til byens generelle størrelse og tetthet. Samtidig gir urbanisering grunnlag for konsentrasjon og spesialisering på bransjenivå, for eksempel gjennom utvikling av spesialiserte underleverandører, også kalt lokaliseringfordeler.

For det tredje gir byområdet bedre grunnlag for kunnskapsspredning og innovasjon¹⁸.

Et vanlig mål på produktivitet er bruttoprodukt per timeverk. Dette er størrelser vi ikke får på et tilstrekkelig lavt geografisk nivå. I stedet måler vi regional arbeidsproduktivitet som total lønnssum for lønsmottakere etter arbeidssted delt på antall lønsmottakere etter arbeidssted, jf. figur 6.4. Som vi ser har storbyregionene, målt ved denne metoden, et klart høyere produktivetsnivå enn øvrige regioner, og produktivetsnivået er fallende med fallende sentralitet.

Figur 6.4 Produktivitet (lønn per arbeidstaker etter arbeidssted) etter sentralitet i 2014

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Det er kun sju BA-regioner som ligger over gjennomsnittslønnen for hele landet på 395 000 kroner per arbeidstaker. Dette er regioner av svært ulike størrelse: Fedje, Kongsberg, Austevoll, Sandøy, Ulstein, Oslo og Stavanger/Sandnes. I figur 6.5 er Bergen med som eneste region som kommer i tillegg til de sju BA-regionene som ligger over gjennomsnittslønnen, når vi måler i forhold til landsgjennomsnittet utenom Hovedstadsregion. Oslo

trekker opp landsgjennomsnittet fordi Hovedstadsregion veier tungt. Figur 6.5 viser hvor i landet produktiviteten målt etter lønn er lav og hvor den er høy. Et tydelig mønster er at det i hovedsak er regioner med mindre arbeidsmarkeder som ligger under landsgjennomsnittet, og at fleste regioner med høyere gjennomsnitt ligger på Vestlandet.

Er produktivetsforskjellene økende eller minkende mellom regionene?

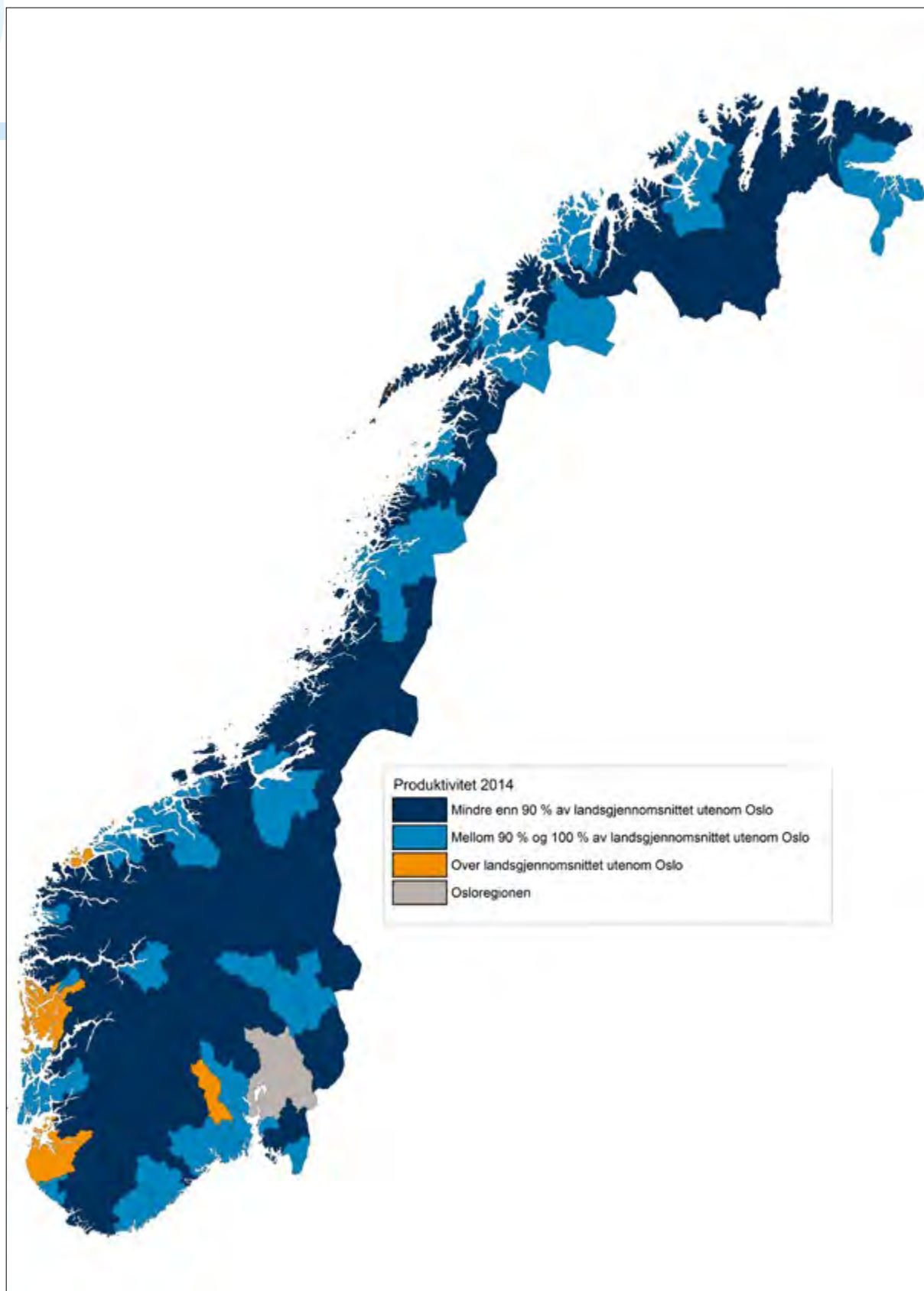
Teoriene om agglomerasjon som er nevnt over vil trekke i retning av økende produktivetsforskjeller mellom regioner over tid ved at større byer har høyere produktivetsvekst (også kalt divergens). Samtidig vil vi også vente minkende inntekts- og produktivetsforskjeller (konvergens) mellom regioner innen et land fordi kunnskap og innovasjon raskt blir spredt utover landet (diffusjon). Det betyr at alle deler av landet kan trekke på samme kunnskap og teknologi. Mål om konvergens er sentralt i EUs integrasjonsprosess, og produktivetsforskjeller er vist å ha avgjørende betydning på inntektsforskjeller mellom regioner (Østby og Westerlund 2011). Flere studier har vist at utviklingen i Norge er preget av mindre relative forskjeller mellom by og land siden 1960-tallet. Midt på 1960-tallet var for eksempel lønnsforskjellen 26 pst., men var i 2010 redusert til 10 pst. (Bütikofer mfl. 2013). Dette bildet bekreftes også av andre analyser, og gjelder for de fleste land og regioner i OECD (OECD 2012). OECDs analyser viser også at det er noen større byregioner som kombinerer høyt produktivetsnivå med høy produktivetsvekst.

Ved å skille ut Hovedstadsregion i tabell 6.3 blir bildet av konvergens mindre tydelig.¹⁹ Den høyeste produktivetsveksten i perioden 2004–2014 finner

¹⁸ Dette er også nærmere omtalt i kapittel 6.

¹⁹ Tallene som presenteres her avviker noe fra SSBs tall (SSB 2011). Her måles produktivetsveksten for alle næringer i privat sektor i løpet av siste år. SSB anslår at produktiviteten har avtatt siden 2006, men tatt seg noe opp igjen etter 2008 (SSB 2010, 2011).

Figur 6.5 Produktivitet 2014 målt som lønn per arbeidstaker etter arbeidssted i forhold til landsgjennomsnittet (ekskl. Oslo). BA-regioner

Kilde: SSB og Panda. Kart og beregninger: KMD.

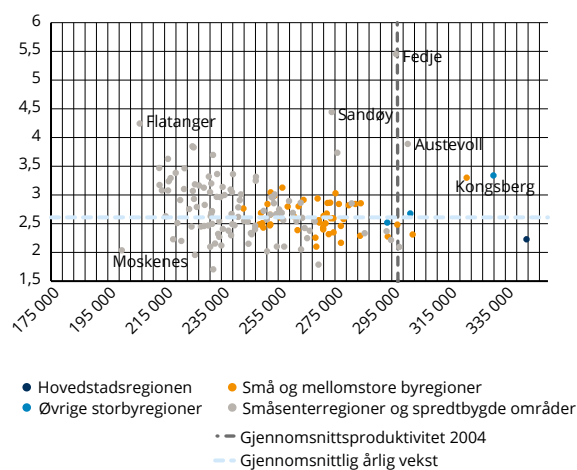
man i spredtbygde områder og i storbyregioner. Når vi skiller ut Hovedstadsregion, framstår storbyregionene med like sterk produktivitetsvekst i tiårsperioden som spredtbygde områder. Spredtbygde områder utgjør en svært liten del av økonomien. Samtidig har både små og mellomstore byregioner og småsenterregioner svak produktivitetsvekst. Dersom vi utelukkende ser på storbyregioner (utenom Hovedstadsregion), mellomstore byregioner, småbyregioner og småsenterregioner, gir tallene et uklart bilde. Dersom vi inkluderer Hovedstadsregion i gruppen av storbyer, blir bildet mer entydig i retning av konvergens. Stavanger/Sandnes er fortsatt blant regionene som avviker positivt fra hovedtendensen, men de er ikke lenger i toppskiktet når det gjelder produktivitetsvekst. Det er nærliggende å anta at dette har sammenheng med nedgangen i oljenæringen. Av regioner som avviker negativt fra hovedtendensen kan vi særlig trekke fram Moskenes.

Tabell 6.3 Vekst i regional arbeidsproduktivitet etter sentralitet, 2004–2014

Sentralitet	Årlig produktivitetsvekst i pst.
Hovedstadsregion	2,2
Øvrige storbyregioner	2,9
Mellomstore byregioner	2,6
Småbyregioner	2,7
Småsenterregioner	2,7
Spredtbygde områder	2,9
Hele landet	2,6

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Figur 6.6 Regional arbeidskraftsproduktivitet 2004 og vekst i regional arbeidsproduktivitet etter sentralitet, 2004–2014. BA-regioner

Kilde: SSB og Panda. Kart og beregninger: KMD.

Noe av forklaringen på at produktivitetsveksten er høyere jo mindre arbeidsmarkedsregionen er, kan være at små arbeidsmarkedsregioner har få sysselsatte i næringer med lav produktivitetsvekst. F.eks. var sysselsettingsandelen innen tertiærnæringene i privat sektor mindre i periferien enn i sentrale strøk. For perioden 1980–2000 fant Østby og Westerlund (2011) at endringer i næringsstruktur mellom regionene har bidratt til minkende forskjeller, men at det likevel var produktivitetsendringer innen de enkelte hovednæringene som i størst grad har bidratt til konvergens i Norge.

En annen forklaring kan vi finne i flyttetallene. Personer har flyttet til høyinnteksregioner. Dette har gitt dem høyere lønn, men ikke like høy lønn som den opprinnelige bybefolkningen, og med et redusert nivå over tid. Innflytting bidrar isolert sett til å trekke ned veksten i byregioner (Bütikofer mfl. 2013). Samtidig er det et paradoks her, nemlig at de som flytter gjerne har et høyt utdanningsnivå og

Tabell 6.4 Vekst i regional arbeidsproduktivitet fra 2004 til 2014 – BA-regioner med høyest og lavest verdi

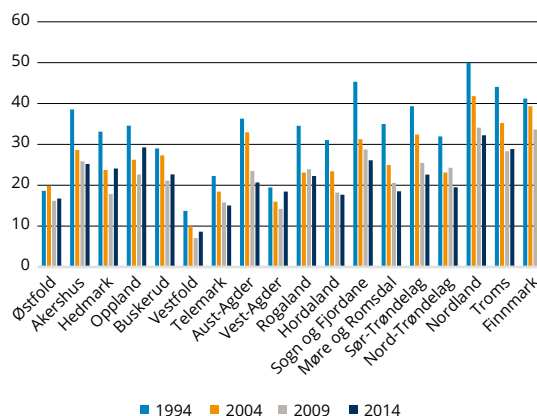
Ti på topp	Produktivitetsvekst i pst.	Ti på bunn	Produktivitetsvekst i pst.
Fedje	5,5	Aurland	1,7
Sandøy	4,4	Høyanger	1,8
Flatanger	4,2	Trysil/Engerdal	2,0
Austevoll	3,9	Meråker	2,0
Steigen	3,8	Moskenes	2,0
Lurøy	3,8	Nesna	2,1
Ulstein	3,7	Sunndal	2,1
Loppa	3,7	Hasvik	2,1
Solund	3,6	Ringerike	2,1
Kvænanen	3,5	Odda	2,1

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

isolert sett skulle ha en høyere produktivitet. Rattsø og Stokke (2014) har for eksempel vist at økning i relativt utdanningsnivå i regioner ikke er systematisk knyttet til økning i relativt inntektsnivå.

Medianinntektstall kan tyde på at det er en tendens til regional konvergens, jf. figur 6.7. Figuren under viser den prosentvise spredningen (forskjellen mellom minste kommunale medianinntekt og største kommunale medianinntekt) i pst. av fylkesmedianinntekten. Den viser at medianinntektene i kommunene har nærmet seg hverandre innen det enkelte fylke. Ser vi spredningen blant kommunenes medianinntekt i forhold til landsmedianen, finner vi at det har vært en sammenhengende reduksjon i spredningen fra 1993 til i dag. Medianinntektstallene tyder derfor på en regional eller geografisk konvergens.

Figur 6.7 Prosentvis spredning i kommunenes medianinntekt i forhold til fylkesmedianinntekt

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Samtidig som vi observerer en regional konvergens, observerer vi også økende individuelle inntektsforskjeller innenfor de ulike fylkene. Det betyr at inntektsforskjellene mellom innbyggere innenfor det enkelte fylke og i landet som helhet øker. SSB publiserer Ginikoeffisienter²⁰ for alle fylker og kommuner. Ulikhetene har for landet som helhet økt hvert år fra 2009 til 2013 når vi måler ulikhet ved Ginikoeffisienten. De aller største individuelle inntektsforskjellene finner vi i Oslo, Akershus og Rogaland. Vi har ikke vist disse tallene her.

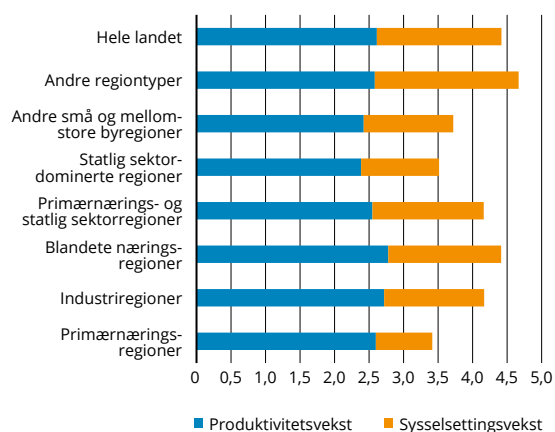
Høy vekst i små og mellomstore byregioner med allsidig industri

Små og mellomstore byregioner har lavere økonomisk vekst enn storbyregioner. De har likevel stor betydning for vår materielle velstand, da mange eksportnæringer er lokalisert her. Denne gruppen av regioner utgjør om lag halvparten av økonomien, noe som gjør at utviklingen av deres komparative fortrinn er viktig for landets utvikling.

Den økonomiske veksten målt ved lønnssummer varierer med regionenes næringsbase. Blant små og mellomstore byregioner er veksten høyest i blandete næringsregioner, jf. figur 6.8 og nærmere beskrivelse av næringsgrupperingen i tabell 5.5. Dette er regioner som kjennetegnes av allsidig spesialisering innenfor primærnæringer og foredlingsindustrier i kombinasjon med spesialisering innenfor andre ulike industrier. Særlig kan vi trekke fram Egersund, Haugesund, Stord, Flora, Molde, Kristiansund og Ålesund, som alle har høyere vekst enn landsgjennomsnittet. Høy vekst finner vi imidlertid også i *industriregioner* på den ene siden og *primærnærings og statlig sektorregioner* på den andre siden. Blant disse to regiontypene kan vi særlig trekke fram Kongsberg, Kristiansand, Sogndal, Førde, Ørsta/Volda, Rana og Sør-Varanger,

som alle har høyere vekst enn landsgjennomsnittet. I motsatt ende finner vi små og mellomstore byregioner som i hovedsak er preget av en stor statlig sektor. Samtlige av disse regionene hadde lavere økonomisk vekst enn landsgjennomsnittet. Kun Tromsøregionen har en høyere vekst enn gjennomsnittet for små og mellomstore byregioner. Felles for disse er at de enten har en negativ eller svak sysselsettingsvekst. Produktivitetsveksten har for disse regionene vært svakere enn landsgjennomsnittet, om enn ikke spesielt svak.

Figur 6.8 Økonomisk vekst i pst. i næringsklasser av små og mellomstore byregioner, dekomponert etter produktivitetsvekst og sysselsettingsvekst, 2004–2014

Kilde: SSB og Panda. Beregninger: KMD.

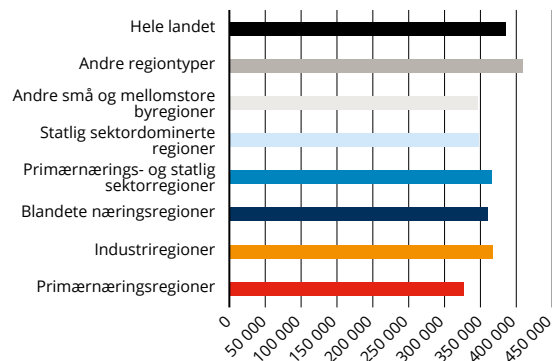
Hvis vi ser figur 6.8 og figur 6.9 sammen, ser vi at høy produktivitet ikke er ensbetydende med høy økonomisk vekst eller motsatt. En bemerkelsesverdige observasjon med disse figurene er den lave produktivitetsveksten i små og mellomstore byregioner med høyt innslag av statlig sektor. I disse regionene er produktiviteten i utgangspunktet høy, jf. figur 6.9. Det motsatte fenomenet observerer vi for både *blandete næringsregioner* og *industriregioner*,

²⁰ Gini-koeffisienten er et summarisk mål som varierer fra 0 (minst ulikhet) og 1 (størst ulikhet).

hvor både produktiviteten og den økonomiske veksten er høy.

I den andre enden av skalaen finner vi primærnæringsregioner. Her er produktiviteten lav, jf. figur 6.9. Det samme er den økonomiske veksten, men dette skyldes i hovedsak svak sysselsettingsutvikling. Produktivitetsutviklingen ligger om lag på landsgjennomsnittet, jf. figur 6.8

Figur 6.9 Arbeidsproduktivitet i næringsklasser av små og mellomstore byregioner 2014 målt som lønn per arbeidstaker etter arbeidssted

Kilde: SSB og Panda. Kart og beregninger: KMD.

7 SAMMENHENGEN MELLOM VEKST I BEFOLKNING, ARBEIDSMARKED OG VERDISKAPING

Hittil i rapporten har utvalgte tema blitt analysert hver for seg. I dette avsluttende kapitlet vil vi sammenstille ulike delanalyser og indikatorer for befolkningsutvikling, sysselsettingsvekst og økonomisk vekst. Hensikten er å se etter sammenhenger mellom de ulike størrelsene og vurdere hva som påvirker utviklingen i bo- og arbeidsmarkedsregionene.

Vi starter kapitlet med å redegjøre for det analytiske rammeverket.

7.1 DET ANALYTISKE RAMMEVERKET

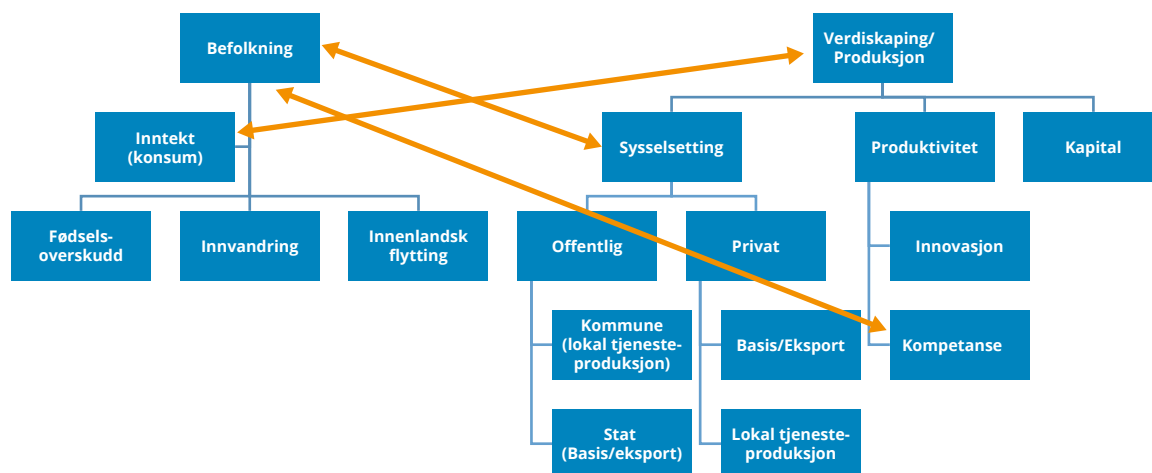
I figuren nedenfor tydeliggjør vi noen av de sentrale sammenhengene mellom faktorer som er behandlet i denne rapporten. Et sentralt budskapet med figuren er den gjensidige avhengigheten som er mellom de ulike faktorene. I figuren og framstillingen under har vi ikke tatt mål av oss om å redegjøre for alle mulige teoretiske sammenhenger mellom mål-

variable og forklaringsvariable. Det er heller ikke alle faktorer vi har lagt like stor vekt på. I noen grad skyldes dette at enkelte tall ikke er enkelt tilgjengelig på lavt geografisk nivå. Det er også andre variable som kunne vært tatt med i figuren.

De tre mest sentrale målvariablene for regional- og distriktpolitikken er utviklingen i befolkning, sysselsetting og verdiskaping. Gjennom regional- og distriktpolitikken søker vi å adressere faktorer som bidrar til å styrke eller balansere disse.

På *befolkningssiden* vil utviklingen bestemmes av demografiske faktorer som *fødselsoverskudd*, *innvandring* og *innenlandsk flytting*. Gjennom forskning vet vi at arbeidsmarkedet har stor betydning for individers og husholdningers bostedsvalg. Et godt arbeidsmarked er en forutsetning for bosetting. Når arbeidsmarkedet påvirker bostedsvalg, vil det komme til uttrykk gjennom innvandring og innenlandsk flytting.

Figur 7.1 Illustrasjon av det analytiske rammeverket

Befolkningen representerer også tilbudssiden i arbeidsmarkedet, der deler av befolkningen er yrkesaktive og tilbyr ulike former for kompetanse. Arbeidskraftens kompetanse vil påvirke *produktiviteten*. Tilgang på riktig kompetanse kan skje gjennom flytting og innvandring eller gjennom investering i kompetanse gjennom utdanning og andre former for opplæring.

Gjennom sysselsettingen vil også husholdningene motta *inntekt* og stimulere etterspørselen av varer og tjenester. Dette er representert gjennom forbindelsen til verdiskaping og produksjon. Det vi produserer kan igjen anvendes gjennom både offentlig og privat forbruk, offentlig og privat sparing eller handelsbalansen med utlandet.

Sysselsettingen skjer både i *privat og offentlig sektor*. For begge sektorer kan vi grovt sett dele produksjonen i to deler. Den ene delen handler om produksjon av varer og tjenester som skal tilfredsstille det lokale markedet. Dette dreier seg om kommunal tjenesteproduksjon og privat tjenesteyting. Innen kommunesektoren kan vi nevne undervisning på gruntrinnet og omsorgstjenester som eksempler. Innen privat sektor kan vi nevne varehandel, håndverk og frisørtjenester som eksempler. Disse tjenestene er i stor grad avledet av befolkningens størrelse og sammensetning, samt husholdningenes inntekt og sparerate. Når befolkningen vokser vil denne delen av økonomien vokse. Hoveddelen av sysselsettingen finnes i virksomhet som er rettet inn mot det lokale markedet.

Den andre delen handler om varer og tjenester som dekker et større marked enn det lokale. Dette dreier seg om statlige tjenester og ulike former for eksportnæringer eller importkonkurrerende næringer. Innen statlig sektor kan vi nevne spesialisthelsetjenesten som eksempel. Her er produksjonen konsentrert til sykehusene, og det er en arbeidsdeling mellom sykehus med ulike spesialkompetanser. I privat sektor finner vi et utall slike

næringer, for eksempel olje- og gassnæringen som eksporterer petroleumsprodukter, eller grafisk industri som i liten grad eksporterer, men som konkurrerer med utenlandske produsenter. Utviklingen i private basis- eller eksportnæringer varierer til dels mye. Her spiller internasjonale rammebetingelser, som oljepris og kronekurs, en vesentlig rolle. Innenfor deler av den regionalfaglige litteraturen har ulike perspektiver på eksportledet vekst stått sentralt som forklaring på forskjeller i utviklingen mellom regioner.

I klassisk produksjonsteori er verdiskaping beskrevet som en funksjon av kapital og arbeidskraft. Økonomisk vekst blir derfor en konsekvens av vekst i kapital og arbeidskraft i tillegg til produktivitetsøkninger. I nyere økonomisk teori (gjerne endogen vekstteori eller ny økonomisk geografi), trekker man inn agglomerasjonseffekter (jf. kap. 6.3) med fokus på kunnskapsoppbygging og innovasjon som viktige forklaringsfaktorer for den økonomiske veksten. Tilgangen på kompetanse er sentralt i dette. I figuren inngår kompetanse eksplisitt, men det er også mulig å se på det som en komponent som inngår både i sysselsetting (arbeidskraft) og produktivitet. Vi vet også at produktiviteten har sammenheng med næringsstruktur. Slik sett kunne skillet mellom offentlig og privat sektor, samt lokal tjenesteproduksjon og basis/eksportnæringer, inngått som forklaringsfaktorer under produktivitet. Andre teorier kan også bidra til å forklare de utviklingstrekkene vi observerer. Dette kan være teorier for vekst drevet av basis- eller eksportnæringer, regionaløkonomiske teorier eller kombinasjoner av teoriene som er beskrevet.

7.2 SAMMENHENGER ETTER SENTRALITET

Som nevnt i kapittel 7.1 har utviklingen i eksportnæringer og statlig sektor (basisnæringer) stått sentralt som forklaring på ulik utvikling mellom regioner. Utviklingen i basisnæringene i en region vil påvirke sysselsettingen både i disse basisnæringene

og øvrige næringer. Denne sysselsettingsutviklingen påvirker igjen befolkningsutviklingen. På kort sikt er ikke denne sammenhengen entydig eller opplagt. Figur 7.2 viser at denne sammenhengen ikke er opplagt eller entydig. Det er ulik grad av sammenheng mellom befolkningsvekst, sysselsettingsvekst, økonomisk vekst og sentralitet de siste ti årene. Veksten i alle indikatorer øker med sentralitet, men sammenhengen mellom vekst og sentralitet er tydeligst når det gjelder befolkningsutviklingen, og minst tydelig når det gjelder den økonomiske veksten.

Hvis vi splitter opp den økonomiske veksten i sysselsetting og produktivitet, ser vi at den økonomiske veksten i mindre sentrale regioner i større grad skjer gjennom vekst i produktiviteten heller enn som vekst i sysselsettingen. Bortsett fra øvrige storbyregioner, er veksten i produktivitet økende

med synkende sentralitet. Dette har vært en generell trend gjennom hele etterkrigstiden. Det ressursbaserte næringslivet i mindre arbeidsmarkeder blir stadig mer effektivt, og sysselsetter stadig færre personer. Ny virksomhet har kommet i mer kunnskapsbasert næringsliv og privat tjenesteyting som i større grad er lokalisert i mer sentrale strøk, og da hovedsakelig i storbyregionene.

Tabell 7.1 Sammenfatning av sentrale ressurs-, innovasjons- og vekstindikatorer etter sentralitet

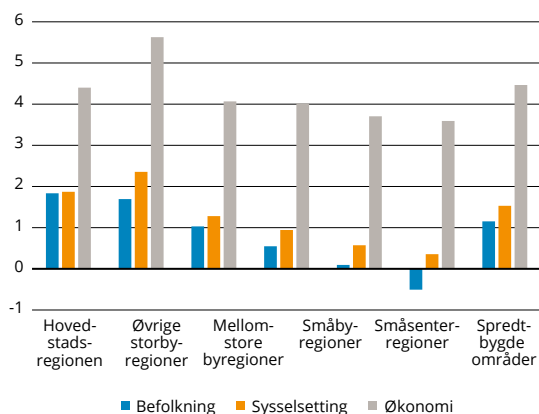
	Formelle ressurser			Viktige nærings- og kompetansebasert (spesialiseringer med LQ>1,25 er blåmerket)								
	Andel med UoH-utdanning 2014	FoU-investeringer per foretak 2014	Gjennomsnittlig antall virksomheter per region 2014	Primærnæringer og foredlingsindustri	Industrier for øvrig	Olje/gass	Kunnskapsintensiv forretn.tjenesteyting (KIFT)	Opplevelsesnæringer	Annen privat tjenesteyting	Infrastrukturnæringer	Offentlig tjenesteyting	
Hele landet	37,5	1 353	5 487	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	
Hovedstadsregionen	47,1	1 842	255 495	0,3	0,5	0,4	1,5	1,5	1,1	0,9	0,9	
Øvrige storbyregioner	39,7	1 925	82 524	0,7	1,0	3,0	1,3	0,9	1,0	1,0	0,9	
Mellomstore byregioner	33,5	966	9 666	1,0	1,3	0,3	0,7	0,8	1,0	1,0	1,1	
Småbyregioner	31,0	871	3 349	1,6	1,3	0,9	0,5	0,7	0,9	1,1	1,2	
Småsenterregioner	25,9	419	2 104	2,5	1,4	0,4	0,4	0,8	0,8	1,1	1,1	
Spredtbygde områder	25,7	514	391	3,6	0,8	0,7	0,3	0,8	0,6	1,1	1,2	

* Primærnæringer, industri, utenriks sjøfart/supply, reiseliv, kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyting

** Kommunal tjenesteyting, handel, bygg/anlegg er store delsektorer her.

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

Figur 7.2 Gjennomsnittlig årlig vekst i pst. for befolkning, sysselsetting og økonomi fra 2004–2014, etter sentralitet

Kilde: Panda og SSB. Beregninger: KMD.

De siste fem årene har 70 pst. av sysselsettingsveksten kommet i de fire største byregionene, hvorav 40 pst. i hovedstadsregionen. Mye av dette skyldes veksten i privat sektor, som stod for 64 pst. av landets totale sysselsettingsvekst. 50 pst. av den totale sysselsettingsveksten har kommet i privat sektor i de fire største byregionene, hvorav 30 pst. i hovedstadsregionen. Det som særlig har trukket opp veksten i storbyregionene er kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyting (KIFT). Storbyregionenes forutsetninger for KIFT-næringer kommer tydelig fram i tabell 7.1

Tabell 7.1 viser også at storbyregionene skiller seg ut med betydelig høyere investeringer i forskning og innovasjon per sysselsatt, samt noe høyere innovasjonsrater og nyetableringsrater. Både nivået og veksten i personer med høyere utdanning er større i disse regionene. Veksten i private basis-

Innovasjonsintensitet i privat sektor

Innovasjonskostnader per foretak
Andel sysselsatt i PP-innovative bedrifter
Andel PP-innovative foretak
Andel foretak med produktinnovasjon ny i marked

Sysselsettingsvekst 2009–2014

Nyetableringsrater
(andel nyetabl. av populasjon per år 2009–2014)

PRIVAT BASIS-sektor*
STATLIG SEKTOR
ØVRIGE sektorer**
TOTALT

	Innovasjonskostnader per foretak	Andel sysselsatt i PP-innovative bedrifter	Andel PP-innovative foretak	Andel foretak med produktinnovasjon ny i marked	Nyetableringsrater (andel nyetabl. av populasjon per år 2009–2014)	PRIVAT BASIS-sektor*	STATLIG SEKTOR	ØVRIGE sektorer**	TOTALT
	3 222	57	41	17	7,0	5,6	9,1	5,7	6,0
	4 098	65	42	20	8,3	13,7	7,7	7,0	8,5
	4 743	56	42	20	7,6	11,2	11,9	7,8	9,2
	2 295	49	39	16	6,5	0,9	9,6	5,2	4,6
	1 858	49	40	14	5,7	-0,2	7,3	3,6	2,9
	1 603	43	40	14	4,8	-2,9	6,7	3,1	1,4
	2 705				4,9	-2,3	7,8	0,9	0,2

næringer har nesten utelukkende kommet i storby-regionene, mens sysselsettingen i private basisnæringer i mindre arbeidsmarkeder er redusert. Det virker altså å være en samvariasjon mellom (1) sentralitet/størrelse og (2) egenskaper ved ressursbasen (formelle ressurser og viktige nærings- og kompetansebasen), (3) innovasjonsintensitet i privat sektor, og (4) vekstrater i sysselsettingen i privat basissektor spesielt.

I volum er det likevel innenfor øvrige næringer de største vekstsektorene målt etter sysselsetting har vært; privat tjenesteyting (+74 700), bygg og anlegg (+30 000) og offentlig tjenesteyting (+54 200). Veksten i øvrige næringer har kommet i hele landet, og vekstratene øker med sentralitet.

7.3 SAMMENHENGER PÅ BO- OG ARBEIDSMARKEDSREGIONNIVÅ

De forholdsvis klare sammenhengene vi så mellom ulike indikatorer i kapittel 7.2 blir mindre systematisk når vi ser på utviklingen i hver av de 160 BA-regionene. I kapittel 3 så vi at det var en temmelig klar sammenheng mellom størrelsen på BA-regionen og befolkningsveksten. Befolkningsveksten øker i stor grad med størrelse på arbeidsmarkedet. I kapittel 6 så vi også at det var en viss sammenheng mellom størrelsen på arbeidsmarkedet og vekst i verdiskapingen (målt ved lønnsommer). Denne sammenhengen var i hovedsak relatert til vekst i sysselsettingen. Veksten i produktivitet var mindre tydelig relatert til arbeidsmarkedets størrelse.

Et funn er at det er lettere å finne signifikante sammenhenger når man tester mot *nivået* på enkelte indikatorer, enn når man skal forklare *endringene* i dem. Sentrale regioner har høyere andel sysselsatte med høyere utdanning. Det er ventet at personer med høyere utdanning gir høyere produktivitet. Dette fremkommer også i regresjonsanalysen i tabell 7.2. Modellen anslår at for hvert prosent-

poeng høyere utdanning i regionen, øker produktiviteten i gjennomsnitt med 2 793 kroner. Men sentralitet har også en egen forklaringskraft, selv når man kontrollerer for utdanning. Modellen anslår at produktiviteten i gjennomsnitt faller med 2 772 kroner for hvert nivå på den finindelte sentralitetsindikatoren NIBR 11. Dette kan peke i retning av agglomerasjonsfordeler (jf. kap. 6.3). Det er også interessant å se at andelen med fagbrev har om lag samme betydning for produktivetsnivået som andelen med høyere utdanning. Modellen anslår at for hvert prosentpoeng andelen med fagbrev i regionen, øker produktiviteten med 2 347 kroner. Dette viser at fagutdannede har en sentral betydning i den regionale økonomien. Selv om disse tre faktorene (andel høyere utdanning, andel fagbrev og sentralitet) gir signifikante sammenhenger med produktiviteten i 2014, forklarer de kun omtrent halvparten av variasjonen mellom BA-regioner. Det er altså flere faktorer som også må forklare forskjeller i regionenes produktivetsnivå.

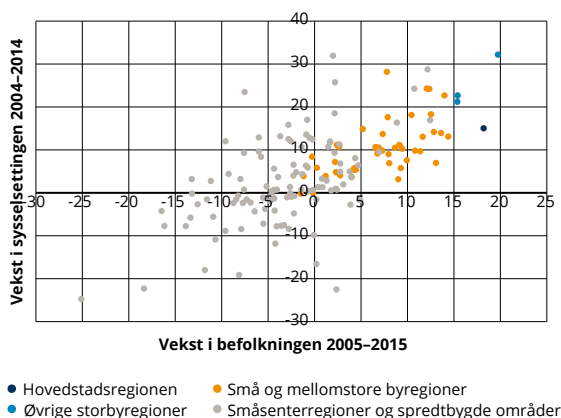
Tabell 7.2 Regresjonsanalyse av produktivetsnivå i 2014 mot utdanningsnivå 2014 og sentralitet

Eksogene variable	Koeffisienter	Standardfeil	t-Stat	P-verdi	Nederste 95%	Øverste 95%
Skjæringspunkt	268 104	18 199	14,73	0,00	232 156	304 052
Andel UoH-utd	2 793	456	6,13	0,00	1 892	3 694
Fagbrevandel	2 347	436	5,38	0,00	1 485	3 209
NIBR11BA	-2 772	764	-3,63	0,00	-4 281	-1 262

Beregninger: KMD

I kapittel 7.2 så vi at det var en tydeligere sammenheng mellom sentralitet og befolkningsvekst enn for de andre indikatorene. Vi stilte også spørsmål ved om befolkningsutviklingen er en funksjon av sysselsettingsutviklingen.

Figur 7.3 Vekst i befolkningen 2005–2015 og vekst i sysselsettingen 2004–2014. BA-regioner.

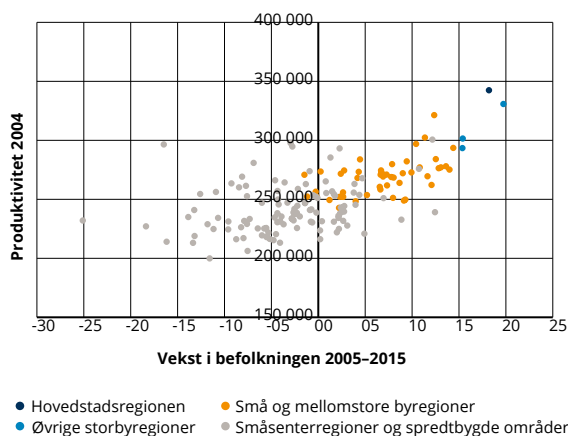

Kilde: SSB. Beregninger: KMD

Figur 7.3 bekrefter at det ikke er noen entydig sammenheng mellom sysselsettingsutviklingen og befolkningsutviklingen. Særlig i småsenterregioner og spredtbygde områder er det mye variasjon. Dette er også å forvente. Men også innenfor byregionene er spredningen stor, samt mellom hovedstadsregionen og de øvrige storbyene. Sysselsettingsveksten i de andre storbyregionene har vært markant høyere enn i hovedstadsregionen.

En grunn til at befolkningsutviklingen bare i noen grad samvarierer med sysselsettingsutviklingen er at de ulike vekstkomponentene i befolkningsutvikling i liten grad endrer seg i takt med kortsiktige endringer i sysselsettingen. Vi finner for eksempel en tydeligere sammenheng mellom produktivetsnivået i 2004 og vekst i befolkningen i tiåret etter, jf. figur 7.4 i fht figur 7.3. Noe av denne sammenhengen kan skyldes at innvandringen og den innenlandske flyttingen søker til regioner med høyt lønnsnivå. Samtidig er også den naturlige tilveksten (fødselsoverskuddet) høyere i sentrale regioner med høy produktivitet.

Figur 7.4 Vekst i befolkningen 2005–2015 og produktivitet i 2004. BA-regioner.

Kilde: SSB. Beregninger: KMD

Det er også mange eksempler på sprik i vekstrater i basisnæringer og øvrige næringer, særlig blant de litt mindre BA-regionene. Den relative sysselsettingsutviklingen i øvrige næringer samvarierer altså i svært ulik grad med den relative utviklingen i basisnæringene i BA-regionene, og omvendt. Dette støtter opp under hypotesen om at sysselsettingsutviklingen i øvrige næringer (særlig kommunale tjenester, handel, bygg/anlegg) ofte påvirkes vel så mye av demografiske utviklingstrekk, offentlig overføringer (kommunalt inntektssystem, personrettede trygder), serviceintegrasjon med nabo-regioner etc., enn sysselsettingsutviklingen i forholdvis små basisnæringer. I tillegg er naturligvis basisvirksomheter og -næringer i økende grad integrert i overregionale verdikjeder og leveransenettverk, selv om det er stor variasjon i grad av lokal/regional forankring til underleverandører osv.

Sammenhengen mellom utviklingen i basisnæringer og øvrige næringer er med andre ord mer kompleks og sammensatt enn en enkel avhengighets- eller ringvirkningsformel som vil være gyldig i alle regioner. Den er i betydelig grad steds- og kontekstspesifikk.

8

VEDLEGG

VEDLEGG 1 BO- OG ARBEIDSMARKEDSREGIONER ETTER LANDSDELER OG SENTRALITET

Tabell 8.1 Bo- og arbeidsmarkedsregioner etter landsdeler og sentralitet*

	Storbyregioner	Mellomstore byregioner	Småbyregioner
Øst-Viken	Oslo (Oslo, Akershus, Rømskog, Spydeberg, Hobøl, Lunner, Gran, Røyken, Hurum)	Fredrikstad/Sarpsborg (Sarpsborg, Fredrikstad, Hvaler, Rakkestad, Råde); Moss (Moss, Rygge, Våler)	Askim/Eidsberg (Marker, Trøgstad, Askim, Eidsberg, Skiptvet); Halden (Halden, Aremark)
Innlandet		Hamar (Hamar, Ringsaker, Løten, Stange); Lillehammer (Lillehammer, Øyer, Gausdal); Gjøvik (Gjøvik, Østre Toten, Vestre Toten, Søndre Land, Nordre Land)	Kongsvinger (Kongsvinger, Nord-Odal, Sør-Odal, Eidskog, Grue, Åsnes); Elverum (Våler, Elverum, Åmot)
Vest-Viken		Drammen (Drammen, Sigdal, Modum, Øvre Eiker, Nedre Eiker, Lier, Svelvik, Sande); Tønsberg (Horten, Holmestrand, Tønsberg, Hof, Re, Andebu, Stokke, Nøtterøy, Tjøme); Sandefjord/Larvik (Sandefjord, Larvik, Lardal); Grenland (Porsgrunn, Skien, Siljan, Bamble, Kragerø, Drangedal, Nome)	Kongsberg (Kongsberg, Flesberg, Rollag); Ringerike (Jevnaker, Ringerike, Hole, Krødsherad); Notodden (Notodden, Bø, Sauherad, Hjartdal)
Sørlandet		Arendal (Grimstad, Arendal, Vegårshei, Tvedestrand, Froland, Åmli); Kristiansand (Lillesand, Birkenes, Iveland, Kristiansand, Vennesla, Songdalen, Søgne)	Mandal (Mandal, Marnardal, Audnedal, Lindesnes)
Vestlandet	Bergen (Bergen, Fusa, Samnanger, Os, Sund, Fjell, Askøy, Vaksdal, Osterøy, Meland, Øygarden, Radøy, Lindås, Austrheim); Stavanger/Sandnes (Sandnes, Stavanger, Bjerkreim, Hå, Klepp, Time, Gjesdal, Sola, Randaberg, Forsand, Strand, Finnøy, Rennesøy, Kvitsøy)	Haugesund (Haugesund, Bokn, Tysvær, Karmøy, Vindafjord, Etne, Sveio); Molde (Molde, Vestnes, Nesset, Midsund, Aukra, Fræna, Eide, Gjemnes); Ålesund (Ålesund, Ørskog, Stordal, Sykkylven, Skodje, Sula, Giske, Haram)	Eigersund (Eigersund, Sokndal); Flora (Flora); Førde (Askvoll, Fjaler, Gaular, Jølster, Førde, Naustdal); Kristiansund (Kristiansund, Averøy, Tingvoll); Sogndal (Leikanger, Sogndal, Luster); Stord (Bømlø, Stord, Fitjar, Tysnes); Voss (Ulvik, Granvin, Voss); Ørsta/Volda (Volda, Ørsta)
Trøndelag	Trondheim (Trondheim, Rissa, Midtre Gauldal, Melhus, Skaun, Klæbu, Malvik, Selbu, Stjørdal, Leksvik)		Orkdal (Snillfjord, Agdenes, Meldal, Orkdal); Steinkjer (Steinkjer, Verran, Snåsa, Inderøy); Namsos (Namsos, Namdalseid, Grong, Høylandet, Overhalla, Fosnes); Levanger/Verdal (Frosta, Levanger, Verdal)
Nord-Norge		Bodø (Bodø, Gildeskål); Tromsø (Tromsø, Karlsøy)	Narvik (Narvik, Ballangen, Gratangen); Alstahaug (Herøy, Alstahaug, Leirfjord, Dønna); Vefsn (Vefsn, Grane); Rana (Hemnes, Rana); Fauske (Saltdal, Fauske, Sørfold); Sortland (Hadsel, Bø, Øksnes, Sortland); Harstad (Evenes, Tjeldsund, Harstad, Kvæfjord, Skånland); Lenvik (Sørreisa, Dyrøy, Tranøy, Lenvik); Hammerfest (Hammerfest, Kvalsund) Alta (Alta); Sør-Varanger (Sør-Varanger)

* Navn på BA-region er merket med fet skrift, mens kommuner i BA-regionen står i parentes.

Kilde: Gundersen og Juvkam (2013). Bearbeidet av KMD.

Småsenterrerregioner

Spredtbygde områder

Trysil/Engerdal (Trysil, Engerdal); **Tynset** (Rendalen, Tolga, Tynset, Alvdal, Folldal); **Midt-Gudbrandsdal** (Nord-Fron, Sør-Fron, Ringebu); **Sel** (Vågå, Sel); **Fagernes** (Sør-Aurdal, Etnedal, Nord-Aurdal, Vestre Slidre, Øystre Slidre, Vang)

Stor-Elvdal (Stor-Elvdal); **Dovre** (Dovre, Lesja); **Skjåk/Lom** (Skjåk, Lom)

Hallingdal (Flå, Nes, Gol, Hemsedal, Ål, Hol); **Tinn** (Tinn)

Nore og Uvdal (Nore og Uvdal); **Seljord/Kviteseid** (Seljord, Kviteseid); **Nissedal** (Nissedal); **Fyresdal** (Fyresdal); **Vinje/Tokke** (Tokke, Vinje)

Risør (Risør, Gjerstad); **Evje/Bygland** (Evje og Hornnes, Bygland); **Farsund/Lyngdal** (Farsund, Lyngdal, Hægebostad); **Flekkefjord** (Flekkefjord, Kvinesdal, Lund)

Valle/Bykle (Valle, Bykle); **Åseral** (Åseral); **Sirdal** (Sirdal)

Austevoll (Austevoll); **Gloppen** (Gloppen); **Høyanger** (Høyanger, Balestrand); **Jondal/Kvam** (Jondal, Kvam); **Kvinnherad** (Kvinnherad); **Lærdal/Årdal** (Lærdal, Årdal); **Norddal/Stranda** (Norddal, Stranda); **Odda** (Odda, Ullensvang, Eidfjord); **Rauma** (Rauma); **Sauda** (Sauda); **Stryn/Eid** (Eid, Hornindal, Stryn); **Suldal** (Suldal); **Sunnidal** (Sunnidal); **Surnadal** (Surnadal, Rindal, Halså); **Ulstein** (Sande, Herøy, Ulstein, Hareid); **Vågsøy** (Vågsøy, Selje)

Aure (Aure); **Aurland** (Aurland); **Bremanger** (Bremanger); **Fedje** (Fedje); **Hjelmeland** (Hjelmeland); **Hyllestad** (Hyllestad); **Masfjorden/Gulen** (Masfjorden, Gulen); **Modalen** (Modalen); **Sandøy** (Sandøy); **Smøla** (Smøla); **Solund** (Solund); **Utsira** (Utsira); **Vanylven** (Vanylven); **Vik** (Vik)

Hemne (Hemne); **Hitra/Frøya** (Hitra, Frøya); **Ørland** (Ørland, Bjugn); **Oppdal/Rennebu** (Oppdal, Rennebu); **Røros** (Os, Røros, Holtålen); **Vikna/Nærøy** (Vikna, Nærøy)

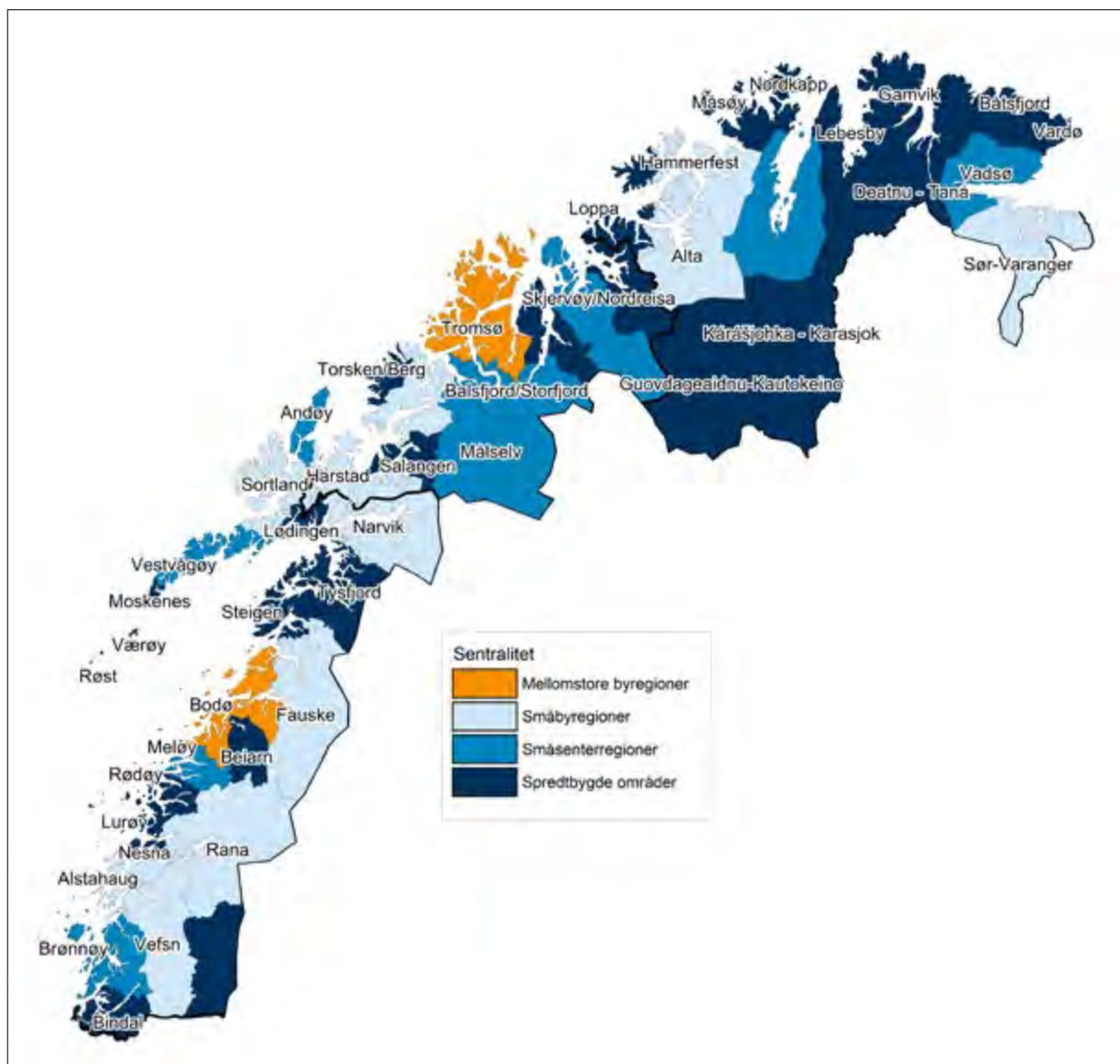
Åfjord/Roan (Åfjord, Roan); **Osen** (Osen); **Tydal** (Tydal); **Meråker** (Meråker); **Lierne** (Lierne); **Røyrvik** (Røyrvik); **Namsskogan** (Namsskogan); **Flatanger** (Flatanger); **Leka** (Leka)

Brønnøy (Sømna, Brønnøy, Vega, Vevelstad); **Meløy** (Meløy); **Vestvågøy** (Flakstad, Vestvågøy); **Vågan** (Vågan); **Andøy** (Andøy); **Målselv** (Bardu, Målselv); **Balsfjord/Storfjord** (Balsfjord, Storfjord); **Skjervøy/Nordreisa** (Skjervøy, Nordreisa); **Vadsø** (Vadsø, Nesseby); **Porsanger** (Porsanger)

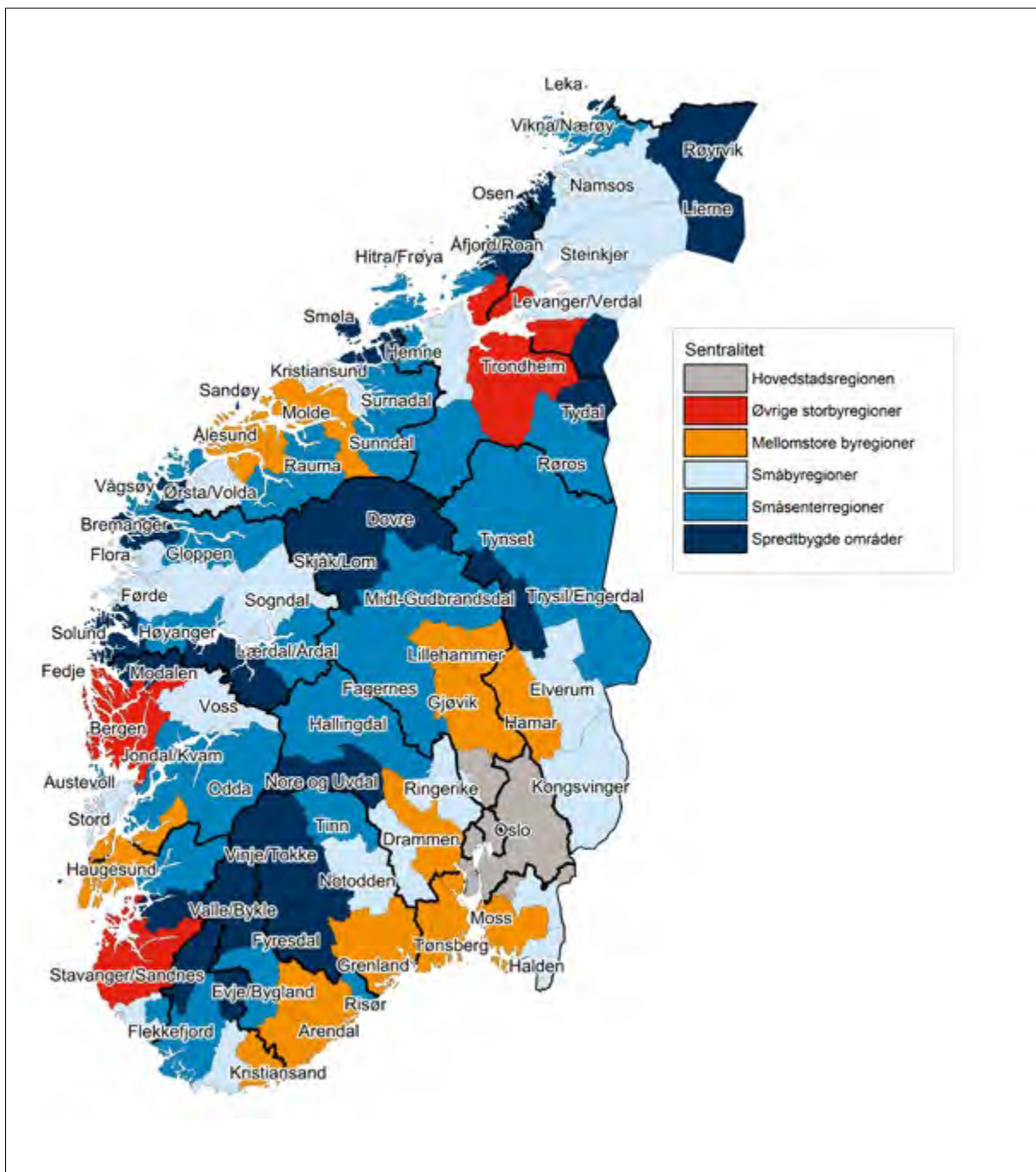
Bindal (Bindal); **Hattfjellidal** (Hattfjellidal); **Nesna** (Nesna); **Lurøy** (Lurøy); **Træna** (Træna); **Rødøy** (Rødøy); **Beiarn** (Beiarn); **Steigen** (Steigen); **Hamarøy** (Hamarøy); **Tysfjord** (Tysfjord); **Lødingen** (Lødingen); **Røst** (Røst); **Værøy** (Værøy); **Moskenes** (Moskenes); **Ibestad** (Ibestad); **Salangen** (Lavangen, Salangen); **Torsken/Berg** (Torsken, Berg); **Lyngen** (Lyngen); **Kåfjord** (Kåfjord); **Kvænangen** (Kvænangen); **Vardø** (Vardø); **Kautokeino** (Kautokeino); **Loppa** (Loppa); **Hasvik** (Hasvik); **Måsøy** (Måsøy); **Nordkapp** (Nordkapp); **Karasjok** (Karasjok); **Lebesby** (Lebesby); **Gamvik** (Gamvik); **Berlevåg** (Berlevåg); **Tana** (Tana); **Båtsfjord** (Båtsfjord)

VEDLEGG 2 KART OVER BO- OG ARBEIDSMARKEDSREGIONER KATEGORISERT ETTER SENTRALITET

Figur 8.1 Kart over bo- og arbeidsmarkedsregioner kategorisert etter sentralitet

Kilde: Gundersen og Juvkam (2013). Kart: KMD.

VEDLEGG 3 FOLKEMENGDE I BO- OG ARBEIDSMARKEDSREGIONENE PER 1.1.2015 OG I STØRSTE TETTSTED PER 1.1.2015

Tabell 8.2 Folkemengde i bo- og arbeidsmarkedsregionene per 1.1.2015 og i største tettsted per 1.1.2015

BA-nr	BA-navn	Tettstedsnavn	Folkemengde i største tettsted 2015	Folkemengde i regionen 2015	Befolkningsendring 1.1.2005-1.1.2015
5	Oslo	Oslo	958 378	1 297 373	18,2
50	Bergen	Bergen	250 420	407 206	15,4
44	Stavanger/Sandnes	Stavanger/Sandnes	210 874	334 104	19,7
86	Trondheim	Trondheim	175 068	271 590	15,4
19	Drammen	Drammen	113 534	167 542	13,6
3	Fredrikstad/Sarpsborg	Fredrikstad/Sarpsborg	108 636	152 057	9,9
26	Grenland	Porsgrunn/Skien	91 737	127 378	4,4
37	Kristiansand	Kristiansand	60 583	135 802	14,0
75	Ålesund	Ålesund	50 917	87 724	12,8
24	Tønsberg	Tønsberg	50 806	135 662	10,8
2	Moss	Moss	45 586	52 144	13,1
45	Haugesund	Haugesund	43 909	108 699	12,5
34	Arendal	Arendal	42 690	81 747	11,6
25	Sandefjord/Larvik	Sandefjord	42 650	91 250	7,3
106	Bodø	Bodø	39 750	52 199	11,4
132	Tromsø	Tromsø	33 883	74 970	14,4
7	Hamar	Hamar	26 533	91 015	6,9
1	Halden	Halden	24 895	31 734	9,0
20	Kongsberg	Kongsberg	21 342	30 757	12,4
133	Harstad	Harstad	20 770	33 405	2,8
73	Molde	Molde	20 602	57 439	6,8
13	Gjøvik	Gjøvik	19 935	70 523	4,2
12	Lillehammer	Lillehammer	19 733	38 575	6,6
114	Rana	Mo i Rana	18 679	30 606	2,4
74	Kristiansund	Kristiansund	18 379	33 391	7,9
21	Ringerike	Hønefoss	15 277	45 277	8,0

BA-nr	BA-navn	Tettstedsnavn	Folkemengde i største tettsted 2015	Folkemengde i regionen 2015	Befolkningsendring 1.1.2005–1.1.2015
8	Elverum	Elverum	14 596	29 040	6,7
148	Alta	Alta	14 542	19 898	12,1
107	Narvik	Narvik	14 324	22 571	0,2
4	Askim/Eidsberg	Askim	14 003	39 556	9,3
51	Stord	Leirvik	13 994	36 321	9,4
96	Steinkjer	Steinkjer	12 341	33 120	2,7
6	Kongsvinger	Kongsvinger	11 969	49 442	-0,2
43	Eigersund	Eigersund	11 473	18 225	8,7
38	Mandal	Mandal	10 725	24 361	9,1
68	Førde	Førde	10 216	27 395	6,6
111	Vefsn	Mosjøen	9 735	14 810	-1,5
99	Levanger/Verdal	Levanger	9 637	36 907	7,3
27	Notodden	Notodden	8 933	24 516	4,0
60	Flora	Florø	8 864	11 862	4,3
97	Namsos	Namsos	8 369	22 792	2,6
93	Orkdal	Orkanger/ Fannrem	7 949	18 441	6,5
146	Hammerfest	Hammerfest	7 826	11 466	10,4
78	Ørsta/Volda	Ørsta	6 822	19 566	5,2
55	Voss	Vossevangen	6 267	16 375	2,2
120	Fauske	Fauske	6 120	16 309	-1,2
110	Alstahaug	Sandnessjøen	6 079	12 786	-0,3
40	Flekkefjord	Flekkefjord	6 049	18 264	3,8
77	Ulstein	Ulsteinvik	5 376	24 926	10,7
145	Vadsø	Vadsø	5 173	7 173	1,3
129	Sortland	Sortland	5 158	25 428	1,2
109	Brønnøy	Brønnøysund	5 054	11 732	1,7
54	Odda	Odda	5 047	11 313	-4,3
39	Farsund/Lyngdal	Lyngdal	4 901	19 624	7,0
128	Vågan	Svolvær	4 590	9 285	2,8
33	Risør	Risør	4 522	9 390	-0,2
138	Lenvik	Finnsnes	4 481	17 684	2,3
48	Sauda	Sauda	4 283	4 756	-1,3

BA-nr	BA-navn	Tettstedsnavn	Folkemengde i største tettsted 2015	Folkemengde i regionen 2015	Befolkningsendring 1.1.2005-1.1.2015
92	Oppdal/Rennebu	Oppdal	4 162	9 419	3,1
82	Sunnadal	Sunnadalsøra	4 046	7 155	-3,0
94	Røros	Røros	3 761	9 598	-2,6
64	Sogndal	Sogndalsfjøra	3 733	15 071	8,0
160	Sør-Varanger	Kirkenes	3 590	10 221	7,8
127	Vestvågøy	Leknes	3 332	12 498	2,2
28	Tinn	Rjukan	3 297	5 913	-7,7
70	Vågsøy	Måløy	3 243	8 834	-4,3
66	Lærdal/Årdal	Øvre Årdal	3 189	7 575	-2,8
104	Vikna/Nærøy	Rørvik	3 043	9 444	2,2
79	Norddal/Stranda	Stranda	2 952	6 281	-2,2
22	Hallingdal	Gol	2 861	20 566	2,7
72	Stryn/Eid	Nordfjordeid	2 851	14 363	4,0
130	Andøy	Andenes	2 708	4 991	-6,9
11	Tynset	Tynset	2 648	13 118	-2,3
16	Midt-Gudbrandsdal	Vinstra	2 562	13 417	-2,5
136	Målselv	Setermoen	2 547	10 771	2,3
83	Surnadal	Skei/Surnadalsøra	2 488	9 577	-3,9
152	Nordkapp	Honningsvåg	2 488	3 278	-4,2
87	Hemne	Kyrksæterøra	2 479	4 254	-0,5
35	Evje/Bygland	Evje	2 445	4 756	2,7
142	Skjervøy/Nordreisa	Skjervøy	2 417	7 777	0,4
9	Trysil/Engerdal	Innbygda	2 340	7 928	-5,5
52	Jondal/Kvam	Norheimsund	2 287	9 639	2,4
53	Kvinnherad	Sunde/Valen	2 279	13 234	0,9
71	Gloppen	Sandane	2 265	5 751	-0,7
80	Rauma	Åndalsnes	2 262	7 445	1,5
153	Porsanger	Lakselv	2 234	3 925	-9,3
159	Båtsfjord	Båtsfjord	2 194	2 235	2,4
62	Høyanger	Høyanger	2 164	5 473	-8,1
89	Ørland	Brekstad	1 922	9 898	0,8
144	Vardø	Vardø	1 900	2 128	-10,9

BA-nr	BA-navn	Tettstedsnavn	Folkemengde i største tettsted 2015	Folkemengde i regionen 2015	Befolkningsendring 1.1.2005–1.1.2015
18	Fagernes	Fagernes	1 846	17 960	-0,6
154	Karasjok	Kárášjokha Karasjok	1 839	2 708	-6,0
124	Lødingen	Lødingen	1 746	2 160	-8,4
17	Sel	Otta	1 724	9 640	-2,0
118	Meløy	Ørnes	1 622	6 454	-4,6
29	Seljord/Kviteseid	Seljord	1 463	5 468	-0,9
113	Nesna	Nesna	1 420	1 871	3,9
147	Kautokeino	Guovdageaidnu Kautokeino	1 390	2 914	-2,8
56	Austevoll	Storebø	1 367	5 012	12,2
14	Dovre	Dombås	1 270	4 804	-5,2
69	Bremanger	Svelgen	1 235	3 890	-3,6
63	Vik	Viksøyri	1 197	2 678	-7,3
47	Suldal	Sand	1 181	3 892	-0,2
90	Åfjord/Roan	Å	1 166	4 225	-4,4
10	Stor-Elvdal	Koppang	1 153	2 619	-7,9
98	Meråker	Midtbygda	1 042	2 558	-0,1
139	Balsfjord/Storfjord	Storsteinnes	1 025	7 618	1,7
151	Måsøy	Havøysund	1 000	1 241	-11,8
157	Berlevåg	Berlevåg	962	1 020	-10,7
155	Lebesby	Kjøllefjord	947	1 343	-6,5
88	Hitra/Frøya	Fillan	911	9 203	12,4
42	Sirdal	Tonstad	874	1 838	4,4
123	Tysfjord	Kjøpsvik	872	1 996	-7,6
15	Skjåk/Lom	Fossbergom	858	4 601	-5,5
65	Aurland	Aurlandsvangen	815	1 738	-2,6
135	Salangen	Sjøvegan	798	3 227	-1,4
140	Lyngen	Lyngseidet	782	2 922	-7,6
156	Gamvik	Mehamn	762	1 116	0,2
158	Tana	Tana Bru	692	2 909	-4,4
85	Aure	Aure	655	3 549	-2,2
112	Hattfjelldal	Hattfjelldal	654	1 533	0,2

BA-nr	BA-navn	Tettstedsnavn	Folkemengde i største tettsted 2015	Folkemengde i regionen 2015	Befolkningsendring 1.1.2005-1.1.2015
126	Værøy	Sørland	643	780	4,9
32	Vinje/Tokke	Åmot	641	5 941	-4,6
46	Hjelmeland	Hjelmelandsvågen	558	2 785	1,8
122	Hamarøy	Oppeid	526	1 811	-1,4
108	Bindal	Terråk	524	1 482	-18,4
30	Nissedal	Tveitsund	521	1 439	2,2
81	Sandøy	Steinshamn	489	1 262	-0,9
149	Loppa	Øksfjord	489	989	-25,1
23	Nore og Uvdal	Rødberg	486	2 541	-3,7
134	Ibestad	Ibestad	469	1 410	-16,2
115	Lurøy	Lovund	460	1 917	-5,8
103	Flatanger	Lauvsnes	451	1 119	-7,5
131	Moskenes	Sørvågen	433	1 070	-11,6
58	Fedje	Fedje	424	563	-16,5
116	Træna	Husøy	417	486	8,9
143	Kvænanen	Burfjord	408	1 226	-13,4
36	Valle/Bykle	Hovden	398	2 184	-2,5
150	Hasvik	Hasvik	391	1 041	-0,8
76	Vanylven	Fiskåbygd	389	3 258	-12,6
125	Røst	Røstlandet	385	545	-9,6
137	Torsken/Berg	Gryllefjord	370	1 789	-13,9
31	Fyresdal	Fyresdal	361	1 298	-4,1
141	Kåfjord	Olderdalen	331	2 182	-4,8
61	Solund	Hardbakke	282	800	-8,7
59	Masfjorden/Gulen	Byrknes	277	4 039	-2,8
101	Røyrvik	Røyrvik	236	475	-13,2
100	Lierne	Sandvika	227	1 394	-8,0
102	Namsskogan	Namsskogan sentrum	219	892	-5,3
121	Steigen			2 507	-11,2
84	Smøla			2 146	-2,3
67	Hyllestad			1 405	-8,2
117	Rødøy			1 269	-13,2

BA-nr	BA-navn	Tettstedsnavn	Folkemengde i største tettsted 2015	Folkemengde i regionen 2015	Befolkningsendring 1.1.2005–1.1.2015
119	Beiarn			1 058	-9,6
91	Osen			1 010	-4,1
41	Åseral			925	2,0
95	Tydal			863	-4,5
105	Leka			574	-6,0
57	Modalen			378	4,7
49	Utsira			206	-3,3

Kilde: SSB. Beregninger: KMD.

REFERANSER OG LITTERATUR

- Bütikofer, Polovkova og Salvanes (2013): *What is the City but the People? Changes in Urban Wage Premium and Migrant Selection Since the 1960s*. Mimeo
- Byfuglien, Jan og Svein Holm (1988) Inndeling av arbeidsmarkedsregioner 1988. SSB Interne notater.
- ESPON (2013) *Secondary cities as important growth poles*, ESPON evidence brief.
- Gundersen, Frants og Dag Juvkam (2013). *Inndelinger i senterstruktur, sentralitet og BA-regioner*. NIBR-rapport 2013:1.
- Hjorthol, Engebretsen og Priya Uteng (2014) *Den nasjonale reisevaneundersøkelsen 2013/14 – nøkkelrapport*. TØI rapport 1383/2014.
- Meld. St 1 (2015–2016) *Nasjonalbudsjettet 2016*
- Menon (2015) *Hvor stor er eksporten fra ulike norske regioner?*
- Myhre, Jan Eivind (2006). *Den eksplosive byutviklingen 1830–1920* i Norsk byhistorie – urbanisering gjennom 1300 år. Knut Helle, Finn-Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu. Pax forlag.
- NOU 2011: 3 *Kompetansesarbeidsplasser – drivkraft for vekst i hele landet*.
- NOU 2015: 1 *Produktivitet – grunnlag for vekst og velferd*
- OECD (2012) *Promoting growth in all regions*.
- OECD (2015) Youth unemployment rate indicator
- Rattsø, J. og H. Stokke (2014). Population divergence and income convergence, *Regional Studies*.
- Ruud, M. E., Schmidt, L., Sørli, K., Skogheim, R. og Vestby, G. M. (2014). *Boligpreferanser i distriktene*. NIBR-rapport 2014:1
- SSB (2004). *Samfunnsspeilet*. Nr. 1, 2004.
- SSB (2008). *Samfunnsspeilet*. Nr. 5-6, 2008.
- SSB (2010). *Økonomiske analyser*. 1/2010.
- SSB (2003) *Forecasting demand and supply of labour by education*. SSB rapport (2013/48)
- SSB (2014) Innovasjonsundersøkelsen
- SSB (2015) <https://www.ssb.no/natur-og-miljo/statistikker/arealstat>. Arealbruk og arealressurser, 1. januar 2015.
- Selstad, Tor et al. (2004). *Regionenes tilstand – 50 indikatorer for vekstkraftige regioner*. Østlandsforskning 2004/07.
- Stambøl, Lasse Sigbjørn (2013) *Bosettings- og flyttemønstre blant innvandrere og deres norskfødte barn*. SSB Rapporter 46/2013
- Thorsdalen, Bjørn (2014) *Monitor for sekundærflytting. Sekundærflytting blant personer med flyktningebakgrunn bosatt i Norge i 2003–2012*. SSB Rapporter 2014/21
- Østby og Westerlund (2011) Industrial structure, regional productivity and convergence: The case of Norway and Sweden, i *European Urban and Regional Studies* 2011; Volum 18 (1).

Utgitt av:

Kommunal- og
moderniseringsdepartementet
Offentlige institusjoner kan bestille flere

eksemplarer fra:

Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon

Internett: www.publikasjoner.dep.no

E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no

Telefon: 222 40 000

Publikasjonskode: H-2359 B

Forsidebilde: Terje Borud – Visitnorway.com

Design og trykk: 07 Media 02/2016 - opplag 200